

Exemplumit ja eksemplaarisuus Sallustiuksella

Iida Huitula

Pro gradu -tutkielma

Latinalainen filologia

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Huhtikuu 2020

*Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu
TurnitinOriginalityCheck-järjestelmällä.*

TURUN YLIOPISTO

Kieli- ja käännöstieteiden laitos / Humanistinen tiedekunta

HUITULA, IIDA: Exemplumit ja eksemplaarisuus Sallustiuksella

Tutkielma, 99 s., 4 liites.

Antiikin kielet ja kulttuuri, latinalainen filologia.

Huhtikuu 2020

Tässä tutkielmassa käsittelen Sallustiuksen tuotannossaan käyttämiä exemplumeja sekä hänen teoksissaan esiintyviä ajatuksia eksemplaarisuudesta. Käsittelen ensin johdannossa exemplumeja yleisesti retorisenä keinona, termiin liittyvää monitulkintaisuutta ja eksemplaarisuutta kulttuurillisena ilmiönä. Näiden perusteella luon exemplumin määritelmän. Tämän jälkeen siirryn analyysissä käsittelemään Sallustiuksen tuotantoa exemplumien näkökulmasta: tunnistan kaikki exemplumien käyttökerrat, käsittelen tapausten eksemplaarisuutta ja analysoin niiden sisältöä ja merkitystä sekä vaikutusta teosten tulkintaan. Käsittelen analyysissä myös Sallustiuksen ja hänen henkilöhahmojensa esittämiä kommentteja exemplumeista tai eksemplaarisuudesta. Lopputuloksena esitän yhteenvedon Sallustiuksen exemplumien käytöstä ja eksemplaarisuuden asemasta hänen tuotannossaan. Sallustiuksen exemplumien ja eksemplaarisuuden käsittely toisaalta syventää ymmärrystä niistä ilmiönä, toisaalta tarjoaa uudenlaisen näkökulman hänen tuotantonsa tulkintaan. Exemplumien kautta Sallustius syventää tasavallan loppuvaiheen myllerryksen moraalisten ja poliittisten ongelmien käsittelyään ja esittelee menneiden aikojen hyveellisyyden väärinkäytön luomaa uhkaa.

Avainsanat: exemplum, Sallustius, retoriikka, latinan kieli, historiankirjoitus, antiikintutkimus.

Sisällys

1. Johdanto.....	1
1.1. Tutkimuskysymykset, aineisto ja metodit	1
1.2. Tutkimuskirjallisuuden esittely	3
1.3. Sallustius historioitsijana	5
1.4. Sallustiuksen teokset	8
1.5. Erilaiset exemplumit	11
1.6. Exemplumin määritelmä.....	20
2. Analyysi	23
2.1. <i>Catilinan salaliitto</i>	23
2.2. <i>Jugurthan sota</i>	45
2.3. <i>Historiateos</i>	68
3. Yhteenveto	86
4. Lähteet ja kirjallisuus.....	92
4.1. Lähteet	92
4.2. Kirjallisuus	92
Liitteet	96

1. Johdanto

1.1. Tutkimuskysymykset, aineisto ja metodit

Tutkimukseni tavoitteena on ymmärtää exemplumien luonnetta ja sitä kautta niiden asemaa ja merkitystä Sallustiuksen tuotannossa. Aineistoni koostuu koko Sallustiuksen tuotannosta: *Catilian salaliitosta*, *Jugurthan sodasta* ja *Historiateoksen* fragmenteista. Lähtökohtani on laaja ja monet erilaiset exemplumit mahdollistava määritelmä. Ellei toisin mainita, kaikki tutkielmassa olevat käännökset ovat omiani.

Ymmärtääkseni exemplumien luonnetta olen ensin tutustunut antiikin exemplum-käsitykseen eli siihen kontekstiin ja traditioon, jossa Sallustius itse on kirjoittanut ja josta moderni exemplum-tutkimus on saanut innoituksensa, ja esitellyt sitä johdannossa. Sen jälkeen siirryn käsittelemään modernia exemplum-tutkimusta: sen lähtökohtia, metodeja, exemplum-käsitystä, eroavaisuuksia ja tuloksia. Näiden käsittelyjen lopputuloksena olen muodostanut käsityksen exemplumien olemuksesta ja merkityksestä. Analyysissä sovellan tätä Sallustiuksen tuotantoon. Analyysini tavoite on oppia Sallustiuksen exemplumien käytöstä ja ymmärtää paremmin Sallustiuksen teoksia ja niiden retoriikkaa.

Exemplumien tutkimukselle oleellista on exemplumien tunnistaminen tekstistä. Tässä keskeistä on exemplumin määritelmä; tämänhetkinen tilanne on, että exemplumien luonteesta näyttää olevan jonkinlainen yleinen käsitys, mutta kaikkien yhteisesti käyttämää täsmällistä määritelmää termille ei ole. Myöskään ei ole olemassa yhteisesti hyväksytyjä korpuksia auktorien käyttämistä exemplumeista, esimerkiksi listojen muodossa. Mielestäni täsmällinen määritelmä ja siihen perustuvat listat edistäisivät tutkimusta: ne tarjoaisivat kattavan kuvan exemplumien käytöstä, selventäisivät termin käyttöä ja mahdollistaisivat tehokkaamman vertailun eri auktorien ja exemplum-tyyppien välillä.

Aloitan Sallustiuksen exemplumien tutkimisen tunnistamalla exemplum-tapaukset hänen tuotannostaan lähiluvulla. Perustelen analyysissä kunkin tapauksen eksemplaarisuuden ja siihen mahdollisesti liittyvät ongelmat. Mielestäni myös se, että tapauksen eksemplaarisuus on epäselvää, kuvaa exemplumien luonnetta, joten käsittelen myös tällaisia tapauksia. Koska exemplumin

määritelmiä on erilaisia, huomioin analyysissä mahdollisimman monipuolisesti erilaiset näkökulmat saadakseni mahdollisimman vertailukelpoisia ja hyödyllisiä tuloksia. Kun tapauksen eksemplaarisuus on todettu, käsittelen exemplumin käytön merkitystä tapauksen kontekstissa, sen opetusta ja sisältöä ja yleisesti exemplumin merkitystä teoksessa.

Tutkielmani ongelmakohtia ovat exemplumin määritelmässä auktoriteetin puute ja metodeissa lähiluvun sallimat ilmeiset heikkoudet. Kuten totesin, exemplumin luonteesta näyttää vallitsevan yleinen käsitys. Tämä käsitys ei kuitenkaan perustu mihinkään tiettyyn kyseenalaistamattomaan auktoriteettiin, minkä takia käsitys ei ole yhtenäinen eikä eri näkemyksiä voida täysin yksiselitteisesti arvottaa – absoluuttista ja kaikenkattavaa exemplumin määritelmää ei toistaiseksi ole olemassa. Nousee kysymys, onko tiukka määrittelemineen edes tarpeellista. Tähän asti sitä ei mitään ilmeisimmin ole pidetty oleellisena, koska sellaista ei ole tehty eikä asiaa ole juurikaan problematisoitu. Jotta tutkimus olisi mahdollista, jonkinlainen määritelmä, siis yhteinen sopimus, termistä on kuitenkin välttämätön ja eri määritelmien erot tulee tiedostaa – muuten tutkimukset eivät voi olla missään suhteessa toisiinsa. Tämän takia Demoen esittää artikkelissaan auktorikohtaisten exemplum-tutkimusten yleiseksi ongelmaksi riittämättömän teoriapohjan.¹ Olen ongelmasta samaa mieltä ja pyrin välttämään sen omassa tutkielmassani pureutumalla aiheeseen perusteellisesti jo johdannossa. On kuitenkin totta, että roomalaisille itsilleen exemplumeilla ja eksemplaarisuudella näyttää olleen monenlaisia merkityksiä, jolloin liian tiukka käsitteen rajaus ei ole hedelmällinen kokonaisuuden ja ilmiön ymmärtämiseksi, kuten Urban huomauttaa.² Tämän vuoksi ymmärrän exemplumin tutkielmassani laajasti pyrkien ottamaan huomioon erilaiset tulkinnat.

Väitöskirjassaan Crosby edustaa hyvin pessimististä exemplum-tutkimuksen suuntausta. Hänen mukaansa antiikin ja nykypäivän käsitykset exemplumeista eivät välttämättä kohtaa eli antiikin auktori ei välttämättä olisi tulkinnut exemplumiksi nykytutkijan sellaiseksi toteamaa tapausta. Tämän vuoksi hän käsittelee tutkimuksessaan vain tapauksia, joissa ilmenee sana *exemplum* ja jättää huomiotta kaikki muut exemplum-tapaukset.³ Tällainen lähestymistapa ei ole hedelmällinen, koska se ei edistä ymmärrystä Sallustiuksen tuotannosta eikä exemplumeista. Sallustius itse käsittelee eksemplaarisuutta teoksissaan muutamia kertoja ja nämä tapaukset ovat osa analyysiani.

¹ Demoen 1997, 126.

² Urban 2011, 37.

³ Crosby 1980, 12.

Sallustiuksen maininnoista ei käy ilmi, että hänen exemplum-käsityksensä olisi radikaalisti erilainen kuin muilla hänen aikansa säilyneillä auktoireilla. Sallustiuksen ja hieman hänen jälkeisensä ajan exemplumeista on säilynyt paljon antiikin lähteitä, kuten Livius, Cicero ja *Rhetorica ad Herennium* -teos, ja näistä lähteistä on havaittavissa melko yhtenäinen exemplum-käsitys, jota Sallustiuskin näyttää toteuttavan. Säilyneiden tekstilähteiden perusteella voidaan siis olettaa, että meillä on melko hyvä ymmärrys Sallustiuksen ajan eksemplaarisuus-käsityksestä. Käsittelen aihetta laajemmin johdannon tulevissa luvuissa. Lisäksi on huomattavaa, että retorinen keino on olemassa ja todellinen, vaikka sitä käyttänyt auktori ei olisi sitä itse sellaiseksi nimennyt. Exemplumit ovat exemplumeja, toteuttavat eksemplaarisuutta ja niillä on merkitys teoksessa myös, vaikka Sallustius itse ei olisikaan niitä exemplumeiksi nimennyt.

Väitöskirjassaan Vasta⁴ käsittelee Sallustiuksen eksemplaarisuuden kriisinä tunnettua ilmiötä ja sen merkitystä Sallustiuksen ideologialle. Vastan laaja tutkimus parantaa käsitystä eksemplaarisuudesta Sallustiuksella, mutta koska se käsittelee eksemplaarisuuden kriisiä eikä itse exemplumeja, kaikki Sallustiuksen käyttämät exemplumit eivät pääse tutkimuksessa esille; Vastan tutkimuksen painopiste ei ole tarkastella Sallustiuksen käyttämiä exemplumeja. Toivon oman tutkimukseni voivan tarjota uusia näkökulmia Sallustiuksen tulkintaan lähestymällä hänen tuotantoaan puhtaasti exemplumien näkökulmasta. Samalla Sallustiuksen exemplumien ja eksemplaarisuuden käsittely laajentaa käsitystä niiden käytöstä antiikissa.

1.2. Tutkimuskirjallisuuden esittely

Roomalaiseen historiankirjoitukseen suuntautuva eksemplaarisuuden tutkimus on alkanut pikku hiljaa 1900-luvun puolivälin tienoilla ja se on kasvattanut suosiotaan erityisesti 2000-luvulla. Tätä varhaisempaakin exemplum-tutkimusta on, esimerkiksi Litchfieldin uraauurtava artikkeli vuodelta 1914⁵, mutta tuon aikainen exemplum-tutkimus on nykynäkökulmasta vielä varsin kehittymätöntä

⁴ Vasta 2014.

⁵ Litchfield 1914.

ja yksinkertaisesti vanhentunutta. Hyödynnän tässä tutkielmassa exemplumien tutkimuksessa erityisesti Demoenin⁶, Urbanin⁷, Chaplinin⁸ ja Rollerin⁹ tutkimuksia.

Demoen ja Urban käsittelevät exemplumia ilmiönä pyrkien ymmärtämään sen luonnetta, funktiota ja merkitystä sekä kirjallisuudessa että laajemmin yhteiskunnassa ja yksilön elämässä. Demoenin artikkelissa tutkielmalleni on erityisen hyödyllistä hänen exemplumien teoriapohjan pohtimisensa. Urban taas käsittelee myös Chaplinin ja Rollerin tutkimuksen kohteena olleita ”superexemplumeja”¹⁰, mutta lisäksi exemplumeja yksittäisen ihmisen elämässä¹¹ ja anonyymeja exemplumeja¹², mikä syventää ilmiön ymmärtämistä huomattavasti.

Chaplin ja Roller käsittelevät exemplumeja tapauksittain ja huomioivat analyysissään eri lähteiden kuvaukset exemplumista ymmärtääkseen kyseisen exemplum-tapauksen laajaa merkitystä ja käyttöä. Rollerin ajatus eksemplarisesta diskurssista ja ristiinviittaamisen verkostosta¹³ on vaikuttanut exemplum-keskusteluun huomattavasti. Stem¹⁴ taas käsittelee exemplum-tapauksia teoksen sisäisistä lähtökohdista selvittääkseen, millä tavalla kyseinen auktori on exemplumia halunnut käyttää. Stevensonin¹⁵ analyysi naisista exemplumeina tarjoaa näkökulmia sekä naisiin että heidän asemaansa eksemplarisuudessa, mutta koska Sallustiuksen tuotannossa ei ole ainuttakaan nais-exemplumia, Stevensonin tutkimuksen merkitys omalle tutkielmalleni jää valitettavan vähäiseksi. Stover¹⁶ käsittelee artikkelissaan Valerius Flaccuksen Medean henkilöahmoa tähän liitettyjen exemplumien kautta. Stoverin tutkimus on hyvä esimerkki siitä, kuinka paljon lisäsyvyyttä exemplumien ymmärtäminen parhaimmillaan teokseen tuo.

Väitöskirjassaan Vasta¹⁷ käsittelee Sallustiuksen exemplum-käsitystä. Hänen mukaansa Sallustiuksen ajatuksen nykytilan rappiosta rinnalla vaikuttaa ajatus menneen ja nykyisen välisen

⁶ Demoen 1997.

⁷ Urban 2011 exemplumien toiminnasta yhteiskunnassa.

⁸ Chaplin 2000 tarjoaa laajan katsauksen eksemplarisuuden asemaan ja käyttöön antiikissa sekä exemplumien analyysiä Liviuksen teoksesta; Chaplin 2015 käsittelee exemplumeja Liviuksella Camilluksen tapauksen kautta.

⁹ Roller 2004 exemplumien toiminnasta, Horatius Cocleen tapaus, eksemplarisen diskurssin malli; Roller 2009 laajasti exemplumien luonteesta ja merkityksestä yhteiskunnassa.

¹⁰ Termistä lisää myöhemmin luvussa 1.5 erilaiset exemplumit.

¹¹ Urban 2011, 5–12, 22–23, 27,

¹² Urban 2011, 76–84.

¹³ Roller 2009, 216–219.

¹⁴ Stem 2007 Liviuksen retoriikasta ja exemplumien käytöstä, Romuluksen tapaus.

¹⁵ Stevenson 2011, aineistona Liviuksen ensimmäinen kirja.

¹⁶ Stover 2011.

¹⁷ Vasta 2014.

jatkumon katkeamisesta. Tämän katkoksen myötä exemplumit eivät enää toimi ja roomalainen moraalikäsitelmä on sen vuoksi rapistunut.¹⁸ Vastan tutkimus pyrkii ymmärtämään Sallustiuksen exemplum-käsitystä ja sen eroja muiden auktoireiden käsityksiin, sekä esittelemään Sallustiuksen exemplaarisuuden kriisiä. Hänen tutkimuksensa myös valottaa exemplumien, menneen ja nykyisyyden suhteen merkitystä Sallustiuksen ajan Roomassa.

Dressler¹⁹ tutkii artikkelissaan exemplumin ja sen läheisen toisen retorisen keinon, metaforan, suhdetta ja toimintaa, ja valottaa exemplumin funktiota. Hanchey²⁰ käsittelee artikkelissaan totuusvaatimusta ja exemplumien toimintaa Ciceron tuotannossa. Hänen tutkimuksensa osaltaan syventää käsitystä exemplumien funktioiden moninaisuudesta. Mayerin melko varhainen artikkeli eksemplaarisuudesta Senecalla²¹ pyrkii valottamaan exemplumien asemaa yhteiskunnassa ja niiden laajempaa toimintaperiaatetta.

Langlands²² tutkii exemplumien toimintaa roomalaisessa moraalijärjestelmässä käyttäen aineistonaan Valerius Maximuksen *Dicta et facta memorabilia* -teosta. Exemplumien ja moraalin toimintaa pohtii myös Melchior²³. Hän keskittyy erityisesti exemplumien tunnistamiseen ja niiden hyväksymiseen moraalisesti malliksi. Parker²⁴ käsittelee artikkelissaan exemplumien taustalla vaikuttavaa arvopohjaa ja exemplumien valinnan motiiveja, mikä osaltaan syventää käsitystä exemplumien funktioista.

1.3.Sallustius historioitsijana

Tasavallan loppuvaihe tunnetaan taiteen kukoistuksen ja poliittisen kuohunnan aikana. Yhteiskunnallinen tilanne vaikutti luonnollisesti myös ajan tieteisiin ja taiteisiin. Historiankirjoitukseen liittyen Stevenson huomauttaa, että jatkuvat kriisitilat ja epävarma tulevaisuus lisäsivät kysyntää exemplumeille; exemplumit tarjoavat opetuksia ja toimintamalleja ja niistä voi etsiä oikeutusta omalle toiminnalleen moraalisesti haastavina aikoina.²⁵ Sallustiuksen Roomassa, toisen triumviraatin ja sen proskriptioiden aikaan, olivat valloillaan huomattavat paheet

¹⁸ Vasta 2014, 1–2.

¹⁹ Dressler 2012 exemplumista ja metaforasta Seneca nuoremmalla.

²⁰ Hanchey 2014.

²¹ Mayer 1991.

²² Langlands 2011.

²³ Melchior 2009, aineistona *Bellum Africum* -teos.

²⁴ Parker 1998.

²⁵ Stevenson 2011, 188; Chaplin 2000, 202; Vasta 2014, 355.

(Sallustiuksen kuvaamat *ambitio*, *avaritia* ja *luxuria*)²⁶ ja valtion ja yhteisen hyvän arvostus oli vaihtunut henkilökohtaisen edun tavoitteluun, mikä ajoi myös historiankirjoittajia toimimaan.²⁷

Sallustiuksen elämä ja teokset, erityisesti niiden karkäs ja persoonallinen tyyli, herättivät keskustelua jo antiikissa. Sallustiuksen elämään liittyvissä skandaaleissa lienee ainakin jonkinlaista totuusperää, sillä Sallustius itse mainitsee sortuneensa nuoruudessaan heikkoon moraaliin (*Catil.* 3). Historioitsijana Sallustius on sen sijaan hyvin arvostettu. Tacitus toteaa hänestä ohimennen: -- *C. Sallustius, rerum Romanarum florentissimus auctor*-- (Gaius Sallustius, mitä menestyksekkäin Rooman historian kirjoittaja) (*Tac. Ann.* 3.30).

Gaius Sallustius Crispus syntyi noin 80-luvulla eaa. ilmeisesti Amiternumissa mahdollisesti ritarisukuiseen perheeseen. Hänen perheensä täytyy ollut ainakin melko varakas ja vaikutusvaltainen, koska Sallustius sai hyvän koulutuksen ja eteni poliittisella urallaan Roomassa.²⁸ Sallustiuksesta ei henkilönä tiedetä paljoakaan, mutta antiikissa hän herätti melko paljon tunteita ja mielenkiintoa ja hänestä liikkui paljon huhuja²⁹, joiden todenperäisyyttä on nykyään vaikea arvioida.

Amiternum oli sabiinilaiskaupunki, jonka asukkaille myönnettiin kansalaisoikeus toisella vuosisadalla eaa. Sallustiuksen aikaan hänen perheensä oli todennäköisesti ollut roomalainen jo huomattavan ajan.³⁰ Sallustius ei itse kuulunut kaikkein korkeimpaan yläluokkaan eikä hänen poliittinen uransa ollut erityisen merkittävä. Sallustius ehti poliitikonuransa aikana toimia useissa eri viroissa, kuten kansantribuunina ja lopulta preetorina vuonna 46 eaa. Häntä on pidetty Caesarin kannattajana ja hänen oletetaan olleen mukana Caesarin sotaretkillä, joilla viimeistään hän lienee saanut sotilaallista koulutusta. Hän toimi uuden Africa Novan provinssin prokonsulina, jolloin hän pääsi tutustumaan *Jugurthan sodassa* käsittelemäänsä Pohjois-Afrikkaan. Sallustiuksen vetäytyminen politiikasta ajoittuu Caesarin murhan jälkeiseen aikaan, jolloin Sallustius oli reilun 40 vuoden ikäinen. Hän ehti kirjoittaa historiategoksiaan yli kymmenen vuotta ennen kuolemaansa ilmeisesti noin vuonna 35 eaa.³¹ Koska Sallustius selvisi hengissä proskriptioista, hänen on esitetty ehkä olleen myös Antoniuksen kannattaja, mutta kuten Vasta huomauttaa, Sallustius saattoi vain

²⁶ Balmaceda 2017, 72.

²⁷ Balmaceda 2017, 82.

²⁸ Paananen, Itkonen-Kaila 1980, IV. Sallustius ei voinut olla patriisikuinen, koska hän urallaan toimitti kansantribuunin virkaa (Earl 1961, 1).

²⁹ Paananen, Itkonen-Kaila 1980, IV—V, VII.

³⁰ Earl 1966, 302.

³¹ Earl 1966, 306; Paananen, Itkonen 1980, v—vi.

olla niin pieni tekijä, etteivät triumvirat pitäneet häntä erityisen suurena uhkana.³² Rosenblittin arvion mukaan Sallustiuksen poliittinen vakaumus *Historiateoksen* kirjoittamisen aikaan oli hyvin epäselvä: Sallustius näyttää vertaavan Caesarin valtaa Sullan valtaan, mutta ei ole selvää, onko kyse vastakohtaisuuden esittämisestä vai rinnastuksesta. Lopputuloksena Rosenblitt toteaa, ettei ole lainkaan selvää, että Sallustius oli Caesarin tukija, vaikka hän poliitikon uransa aikana toimikin tämän riveissä.³³ Mitä Sallustiuksen teokset paljastavat hänen poliittisista mielipiteistään on ainakin, että tämä vastusti ylimystön ehdotonta ylivaltaa ja perinnöllistä yläluokkaisuutta ja näki potentiaalia nousukkaissa³⁴, mutta että sekä kansa että ylimystö olivat hänen näkemyksensä mukaan paheellisia, mikä aiheutti yhteiskunnallista epäsuopua³⁵.

Koska auktorin elämän ymmärtäminen avaa keskeisiä näkökulmia hänen tuotantoonsa tarjoamalla selityksiä piilomerkityksille ja motiiveille³⁶, Allen on pohtinut syitä Sallustiuksen uran käännekohtien taustalla. Senaatista karkottamisen todellisena syynä Allen pitää politiikkaa: Caesarin vastustajat hankkiutuivat eroon yhdestä tämän kannattajasta ja jostain syystä Caesar ei pystynyt tai tahtonut estää tätä.³⁷ Novokhatko esittää, että senaatista karkotuksen taustalla olisi Sallustiuksen toiminta Ciceroa vastaan tribuunina vuonna 51 eaa.³⁸ Sallustiuksen lopullisesta vetäytymisestä poliittisista viroista Allen toisaalta muistuttaa, että viroista luopuminen ei tarkoittanut poliittisesta vallasta luopumista: koska Sallustiuksen tilanne ei ehkä sallinut etenemistä preetoria ylempiin virkoihin, vaikuttamisen metodin vaihtaminen historiankirjoitukseen saattoi olla paras keino säilyttää vaikutusvaltaa.³⁹ Toisaalta hän huomauttaa myös, ettei viroista luopuminen välttämättä ollut Sallustiukselle mieluista, vaan että hän oli päätenyt siihen tilanteen pakosta, varsinkin moraalisesti kyseenalaisen Africa Novan prokonsuliuransa jälkeen. Ilmeisesti jo Caesar oli ollut tukijaansa Sallustiukseen melko tyytymätön ja tämän kuoleman jälkeen Sallustiuksen asema politiikassa romahti.⁴⁰

Sallustiuksen ajatukset Rooman politiikasta ja yhteiskunnan tilasta heijastelevat hänen omia kokemuksiaan ja pettymyksiään politiikassa. Ylimystön mielivallan vastustus on yksi hänen

³² Vasta 2014, 19.

³³ Rosenblitt 2019, 101—102; 105—106.

³⁴ Earl 1961, 111.

³⁵ Earl 1961, 69.

³⁶ Allen 1954, 3.

³⁷ Allen 1954, 4—6.

³⁸ Novokhatko 2009, 185.

³⁹ Allen 1954, 3—4.

⁴⁰ Allen 1954, 9.

tuotantonsa keskeisistä teemoista. Sallustiuksella käsittelyyn pääsevät sekä avoimesti että rivien väliin kätkeytyinä⁴¹ tasavallan loppuvaiheen kaikki suurimmat yhteiskunnalliset mullistukset. Erityisesti Sullan toimet aiheuttivat tasavallalle syviä traumoja⁴², mikä näkyy selvästi myös Sallustiuksen tuotannossa: hän käsittelee Sullaa kaikissa kolmessa teoksessaan⁴³. Kuten analyysini tulee osoittamaan, Sallustiuksen teokset ovat myös exemplumien osalta vahvasti ajan politiikkaan kantaottavia.

Sallustius itse kertoo omista vaiheistaan monografioidensa esipuheissa. *Historiateoksesta* tällaisia Sallustiusta itseään kuvaavia mainintoja ei ole säilynyt. *Catilian salaliiton* alussa (*Cat.* 3–4) hän kertoo hakeutuneensa politiikkaan omasta halustaan ja olleensa kyllä kauhistunut rehottavasta moraalittomuudesta, mutta syyllistyneensä siihen itsekin. *Jugurthan sodan* aloituksessa (*Jug.* 4) hän käsittelee viroista vetäytymistään: ajan tilanne oli sellainen, että hänestä oli omasta mielestään yhteiskunnalle enemmän hyötyä historioitsijana kuin virkaa pitävänä poliitikkona.

Suorasanaisten kerronnan lisäksi Sallustius käyttää intertekstuaalisia viittauksia rinnastaakseen elämänsä suuriin kreikkalaisiin henkilöihin: Platoniin ja Thukydideeseen. Viittaukset perustuvat analogiaan eikä Sallustius mainitse kumpaakaan heistä nimeltä. Viittauksissa Platonin seitsemänten kirjjeeseen ja Thukydideen monografiaan on taustalla sama ajatus: Thukydides, Platon ja Sallustius ovat kaikki aloittaneet politiikan ja virkojen parissa, mutta lopulta epäonnistuneet ja päätyneet kirjallisuuden ja filosofian aloille, missä he ovat saavuttaneet kunniaa. Thukydideen ja Sallustiuksen elämässä on lisäksi se huomattava yhteinen tekijä, että he molemmat palvelivat sodassa valtakunnan kriisiaikoina ja tunsivat sekä politiikkaa että sotakäytänteitä. Näiden rinnastusten tarkoitus on luoda ylevyyttä Sallustiukselle henkilönä ja oikeutusta hänen päätökselleen vetäytyä politiikasta historiankirjoituksen pariin.⁴⁴

1.4. Sallustiuksen teokset

Sallustiuksen tuotanto koostuu nykykäsityksen mukaan kahdesta lyhyestä monografiasta sekä yhdestä pitkästä kronologisesti etenevästä *historiateoksesta*. Lisäksi Sallustiuksen nimissä kulkee kaksi teosta: *Epistulae ad Caesarem* ja *In Ciceronem*. Nykykäsityksen mukaan nämä eivät ole aitoja

⁴¹ Sallustius ei mainitse esimerkiksi toista triumviraattia lainkaan, mutta hänen harvojen vallan kritisointinsa tulkitaan viittaavan juuri tähän (Vasta 2014, 19–21).

⁴² Rosenblitt 2019, 90.

⁴³ Sallustiuksen Sulla-obsessiosta Rosenblitt 2019, 13.

⁴⁴ Renehan 1976, 101–102.

Sallustiuksen itsensä kirjoittamia teoksia. Kaikkien aitojen Sallustiuksen teosten julkaisuajankohta sijoittuu vuoden 40 eaa. tienoille.

Monografia *Catilinan salaliitto* (*Bellum Catilinae/ De Catilinae coniuratione*) on teoksista todennäköisesti varhaisin, noin vuodelta 42 eaa., ja sen laajuus on yksi kirja. Toinen monografia, *Jugurthan sota* (*Bellum Iugurthinum*), lienee *Catilinan salaliittoa* hieman myöhäisempi, noin vuodelta 40 eaa, ja myös sen laajuus on yksi kirja. Sallustiuksen laajin teos, *Historiateos* (*Historiae*), viisi kirjaa, on julkaisuajaltaan epävarmin. Sallustius on oletettavasti kirjoittanut sitä *Jugurthan sodan* jälkeen⁴⁵ koko lopun elämänsä. *Historiateoksessa* käsittelytapa on annalististyylinen: teos jatkaa L. Cornelius Sisennan *historiateosta* ja kattaa vuodet 78—67 eaa. Molemmat monografiat ovat säilyneet kokonaisina, mutta *Historiateos* vain fragmentteina – silti teoksesta on jäljellä niin paljon, että sen yleinen kulku ja käsittelytapa tunnetaan melko hyvin. *Historiateoksesta* on säilynyt neljä kokonaista pitkäkhöä puhetta, kaksi kirjettä ja noin viisisataa fragmenttia. Monografioista taas on säilynyt yhteensä yli viisisataa käsikirjoitusta.

Monografioiden aiheenvalinta on selvästi moraalinen: Sallustius käsittelee yksityiskohtaisesti kahta tapausta, joissa yleinen moraalittomuus aiheutti yhteiskunnalle vakavia ongelmia. Väitöskirjassaan Vasta argumentoi, että *exemplumeilla* on keskeinen rooli Sallustiuksen käsityksessä vallitsevasta moraalin tilasta.⁴⁶ Hänen mukaansa Sallustius esittelee tuotannossaan eksemplarisuuden kriisin, joka on yksi tekijä myöhäistasavallan yhteiskunnallisiin ongelmien synnyssä.⁴⁷ Eksemplarisuuden kriisissä on kyse siitä, että roomalainen yhteiskunta Karthagon tuhon jälkeen muuttui niin radikaalisti, että ihmiset eivät enää kyenneet ymmärtämään vanhojen *exemplumien* oikeita merkityksiä, mikä sai heidät ajautumaan paheisiin ja aiheutti yhteiskunnan rappion.⁴⁸ Tämä on yksi tapa selittää, miten yhteiskunta ajautui myöhäistasavallan ajan myllerryksiin. Vastan tulkinnan mukaan Sallustius tuotannossaan kuvailee kyseisen ilmiön syntyä ja toimintaa eli sitä kuinka Rooma etäännytti esi-isiensä tavoista ja opeista, jotka olivat olleet sen suuruuden avain. Tämä yhteys esi-isiin on Sallustiuksella Rooman ainut mahdollisuus hyveisiin, mutta Sallustiuksen kuvaamassa yhteiskunnassa tuo yhteys on menetetty ja yhteiskunnan tila näin ollen epätoivoinen.⁴⁹

⁴⁵ Sallustius toteaa *Jug.* 95.2, ettei hän aio muualla käsitellä Sullaa, mikä tarkoittaa, ettei hän vielä tässä kohtaa ollut suunnitellut kirjoittavansa *Historiateosta*, jossa Sulla on paljon esillä.

⁴⁶ Vasta 2014, VI.

⁴⁷ Vasta 2014, 1—3.

⁴⁸ Vasta 2014, 1—3; 54—56.

⁴⁹ Vasta 2014, 380; 384—385.

Historiateos käsittelee myöhäistasavallan poliittista kuohuntaa ja yhteiskunnallisia kriisejä alkaen Sullan vallan vähentymisestä vuonna 78 eaa. Teoksen keskeinen teema näyttää olevan yksinvaltiutus: voiko se toimia, miten sitä voidaan oikeuttaa ja millaisia ongelmia siihen liittyy.⁵⁰ Teos ottaa voimakkaasti kantaa Sallustiuksen oman ajan politiikkaan, kuten Caesarin toimiin⁵¹, ja laajemmin vallan keskittymiseen myöhäistasavallassa, joka lopulta Sallustiuksen kuoleman jälkeen johti Augustuksen valtakautteen.

Sallustius itse kertoo aiheenvalinnoistaan monografioidensa alussa (*Catil. 4; lug. 5*) muutamalla sanalla. *Catilinan salaliiton* yhteydessä (*Catil. 4*) hän kertoo yleisesti historiankirjoittajana tahtovansa käsitellä Rooman kansan historian erityisiä tapahtumia ja olevansa tehtävään erityisen kykenevä, koska hänen mielensä ”oli vapaa toivosta, pelosta ja poliittisista paineista” (--*mihi a spe, metu, partibus rei publicae animus liber erat*). Hän oli siis luopunut poliittisesta urastaan eikä siksi joutunut kuuntelemaan toisten mielipiteitä. *Catilinan salaliitossa* Sallustius lupaa käsitellä tapahtumia mahdollisimman totuudenmukaisesti (*Catil. 18*).

Jugurthan sodan alussa aiheenvalinnan esittely käsittelee pelkästään tätä teosta. Sallustiuksen mukaan (*lug. 5*) sota Jugurthaa vastaan oli ankara ja lopputulokseltaan pitkään epäselvä; sen aikana Roomassa poliittinen kenttä velloi ja ylimystön moraalittomuus aiheutti vakavia ongelmia. Tapaus oli siis erityinen ja se ravisteli roomalaista yhteiskuntaa huomattavasti, minkä Sallustius *Catilinan salaliiton* alussa kertoo olevan hänen aiheenvalintansa peruste.

Catilinan salaliiton tapahtumista on säilynyt hyvin muitakin lähteitä, mikä parantaa mahdollisuuksia arvioida Sallustiuksen kuvauksen suhdetta todellisuuteen ja hänen retoriikkansa tavoitteita. Sen sijaan *Jugurthan sodan* tapahtumiin on hyvin huonosti muita lähteitä, koska muiden auktorien kuvaukset tapahtumista ovat säilyneet heikosti.⁵² Parker käsittelee Sallustiuksen *Jugurthan sodan* tapahtumien kuvausta ja osoittaa Sallustiuksen retoriikallaan valmistelevan lukijaa odottamaan tietynlaisia lopputuloksia ja tulkintoja, jolloin lukijalta jää huomaamatta tekstissä piileviä Sallustiukselle epäedullisia ongelmia.⁵³ Hän osoittaa Sallustiuksen esittävän tapahtumat voimakkaasti omiin tarkoituseriinsä sopivasti; vaikka Sallustiuksen yksi pääväittämistä *Jugurthan sodassa* on, että Roomassa kaikki on kaupan, tämä ei kuitenkaan Jugurthan sodassa toteutunut.

⁵⁰ Rosenblitt 2019, oikeutuksesta 12; ongelmista 102; 111.

⁵¹ Sullan ja Caesarin vallan rinnastuksesta Rosenblitt 2019, 94.

⁵² Parker 2004, 408.

⁵³ Parker 2004, 414.

Yrityksistään huolimatta Jugurtha ei koskaan onnistunut ostamaan Roomaa lahjomalla senaattia puolelleen.⁵⁴ Vaikka siis Sallustius itse esittää tapahtumienkäsittelynsä olevan totuudenmukaista (*Catil.* 18), objektiiviseksi sitä ei kuitenkaan voida sanoa.

1.5. Erilaiset exemplumit

Modernin exemplum-tutkimuksen pohja luotiin antiikissa ja edelleen modernissa tutkimuksessa lähdetään liikkeelle antiikin exemplum-käsityksestä. Exemplumit ja eksemplaarisuus olivat tiivis osa yhteiskuntaa ja retoriikan mielenkiinnon kohde sekä Kreikassa että Roomassa. Jonkinlainen yleiskäsitys exemplumien luonteesta näyttää vallinneen jo antiikissa ja vallitsee edelleen tutkimuksessa, vaikkakin exemplumien luonteesta edelleen käydään keskustelua ja tutkimuskentässä on havaittavissa hajanaisuutta. Auktorikohtaisessa exemplum-tutkimuksessa voidaan huomioida sekä yleinen exemplum-kuva että auktorin omia painotuksia, kuten esimerkiksi Dressler⁵⁵ tekee tutkimuksessaan Senecan exemplumeista ja metaforista. Käsittelen seuraavaksi ensiksi lyhyesti antiikin lähteiden antamaa kuvaa exemplumeista ja sen jälkeen modernin tutkimuksen exemplumeista esiintuomia piirteitä.

1.5.1 Exemplumit antiikissa

Teoksessaan *De lingua latina* Varro mainitsee merkitykseltään hyvin läheiset sanat *exemplum* ja *documentum* oppimisen ja opettamisen yhteydessä: -- *Ab eodem principio documenta, quae exempla docendi causa dicuntur.* (-- Tästä juuresta [ovat peräisin] *documenta*, joita sanotaan exemplumeiksi opettamisen vuoksi.) (6.42). Sanat *exemplum* ja *documentum* näyttävät olevan elleivät tarkalleen synonyymejä, niin ainakin merkitykseltään erittäin läheisiä⁵⁶, ja niiden merkitys on ”opettavainen esimerkki”, ”malli”. Livius käyttää esipuheessaan samaa sanaparia (*praef.* 10).

Historiankirjoituksessa opettavaisuus on yleinen aihe ja yksi historiankirjoituksen merkittävyyden keskeisimmistä syistä. Se on läsnä jo varhaisimmassa kreikkalaisessa historiankirjoituksessa⁵⁷. Historiankirjoituksen alalla termiä *exemplum* näytetään käytettävän varsin laajasti tarkoittamassa

⁵⁴ Parker 2004, 420–422.

⁵⁵ Dressler 2012.

⁵⁶ Crosby 1980, 12.

⁵⁷ Hdt. 1.1; 1.5. Thuc. 1.22.

yleisesti menneestä oppimista. Retoriikan alalla⁵⁸ exemplum taas kuvataan melko täsmällisenä vertaukseen perustuvana retorisenä keinona, viittauksena menneeseen. Eksemplaarisuus ja opettavaisuus eivät siis retoriikassa ole täysin sama asia: exemplumeilla voidaan osoittaa hyvää ja huonoa toimintaa, mutta kaikki opettavainen ei ole eksemplaarista. Plinius nuoremman ja Seneca nuoremman kirjeistä⁵⁹ käy ilmi, että menneestä oppimisen lisäksi sanalla exemplum voidaan viitata oman ajan roolimallista oppimiseen.

Historioitsijoista Livius puhuu esipuheessaan Rooman historian tarjoamista exemplumeista kahdesti:

Hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in inlustri posita monumenta intueri; inde tibi tuaeque rei publicae quod imitere capias, inde foedum inceptu foedum exitu quod vites. (*praef.* 10)

Se mikä etenkin tekee historian ymmärtämisestä hyödyllistä ja hedelmällistä on, että tutkit kaikkien exemplumien opetuksia asetettuina näyttäviin monumentteihin; näistä saat itsellesi ja valtiollesi, mitä jäljitellä, ja mitä pahoin alkanutta ja pahoin päättyvää välttää.

-- *nulla unquam res publica -- bonis exemplis ditior fuit* – (*praef.* 11)

-- mikään yhteiskunta ei ole koskaan ollut -- hyvissä exemplumeista [Roomaa] rikkaampi --

Maininta Rooman historian tarjoamista erinomaisista exemplumeista ei näytä liittyvän niinkään exemplumien luonteeseen, vaan edustavan Liviuksen käsitystä Roomasta. Ensimmäisen toteamuksen (*praef.* 10) voisi muotoilla lyhyemmin niin, että historiankirjoituksen hyöty on opettavuus, joka syntyy exemplumien opetuksia tutkailemalla. Historiankirjoitus on muiden monumenttien tavoin yksi exemplum-pankki, josta yksilö ja yhteisö voivat ammentaa käyttöönsä malleja. Tässä yhteydessä sana *exemplum* ei näytä tarkoittavan ainoastaan historiateoksessa

⁵⁸ Varhainen teoreettinen kuvaus paradigmasta argumentoinnin keinona Arist. *Rh.* 1356b; 1357b; 1393b; Melko täsmälliset esitykset exemplumin luonteesta ja käytöstä Quintil. 5.11.1; 5.11.6; 5.11.23 ja *Rhet. Her.* 4.49.1; 2.29.1; Puhujan näkökulmasta Cic. *Orat.* 120; *Inv. Rhet.* 1.49.

⁵⁹ Sen. *Ep.* 6.5; Plin. *Ep.* 8.23.3–4.

käytettyjä viittauksia menneeseen, vaan sen voidaan ymmärtää tarkoittavan myös sellaisten tapahtumien kuvauksia, joita voidaan muissa yhteyksissä käyttää exemplumeina.

Tacitus puhuu exemplumeista tuotannossaan varsin tyypilliseen historioitsijoiden sävyyn: *Non tamen adeo virtutum sterile saeculum ut non et bona exempla prodiderit* (Kuitenkaan tämä aika ei ollut niin vailla hyveellisyyttä, ettei se olisi tarjonnut hyviä exemplumeja) (Tac. *Hist.* 1.3.). Hän siis esittää historian⁶⁰ Liviuksen tavoin mahdollisuudeksi oppia ja korostaa erityisesti hyveellisyyden (virtus) ja hyvien exemplumien arvoa.

Sallustiuksen sanan *exemplum* käyttö sopii yleiseen käsitykseen sanan merkityksestä. Kahdesti *exemplum* merkitsee Sallustiuksella esitystä pidetystä puheesta tai kirjeestä (*Catil.* 34.3 & 44.4). *Catilinan salaliitossa* Caesarin puheessa (*Catil.* 51) sanaa käytetään kolmesti, *Historiateoksessa* Lepiduksen puheessa kahdesti (*Hist.* 1.49) ja Mithridateen puheessa (*Hist.* 4.60) kerran. Kaikissa näissä puheissa sanan merkitys on ”ennakkotapaus” tai ”malli” ja sanan käyttö vastaa ”retoriikan alan” viittaukseen perustuvan exemplumin määritelmää. Käsittelen näitä puheiden tapauksia ja Sallustiuksen kommentteja eksemplaarisuudesta laajemmin analyysissäni.

1.5.2. Moderni exemplum-tutkimus

Exemplumit välittävät opetuksia, mutta eivät absoluuttisia tai dogmaattisia toimintaohjeita. Ne säilyttävät arvonsa eri ajoissa, paikoissa ja tilanteissa, koska niitä tulkitaan tilanteiden ja tarpeiden mukaan.⁶¹ Exemplumit ilmentävät kulttuurillisia arvoja ja käyttäjiensä maailmankuvaa. Niiden käyttöön vaikuttavat antajan ja yleisön psykologiset tarpeet ja retoriset tarkoitukset. Kertojan tarkoitukset ja tarpeet vaikuttavat myös exemplumin sisältöön ja merkitykseen. Ne ovat osaltaan vallankäytön keino.⁶² Jotta exemplumeja voidaan tulkita, niiden toimintaa ja näin ollen funktiota tulee ymmärtää.⁶³ Exemplumien taustalla on oletus, että menneestä ja esi-isiltä on mahdollista löytää apua ja ratkaisuja eri tilanteisiin.⁶⁴

Demoenin artikkeli exemplumeista lähtee liikkeelle siitä havainnosta, että exemplum-tutkimuksen kenttä on hyvin hajanainen ja yhteisiä linjoja on varsin vähän. Siksi hän artikkelissaan pyrkii luomaan

⁶⁰ Historian lisäksi myös biografian. Ks. Tac. *Agr.* 1.1.

⁶¹ Stevenson 2011, 188.

⁶² Parker 1998, 157–158.

⁶³ Demoen 1997, 125.

⁶⁴ Vasta 2014, 23.

yleisesti hyväksyttävän exemplumin määritelmän ja tarjoamaan ohjeistavia linjoja exemplum-tutkimukselle.⁶⁵ Demoenkin aloittaa exemplumien määrittelemisen siitä, että exemplumeissa on kyse viittauksesta toiseen todelliseen tai fiktiiviseen tapaukseen ja tämä viittaus perustuu samankaltaisuuden luomaan yhteyteen. Exemplumien funktio on kaksijakoinen: niiden tarkoitus on toisinaan todistaa, toisinaan opettaa. Suurin osa antiikin reetoreista korostaa teksteissään todistamisfunktiota, kun taas imitaatio- eli mallifunktio on yleinen moralisoivissa teksteissä.⁶⁶ Retoriikan näkökulman alalajina voidaan nähdä exemplum tekstin koristelun keinona, figurina tai trooppina, jolloin todistavuusfunktio on edelleen olemassa, mutta hämärtynyt.⁶⁷ Saman asian voi ilmaista niin, että exemplumien tarkoituksena on yhtäältä argumentointi eli todistaminen tai opettaminen ja toisaalta ilahduttaminen.⁶⁸ Imitaatio-exemplum on neuvoa-antava ja se perustuu induktioon: exemplum-tapauksesta johdetaan yleinen sääntö.⁶⁹ Exemplum-tapaukset voidaan taas totuusperältään jakaa historiallisiin ja fiktiivisiin. Näihin liittyen on terminologiaa latinaksi ja kreikaksi: reetoreista useat käyttävät termiä παράδειγμα/ *exemplum* historiallisista exemplumeista ja παραβολή/*similitudo* fiktiivisistä.⁷⁰ Alkuperän mukaan exemplumit voidaan jakaa kotoperäisiin ja ulkomaisiin. Näistä Demoen huomauttaa, että yleensä kotoperäisiä suositaan ja ulkomaisilta odotetaan niitä käytettäessä hyvin suurta merkityksellisyyttä.⁷¹ Exemplum voi olla hyvinkin pitkä tai vain todella lyhyt tai jopa pelkkä alluusio. Allusion tapauksessa exemplumin toimijaan tai tapahtumaan ei viitata nimeltä, vaan yhteys luodaan tilanteiden samankaltaisuudella. Allusiolla annettuja exemplumeja voi olla huomattavan vaikeaa tunnistaa tekstistä.⁷² Demoenin käsitys sulkee pois exemplumeista sellaiset tapaukset, joissa kerrotaan moraalinen tarina tai episodi osana laajempaa narratiivia⁷³, ei viittauksena muuten irralliseen tapaukseen.

Chaplin toteuttaa arvostetussa exemplum-tutkimuksessaan⁷⁴ historiankirjoitukseen sopivaa laajaa exemplumien määrittelytapaa. Hän jakaa exemplumit retoriikan ja historiankirjoituksen exemplumeihin.⁷⁵ Hän näyttää ymmärtävän retoriikan exemplumit samalla tavoin kuin olen ne itse

⁶⁵ Demoen 1997, 125–126.

⁶⁶ Demoen 1997, 130.

⁶⁷ Demoen 1997, 132.

⁶⁸ Demoen 1997, 147–148.

⁶⁹ Demoen 1997, 134.

⁷⁰ Demoen 1997, 138.

⁷¹ Demoen 1997, 140.

⁷² Demoen 1997, 141–143.

⁷³ Chaplin pitää myös tällaisia tapauksia exemplumeina, Chaplin 2015, 102.

⁷⁴ Chaplin 2000, Chaplin 2015.

⁷⁵ Chaplin 2000, 5; Chaplin 2015, 102.

aiemmin tässä tutkielmassa esittänyt ja viittaa⁷⁶ niiden yhteydessä samoihin antiikin lähteisiin kuin mitä olen esitellyt. Historiankirjoituksen exemplum on hänen tulkintansa mukaan episodi, joka välittää opetuksen⁷⁷, mennyt tapahtuma tai henkilö, josta voidaan oppia ja joka siten vaikuttaa myöhempään toimintaan⁷⁸. Kuten edellisessä kappaleessa totesin, Demoen ei hyväksy tällaista tapausta exemplumiksi. Chaplin perustaa tulkintansa Liviuksen esipuheen mainintaan exemplumeista (*praef.* 10).⁷⁹ Chaplin käsittää exemplumeina sekä viittaukset menneisiin tapahtumiin tai henkilöihin että noiden tapahtumien tai henkilöiden kuvaukset. Esimerkiksi Lucretiasta hän toteaa, ettei tätä käytetä retorisenä exemplumina Liviuksella kertaakaan, vaikka hänen tarinansa on selkeästi exemplum Liviuksen yleisölle.⁸⁰

Väitöskirjassaan Vasta⁸¹ näyttää käyttävän samanlaista exemplumin määritelmää kuin Chaplin: hänen esittelemänsä anti-exemplumit⁸² eivät ole viittauksia menneeseen, vaan henkilöhahmojen luonteen ja toiminnan kuvauksia. Vastalle exemplumeissa on keskeistä se, että niiden kuvaamia asioita imitoidaan tai vältetään, eli oleellista on yleisön reaktio ja toiminta.⁸³ Exemplumin toimijan nähdään toteuttavan tai rikkovan tiettyä yhteisön arvoa.⁸⁴ Tätä arvoa henkilö on toteuttanut erityislaatuisessa teossa, joka on exemplumina jäänyt elämään yhteisön kollektiiviseen muistiin. Exemplumissa siis muistetaan sekä sen välittämä arvo että se toiminta, jolla tuota arvoa on toteutettu. Toteutettu arvo on oleellisempi kuin muut exemplumin yksityiskohdat ja konteksti, minkä takia exemplumissa on kyse sekä tyypistä että yksilöstä ja konteksti on oleellinen, mutta exemplum silti ajaton.⁸⁵ Toisin sanoen, mikäli tapaus olisi liian konteksti- ja/tai aikasidonnainen, sen opetusta ei voitaisi soveltaa toisessa yhteydessä eli sitä ei voitaisi käyttää exemplumina. Näiden havaintojen lisäksi Vasta huomauttaa, että hänen mielestään liian yleistäviä viittauksia ei kuitenkaan voida pitää exemplumeina, koska liian yleistävyyden vuoksi tapaus menettää kykynsä toimia mallina.⁸⁶

⁷⁶ Chaplin 2000, 6.

⁷⁷ Chaplin 2015, 102.

⁷⁸ Chaplin 2000, 1, 3.

⁷⁹ Chaplin 2000, 1.

⁸⁰ Chaplin 2000, 1—2.

⁸¹ Vasta 2014.

⁸² Vasta 2014, anti-exemplumien käsittely 196—295.

⁸³ Vasta 2014, 69—71.

⁸⁴ Vasta 2014, 26.

⁸⁵ Vasta 2014, 34.

⁸⁶ Vasta 2014, 200.

Roller esittelee exemplumin osana Roomalaisen historiatietoisuuden ja etiikan järjestelmää. Exemplumit liittyvät läheisesti *mos maiorum* -ajatukseen, jossa mennyt tarjoaa ohjeita ja malleja nykypäivän toiminnalle. Exemplumeissa on kyse tämän menneen muistamisesta.⁸⁷ Vasta huomauttaa, että roomalaiset olivat kyllä tietoisia ajan kuluessa tapahtuvasta yhteiskunnallisesta ja moraalaisesta kehityksestä, mutta vallalla oli silti erittäin vahva ajatus esi-isien oppien pätevydestä.⁸⁸ Rollerin mukaan roomalaiset olivat tietoisia eksemplarisuuden merkityksestä kulttuurilleen, mikä osaltaan myös vaikutti heidän toimintaansa.⁸⁹

Exemplumin taustalla täytyy aina olla kertomus, koska exemplum viittaa ihailtavaan tai varoittavaan tarinaan menneestä. Exemplum on tallennettu monumenttiin, joka voi olla joko narratiivinen (kuten historiankirjoitus) tai epänarratiivinen (kuten patsas), jolloin epänarratiivisten monumenttien on aina lopulta viitattava narratiiviseen. Kuitenkin narratiivinenkin monumentti voi viitata epänarratiiviseen. Exemplumeista voi muodostua hyvinkin laaja viittausten verkosto.⁹⁰ Muut kuin tekstimonumentit ovat exemplumien verkostossa myös hyvin oleellisia ja ne vaikuttavat osaltaan exemplumien tulkintaan. Tällaisia monumentteja ovat esimerkiksi jonkin teon vuoksi pystytetyt temppelit.⁹¹ Jotta exemplumeja voidaan ymmärtää, on keskeistä tunnistaa, mihin traditioon kyseinen exemplum kuuluu: mitä ja kenen tekoja toiminnassa imitoidaan tai vältetään sekä ketkä imitoivat tai välttävät tätä toimintaa jälkikäteen ja miten.⁹² Melchior kuvailee Rollerin exemplumkäsitystä yhteisöllisenä prosessina, jossa suurtekojen toivotaan poikivan uusia suurtekoja.⁹³

Roller tunnistaa exemplumien synnystä ja toiminnasta toistuvan kaavan, eksemplarisin diskurssin.⁹⁴ Eksemplarisin diskurssin sisäisenä lähtökohtana on oletus eettisestä jatkumosta: menneessä ja nykyisyydessä pätevät samat eettiset säännöt, joten menneen exemplumit pätevät myös nykypäivässä.⁹⁵ Eksemplarisin diskurssi alkaa itse teosta: toimija suorittaa teon (1) ja sen todistajat arvioivat sen ihailtavaksi tai vältettäväksi (2).⁹⁶ Arvioinnin jälkeen teko ja/tai sen tekijä talletetaan monumenttiin (3) ja yleisö oppii monumentista, uudelleenarvioi tekoa ja voi perustaa

⁸⁷ Roller 2009, 214.

⁸⁸ Vasta 2014, 40.

⁸⁹ Roller 2004, 7. Eksemplarisuuden läsnäolosta kulttuurista myös Mayer 1991, 143, 146.

⁹⁰ Roller 2004, 10–11.

⁹¹ Roller 2009, 220–221.

⁹² Roller 2004, 20, 50.

⁹³ Melchior 2009, 241.

⁹⁴ Roller 2004, 5–6; Roller 2009, 216–217.

⁹⁵ Roller 2004, 34.

⁹⁶ Roller 2009, 216–217.

uusia monumentteja (4). Diskurssi toistaa itseään ja uusien monumenttien kautta syntyy exemplumin viittauksen verkosto ja exemplumin esitys ja tulkinta kehittyy.⁹⁷

Exemplumeihin liittyy myös paradoksaalisuutta, jota Roller esittelee. Toisaalta *mos maiorum* määrittää hyveellisen toiminnan, mutta kuitenkin innovatiivisuus näyttää olevan paitsi arvostettua, myös välttämätöntä. Kuitenkaan minkään ensimmäiselle kerralle ei voi olla ennakkotapausta. Roller selittää tämän siten, että hyveellinen toiminta näennäisesti uudessa tapauksessa perustuu todellisuudessa perinteisiin arvoihin ja rakenteisiin eli kyse on niiden pidemmälle viemisestä ja uudesta sovelluksesta. Näin ”ensikertalaisuus” ei siis haasta perinteisiä tapoja, vaan päinvastoin osoittaa niiden pätevyyden ja arvon uudentilanteissa.⁹⁸

Väitöskirjassaan Urban⁹⁹ käsittelee exemplumien luonnetta niiden roolin ja funktion kautta. Hänen mukaansa eksemplarisuudessa on kyse arvojen ja moraalien välittämisestä analogioiden, siis vertaamisen ja samankaltaisuuksien osoittamisen, avulla.¹⁰⁰ Roomalaisen exemplum-käsityksen taustalla on ajatus *mos maiorum*:ista, joka on yhteisesti jaettu laaja käsitys hyveellisyydestä ja oikeasta toiminnasta.¹⁰¹ Siinä missä jo esitellyt Chaplin ja Roller keskittyvät yhteiskunnassa yleisesti tunnettuihin ja erittäin merkittävinä pidettyihin ”superexemplumeihin”, Urban käsittelee exemplumeja yhteiskunnallisena ilmiönä, jolla on huomattavasti paikallisia, ajallisia ja yksilökohtaisia variaatioita. Opetuksellisuuden ja moraalien välittämisen lisäksi Urban esittää yhtenä exemplumien funktiona niiden roolin henkilön julkisuuskuvaan luomisessa; henkilö saattoi pyrkiä lisäämään omaa arvostustaan kulttuurin keinoin käyttämällä itsestään jonkin maineikkaan tai muuten oleellisen edeltäjän exemplumia.¹⁰²

Urbanin mukaan yksilöille olivat tärkeimpiä hyveellisen toiminnan (*mos maiorum*) välittäjinä ja exemplumeina heidän oman aikansa henkilöt, joiden toimintaa he olivat itse seuranneet ja joita he olivat tavanneet, koska exemplumit ovat opettamisen ja oppimisen keinoja.¹⁰³ Hän osoittaa, että Seneca käyttää sanaa *exemplum* henkilöstä, jolta joku oppii tätä tarkkailemalla, siis kokemuksen kautta,¹⁰⁴ ja, että Plinius nuoremmalla eksemplarisuudessa on keskeistä vanhempien ihmisten

⁹⁷ Roller 2009, 216—219.

⁹⁸ Roller 2009, 226—227.

⁹⁹ Urban 2011.

¹⁰⁰ Urban 2011, 1; 32; 72—73.

¹⁰¹ Urban 2011, 1—2.

¹⁰² Urban 2011, 168, 208. Exemplumien variaatioista myös Mayer 1991, 151.

¹⁰³ Urban 2011, 5; 12; 20. Exemplumeista kasvatuksen osana Mayer 1991, 144. Exemplumien lähteistä Mayer 1991, 147.

¹⁰⁴ Urban 2011, 6.

viisauden tunnistaminen¹⁰⁵. Yksilöillä on siis hänen mukaansa käytössään laaja exemplum-pankki, joka on rakentunut heidän oman elämänsä mukaan ja on näin ollen eri yksilöillä erilainen. Kuitenkin pidettäessä puheita laajalle joukolle tai kirjoitettaessa esimerkiksi historiateosta laajaan julkaisuun auktorin tuli arvioida yleisönsä exemplumien tuntemista ja rajoittaa niiden käyttöään sen mukaan.¹⁰⁶ Tämän takia Roomassa syntyi jo mainittuja ”superexemplumeja”, jotka ovat kohteena suurimmassa osassa exemplum-tutkimusta. Tietyissä genreissä ja tilanteissa on kuitenkin ollut mahdollista hyödyntää myös rajatumman yleisön tuntemia exemplumeja, esimerkiksi Plinius nuoremmalla suurin osa hänen käyttämistään exemplumeista viittaa hänen omiin aikalaisiinsa eikä maineikkaisiin tasavaltalaisiin.¹⁰⁷

Exemplumin määrittelemisestä Urban toteaa, että koska exemplumeilla oli roomalaisille itselleen monenlaisia merkityksiä ja funktioita yhteydestä riippuen, tiukka määritteleminen ja rajaus ei ole hedelmällistä ilmiön ymmärtämiseksi kokonaisuudessaan.¹⁰⁸ Hän ei myöskään näe oleelliseksi arvioida exemplumin tarinan totuusarvoa, koska roomalaisille exemplumien arvioinnissa oli oleellista uskottavuus, ei todenmukaisuus.¹⁰⁹

Kuten todettu, exemplumien perusluonne on, että ne välittävät opetuksia ja näin myös toimintaohjeita. Langlands analysoi exemplumien suhdetta etiikkaan erityisesti Valerius Maximuksen (1. vs. jaa.) *Dicta et facta memorabilia* -teoksen valossa. Hänen käsittelemänsä ongelma on, että exemplumien toimijat ovat usein erityisiä henkilöitä erityisissä tilanteissa, jolloin exemplumien toteuttaminen tavallisen ihmisen arjessa on vaikeaa.¹¹⁰ Saman havaitsi jo Litchfield varhaisessa eksemplaarisuutta käsittelevässä teoksessaan.¹¹¹ Valtakunnan kasvaessa huomattaviin mittoihin ja järjestelmän monimutkaistuessa kysymys kaikille yhteisistä täsmällisistä säännöistä ja niiden tulkinnasta korostui. Filosofian parissa universaaleja sääntöjä oli pohdittu jo klassisessa Kreikassa. Roomassa monimutkaisessa yhteiskunnallisessa tilanteessa tilanne-etiikka vakiintui yleisen moraalin perustaksi ja pysyi pinnalla filosofisessa keskustelussa.¹¹² Tilanne-etiikka exemplumien tapauksessa tarkoittaa, että toimijan on aina arvioitava kontekstin merkitys

¹⁰⁵ Urban 2011, 8.

¹⁰⁶ Urban 2011, 22—23.

¹⁰⁷ Urban 2011, 27.

¹⁰⁸ Urban 2011, 37.

¹⁰⁹ Urban 2011, 38; 49.

¹¹⁰ Langlands 2011, 104.

¹¹¹ Litchfield 1914, 16.

¹¹² Langlands 2011, 101.

moraaliselle tilanteelle ja että itsetuntemus on tässä tulkinnassa keskeistä: säännöt eivät ole kaikille samat. Oikean ratkaisun tunnistamiseksi exemplumeja oli siis tulkittava varovasti ja huolella, koska muuttujia oli paljon.¹¹³ Yhteenvedona Langlands toteaa, että Roomassa exemplumit eivät olleet preskriptiivisiä ja dogmaattisia moraalioppeja, vaan niiden välittämät ohjeet olivat aina kontekstisidonnaisia.¹¹⁴ Dressler päätyy samankaltaiseen lopputulokseen tutkimalla exemplumeja Senecan filosofian kautta. Dressler esittää, että exemplumit olivat filosofisten teorioiden käytännön sovellus ja että niiden tehtävä on kuvata ja selittää näitä teorioita, havainnollistaa teoriaa käytännöllä.¹¹⁵ Exemplumin funktio on hänen mukaansa siis kuvaus ja merkityksen välittäminen.¹¹⁶

Urban esittää, että exemplumit ovat argumentoinnin metodi eivätkä säännöstö, jolloin ne mahdollistavat tilannekohtaisen tulkinnan ja välttävät absoluuttisiin sääntöihin liittyvät ongelmat.¹¹⁷ Lisäksi hän huomauttaa, että exemplumin tulkittu sanoma ja merkitys vaihteli toisinaan huomattavasti, kun kerronnassa korostettiin tarinan eri puolia ja yksityiskohtia.¹¹⁸ Liittyen Langlandsin käsittelemään exemplumien toimijoiden erityislaatuisuuteen verrattuna keskivertoroomalaisiin Urban muistuttaa, että Roomassa haettiin toisinaan myös kevennystä exemplumien ja *mos maiorum*:in opetukseen juuri sen takia, ettei keskivertoihminen pysty aina yltämään samoihin standardeihin kuin maineikkaan exemplumien sankarit. Kyse on inhimillisyyteen vetoamisesta. Exemplumin toimijan teko esitetään niin hyveellisenä, että se lähentelee yli-inhimillistä, jolloin samaa ei voi vaatia keskiverrolta henkilöltä. Esimerkiksi Cicero käyttää Pro Caelio -puheessaan tätä argumenttia (Cic. *Cael.* 39—40).¹¹⁹

Exemplumien järjestelmässä on siis joustavuutta: kirjoittaja tai puhuja voi manipuloida tunnettua materiaalia tarkoituksperiinsä sopivaksi¹²⁰ ja exemplumien välittämät opit olivat kontekstista riippuvaisia¹²¹. Kuitenkin Urban korostaa, että exemplumien taustalla vaikutti yhteinen jaettu käsitys *mos maiorum*:in etiikasta ja liiallisella manipulaatiolla tämän käsityksen saattoi hajottaa, jolloin exemplum ei toiminut. Exemplumien tarjoamasta joustavuudesta huolimatta niillä ei siis voinut tehdä mitä tahansa. Urban huomauttaa, että Roomalaiset itsekkin olivat tietoisia menneen

¹¹³ Langlands 2011, 110.

¹¹⁴ Langlands 2011, 122.

¹¹⁵ Dressler 2012, 145—150.

¹¹⁶ Dressler 2012, 160.

¹¹⁷ Urban 2011, 28.

¹¹⁸ Urban 2011, 49—51.

¹¹⁹ Urban 2011, 119.

¹²⁰ Urban 2011, 58—59.

¹²¹ Langlands 2011, 122.

manipulaatiosta ja sen aikaansaamasta menneen esittämisen muutoksesta.¹²² Rollerin ajatukseen eettisestä jatkumosta¹²³ Urban lisää, että jatkumo (tai pikemminkin yhteneväisyys) kattoi myös saman ajan sisällä koko Rooman kansan ja kyse on näin kaikkien ihmisryhmien jakamasta yhteisestä moraalikäsitelmästä¹²⁴. Erityisen universaaleja olivat Urbanin mukaan anonyymit exemplumit, koska niissä kontekstin merkitys väheni ja moraalisuus korostui eikä tekijä tai tekijän nimi ollut oleellinen, vaan itse teko.¹²⁵ Anonyymit exemplumit kuvasivat usein ihmis- tai tilannetyyppisiä tai toimintamalleja, jolloin niillä oli yleistävä vaikutus ja ne olivat enemmän kuvaavia kuin ohjeistavia.¹²⁶

Exemplumit kuvaavat myös yleisöään. Melchior osoittaa, että teoksessa *Bellum Africum* kirjoittaja käyttää exemplumeja osoittaakseen niitä tunnistamattomien henkilöhahmojen kelvottomuuden.¹²⁷ Hänen mukaansa exemplumeiksi kelpaavien tekojen tunnistaminen on osa roomalaista hyveellisyyttä ja kunnollinen ihminen osaa tunnistaa tuollaisen toiminnan, myös vihollisistaan, ja välittää ja toteuttaa tätä mallia.¹²⁸ Liittyen aiemmin mainitsemaani Rollerin ideaan, että roomalaiset olivat tietoisia eksemplaarisuuden merkityksestä kulttuurissaan¹²⁹, Melchior osoittaa henkilöahmon voivan jopa itse tietoisesti tarjota itsessään ja toiminnassaan exemplumia läsnäoleville.¹³⁰ Melchior siis esittää exemplumit jaettuina kulttuurin ideaaleina, jotka toteuttavat *mos maiorum*:ia opetuksia. Kyky ymmärtää, välittää ja toteuttaa exemplumeja on hänen mukaansa yksi hyveellisyyden mitta.¹³¹

1.6. Exemplumin määritelmä

Kuten erilaisten exemplum-käsitysten esittelystäni on käynyt ilmi, exemplumeilla on paljon erilaisia puolia ja funktioita sekä tekstissä että laajemmin kulttuurissa ja yhteiskunnassa. Tutkimuksessa kulloinkin käytetty exemplum-käsitys riippuu tutkimuksen tavoitteista ja näkökulmasta. Tahdon tässä tutkielmassa käyttämässäni exemplumin määritelmässä huomioida antiikin lähtökohdat ja sen kulttuurillisen kontekstin, jossa kohdetekstini on syntynyt, ja syventää näkemystä modernin

¹²² Urban 2011, 60.

¹²³ Roller 2004, 34.

¹²⁴ Urban 2011, 61.

¹²⁵ Urban 2011, 76.

¹²⁶ Urban 2011, 83–84; 117.

¹²⁷ Melchior 2009, 242.

¹²⁸ Melchior 2009, 242–244; 255–256.

¹²⁹ Roller 2004, 7.

¹³⁰ Melchior 2009, 244–245.

¹³¹ Melchior 2009, 255–256.

tutkimuksen tarjoamalla havainnoilla. Mielestäni aiemmin esittelemäni Demoenin exemplum-käsitys on kaikkein kattavin ja parhaiten perusteltu, koska se perustuu laajaan antiikin lähteiden tulkintaan ja panostaa määritelmään tarkoituksellisesti.

Antiikin esitysten ja modernin tutkimuksen käsitysten pohjalta olen luonut seuraavanlaisen exemplumin määritelmän:

1. Exemplum on pohjimmiltaan vertaus. Pohjimmiltaan tarkoittaa, että se luo ajatusyhteyden muuten toisistaan irrallisten tapausten välille, mutta että sen ei muodoltaan tarvitse olla vertaus.
2. Exemplumin tarkoitus on vaikuttaa kuulijakuntaan ja sen vakuuttavuus perustuu viitattavan tapauksen auktoriteettiin, ennakkotapaukseen tai historialliseen merkittävyyteen. Vaikuttamisen keino voi olla joko todistaminen, opettaminen tai tekstin koristelu.
3. Opettavaisissa exemplumeissa on kyse yhteisön moraalisten sääntöjen välittämisestä.
4. Viitattavan tapauksen ei tarvitse olla todellinen. Viittauksen kohde voi olla kuka tahansa henkilö tai mikä vain tapahtuma. Se kuinka laajasti tapaus on tunnettu vaikuttaa exemplumin valintaan ja antoon.
5. Exemplumin voi antaa myös huonosti, jolloin se ei ole eduksi antajalleen. Exemplumin anto kertoo antajasta ja tulkinta tulkitsijasta.
6. Exemplumin pituuteen ei oteta kantaa. Oleellista on, että exemplumilla viitataan muusta yhteydestä irralliseen tapaukseen. Viittaus voi olla koko tarinan toisto oleellisilta osiltaan, lyhyt viittaus siihen tai alluusio.
7. Irrallisuus on exemplumeille oleellista. Tapahtuman esittäminen on exemplum vasta kun se tehdään irrallaan alkuperäisestä tapahtumakontekstista.

Analyysissäni sovellan tätä määritelmää ja lisäksi huomioin modernin exemplum-tutkimuksen havainnot exemplumien merkityksestä ja toiminnasta kulttuurissa ja yhteiskunnassa. Tämä exemplumin määritelmäni vastaa edellisessä luvussa esiteltyä ”retoriikan alan” exemplum-käsitystä.

Määritelmäni haastavat kohdat ovat ensimmäinen (1) ehto vertaukseen perustumisesta ja siitä johdettu kohta (7) irrallisuudesta. Kuten todettu, retoriikan alalla exemplumin esitetään olevan viittaus menneeseen, mutta historiankirjoituksessa minkä tahansa muotoinen tilaisuus oppia

menneestä voi kelvata exemplumiksi. Tässä kohtaa määritelmäni on tiukka ja rajaa pois tapauksia, joita laajempaa määritelmää käyttäen voitaisiin pitää exemplumeina.

2. Analyysi

Käsittelen ensin exemplumit, maininnat exemplumien annoista ja kommentit eksemplaarisuudesta teoksittain niiden julkaisujärjestyksessä (luvut 2.1—2.3). Pysin sitomaan jokaisen exemplumin sekä sen kontekstiin ja merkitykseen teoksessa että sen sisällölliseen yhteyteen muihin exemplumeihin ja teoksen laajempiin teemoihin. Lopuksi esitän kaikki exemplumit, maininnat exemplumien annoista ja kommentit eksemplaarisuudesta kokonaisuutena (luku 2.4) havainnollistaakseni exemplum-järjestelmän toimintaa Sallustiuksen koko tuotannossa.

2.1. *Catilinan salaliitto*

Sallustius aloittaa monografiansa pohtimalla hengen ja ruumiin merkitystä ihmiselle. Vaikka hän heti alussa toteaaakin molempien kehittämisen olevan tärkeää (1.7), hän kuitenkin nostaa hengellisen kyvykkyyden kaikkein tärkeimmäksi (1.2—3; 2.2). Hän aloittaa aiheen käsittelyn kronologisesti ”alusta”, jota hän ei tarkemmin määrittele (2.1). Sallustius kertoo kolme eri menneen ajan tapausta (2.1—2) vahvistaakseen argumenttiaan ja näiden tapausten jälkeen luo yleistyksiä aiheesta (2.3—9). Nämä kolme menneen ajan tapausta ovat exemplumeja.

Igitur initio reges – nam in terris nomen imperi id primum fuit – divorsi pars ingenium, alii corpus exercebant: etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur; sua quoique satis placebant. Postea vero quam in Asia Cyrus, in Graecia Lacedaemonii et Athenienses coepere urbem atque nationes subigere, lubidinem dominandi causam belli habere, maxumam gloriam in maximo imperio putare, tum demum periculo atque negotiis conpertum est in bello plurimum ingenium posse. (2.1—2)

Nimittäin alussa kuninkaat – sillä tämä oli aluksi vallanpitäjien nimi – olivat keskenään erilaisia, toiset kehittivät älyään, toiset ruumistaan: silloin ihmiselämää elettiin ilman sen suurempia intohimoja; kukin piti omaansa riittävänä. Mutta kun Aasiassa Kyyros, Kreikassa taas lakedaimonialaiset ja ateenalaiset alkoivat valloittaa kaupunkia ja kansoja, käydä sotaa vallanhimon takia, ajatella suurimman vallan tuovan suurinta kunniaa, vasta silloin ymmärrettiin vaarojen ja vaivojen kautta sodassa viisauden olevan tärkeintä.

Tapauksessa mainittu Kyyros on valtakunnan laajentamisen mainitsemisesta päätellen Persian kuningas Kyyros vanhempi, joka valloitti koko Vähä-Aasian 500-luvulla eaa. Spartalaisilla ja ateenalaisilla Sallustius taas viittaa kyseisten kaupunkivaltioiden valtakamppailuihin, jotka johtivat 431–404 eaa. käytyyn peloponnesolaissotaan. Nicols huomauttaa, että valtakuntien laajentamisesta puhuttaessa on yllättävää, että Sallustius on jättänyt Aleksanteri Suuren mainitsematta.¹³²

Varhaiset kuninkaat voisi tarkoittaa myös Rooman ensimmäisiä kuninkaita, mutta Liviuksen ensimmäisen kirjan¹³³ kuvauksen mukaan heistä jokainen kylläkin kehitti valtakuntaa, eikä ilmaus *sine cupiditate* sovi heihin ryhmänä. Yksittäisiä rauhan hetkiä kuningasajaltakin voi toki tunnistaa. Ilmauksen *vita hominum* voisi asiayhteydessään tulkita myös tarkoittavan yleisemmin kansaa eikä ainoastaan juuri hallitsijoita. Rooman kaupunki kävi alusta asti sotia naapurivaltojen kanssa, mikä on ristiriidassa omaansa tyytymisen ajatuksen kanssa. Mikäli Sallustius todella viittaa varhaiseen kuningasaikaan, hän kuvaa sen yllättävän lauhkeana. Kyyroksen ja peloponnesolaissodan mainitsemisessa on lisäksi havaittavissa ajoitusaspekti: ne merkitsevät tekstiotteessa kuvatun muutoksen asenteissa tapahtuneen 500–400-luvulla eaa. Koko Sallustiuksen oman tuotannon kuvaama aika ajoittuu tämän muutoksen jälkeiseen aikaan eli aikaan, jolloin sodassa viisaus oli tärkeintä.

Tapaukset ovat varsin tyypillisiä todistamistyyppien exemplumeja. Ne eivät ole opettavaisia, vaan niiden tarkoituksena on vahvistaa argumenttia ja toissijaisesti myös koristella tekstiä. Kyseisten tapausten vakuuttavuus nousee niiden historiallisesta merkityksestä ja suuriin maailmanhistorian tapauksiin viittaaminen luo pohdinnalle ylevyyttä ja universaaliutta. Exemplumeja annettaessa on tyypillistä suosia kotoperäisiä tapauksia ja vierasperäiset exemplumit ovat yleensä historiallisesti erittäin merkittäviä ja hyvin tunnettuja.¹³⁴

Huomattavaa on, että myöhäistasavallan aikana, Rooman valtakunnan suuren laajenemiskauden aikaan kirjoittanut Sallustius ottaa esimerkit suurista valtapyrkimyksistä kaukaa Kreikasta ja Persiasta, ei oman valtionsa historiasta tai nykyisyydestä. Sallustius ei siis suoraan tahdo ottaa kantaa Rooman laajenemispolitiikkaan ja tahtoo ehkä jopa vetää lukijan huomiota pois siitä. Tässä

¹³² Nicols 1999, 332.

¹³³ Liviuksen teoksen kaikki kirjat tosin ilmestyivät vasta Sallustiuksen teosten jälkeen.

¹³⁴ Demoen 1997, 140.

yhteydessä valtakunnan laajentaminen on esitetty varsin negatiiviseen sävyyn, kun taas Sallustiuksen kuvauksissa menneet, ennen Karthagon tuhoa ollut aika on täydellisen hyveellistä ja Sallustius on jättänyt noiden aikojen kuvauksistaan pois kaiken tätä kuvaa kyseenalaistavan.¹³⁵

Yhtenä argumenttinsa yleistyksistä Sallustius kertoo kuolevaisten toiminnasta yleensä: *Sed multi mortales, dediti ventri atque somno, indocti incultique vitam sicuti peregrinantes transigere* -- (Mutta monet kuolevaiset omistautuneina vatsalleen ja nukkumiselle kulkevat läpi elämän oppimattomina ja sivistymättöminä kuin harhailien --) (2.8). Vaikka kyseessä on viittaus tietyn ihmisryhmän toimintaan, kyseessä ei kuitenkaan ole exemplum, vaan yleistys ja tavallinen kerronta, asioiden tilan kuvaus. Kyseisen kerronnan tarkoituksena ei ole opettaa, todistaa eikä vakuuttaa eikä se ole kontekstista irrallinen. Vaikka tapauksessa on tiettyä yhtäläisyyttä varoittavaan esimerkkiin, joka on yksi exemplumin lajeista, mielestäni tätä tapausta ei voida sellaiseksi laskea yleistävyytensä vuoksi.

Mielen ja ruumiin merkityksen pohdiskelun jälkeen Sallustius esittelee itseään historiankirjoittajana ja aiheenvalintaansa (3—4). Päästäkseen aiheeseensa Catilinan salaliittoon hän antaa kuvauksen Catilinasta henkilönä (5) ja käy läpi Rooman historiaa selittääkseen, miten yhteiskunta on päätenyt salaliiton aikaiseen tilaansa (6—7). Kahdeksannessa luvussa Sallustius päätyy jälleen pohdiskelemaan abstrakteja ilmiöitä: tällä kertaa hänen aiheenaan on historiankirjoituksen merkitys tapahtumien muistiinpanemisessa. Hän aloittaa luvun tekemällä yleisen havainnon kohtalon tai sattuman (*fortuna*) toiminnasta (8.1). Varsinainen argumentti, jota tämä exemplum (8.2—3) ja seuraava kuvaus (8.5) todistavat ja esittelevät, on että tekojen taltiointi vaikuttaa niiden maineeseen (8.4) ja näin kohtalolla tai sattumalla on osansa tekojen maineessa (8.1).

Atheniensium res gestae, sicuti ego aestumo, satis amplae magnificaeque fuere, verum aliquanto minores tamen quam fama feruntur. Sed quia provenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. (8.2—3)

Ateenalaisten urotyöt, ainakin niin minä uskon, olivat varsin huomattavia ja suurenmoisia, mutta oikeasti silti melkoisesti vähäisempiä kuin mitä niiden maine

¹³⁵ Vasta 2014, 42; 55.

edellyttäisi. Mutta koska siellä syntyi kirjoittajien suuri osaaminen, kautta maailman ateenalaisten tekoja ylistetään kaikkein suurimpina.

Tässä exemplumissa Sallustius palaa jälleen peloponnesolaissotien aikaan, jonka hän edellisen exemplumin (2.1—2) yhteydessä kertoi olleen älykkyyden merkityksen ymmärtämisen aikaa. Tämän älykkyyden hedelmänä syntyivät tässä exemplumissa mainitut kirjalliset kyvyt. Tapauksen funktio on todistaa ja se viittaa kontekstista muuten irralliseen tapaukseen, joten se on exemplum. Tapauksen exemplum ei ole kotoperäinen, vaan se viittaa Kreikan tapahtumiin, mutta sen tarkoitus ei silti ole luoda ylevyyttä, universaaliutta eikä etäisyyttä Rooman tapahtumiin, vaan havainnollistaa selitystä Rooman tilanteesta suhteessa Kreikkaan.

Sallustiuksen yhteyttä ateenalaiseen Thukydideeseen on käsitelty paljon ja sitä pidetään ilmeisenä¹³⁶, vaikka Sallustius ei tuotannossaan Thukydideestä nimeltä mainitsekaan. Koska kerronnan kohteena mainitaan olevan juuri ateenalaiset *res gestae*, voisi olettaa Sallustiuksen tarkoittavan juuri ateenalaisia historioitsijoita¹³⁷. Thukydideen lisäksi tämä voisi tarkoittaa myös vaikkapa Ksenofonia, jonka teos *Kyyroksen kasvatus* käsittelee jo aiemmin (2.1—2) Sallustiuksen mainitsemaa Kyyros vanhempaa. Herodotos ei ollut syntyjään ateenalainen, mutta Sallustiuksen viittaus voisi hyvin tarkoittaa myös häntä, onhan Herodotos yksi maineikkaimmista kreikkalaisista historioitsijoista ja viettänyt paljon aikaa Ateenassa, missä hän myös kirjoitti historiateoksensa.

Tämän exemplumin jälkeen hän antaa aiheesta Rooman tilannetta käsittelevän kuvauksen.

At populo Romano numquam ea copia fuit, quia prudentissimus quisque maxime negotiosus erat, ingenium nemo sine corpore exercebat, optumus quisque facere quam dicere, sua ab aliis bene facta laudari quam ipse aliorum narrare malebat. (8.5)

Mutta Rooman kansalla ei koskaan ollut tätä mahdollisuutta, sillä kaikki osaavimmat olivat äärimmäisen toimeliaita, he eivät koskaan harjoittaneet älyään ilman ruumista, kaikki parhaimmat tahtoivat mieluummin tehdä kuin tarinoida, antaa muiden ylistää omia hyviä tekojaan kuin itse kertoa muiden saavutuksista.

¹³⁶ Nicols 1999, 329—330. Grethlein 2006 A, 299.

¹³⁷ McGushin ajattelee ilmaisun "*scriptorum magna ingenia*" tarkoittavan myös puhujia, kuten Demostenesta ja Isokratesta (McGushin 1977, 81).

Ateenalaisesta historiankirjoituksesta puhuminen on exemplum, koska se on viittaus vain yhteen monista mahdollisista ilmiön ennakkotapauksista. Se on siis todistamistyyppin exemplum ja vakuuttava, koska se on sekä ennakkotapaus että historiallisesti merkittävä asia. Rooman käsittely (8.5) ei mielestäni ole exemplum, koska se tarkastelee ilmiön esiintymistä Roomassa eikä pyri todistamaan argumenttia todeksi tai epätodeksi eikä välittämään opetusta, vaan selittämään ilmiön soveltumaa Roomassa, mutta kyseessä on rajatapaus.

Mitä ilmeisimmin Sallustiuksen tarkoituksena kahdeksannessa luvussa on selittää, miksi ateenalaisten tekoja ylistetään enemmän kuin roomalaisten, ja vakuuttaa, että roomalaiset teot eivät vähemmästä ylistyksestä huolimatta ole huonoja, vaan historiankirjoituksen tila yhteiskunnassa on vain ollut erilainen kuin Ateenassa. Sallustius nostaa Rooman Ateenan rinnalle merkittäväksi toimijaksi, jolla on merkittävää historiaa, ja luo näin Roomalle ylevyyttä ja liittää sen osaksi merkittävää kansainvälistä historiaa.

Yhdeksännessä luvussa Sallustius esittelee Rooman menneen ajan hyveellisyyttä ja antaa aiheesta monia havainnollistuksia viitaten ilmiöihin nimeltä mainittujen ihmisten tai tapahtumien sijasta. Hän ei suoranaisesti anna kuvatululle ajalle ajoitusta, mutta koska kuningasaika loppuu kerronnassa kuudennessa luvussa (6.7) ja Karthagon tuho sijoittuu kymmenenteen (10.1), yhdeksännen luvun kuvaus kohdistunee varhaistasavaltaan.

Yhdeksäs luku alkaa lyhyellä toteamuksella hyveellisyydestä ja tätä seuraa monia esimerkkejä, jotka vahvistavat tätä argumenttia ja osoittavat sen todeksi. Mielestäni näitä tapauksia ei kuitenkaan voida laskea exemplumeiksi, koska ne eivät ole muusta kontekstista irtonaisia. Luvussa Sallustiuksen tarkoitus on kuvata varhaistasavallassa vallinnutta tilaa. Hän käyttää ilmausta -- *maxuma documenta haec habeo* -- (-- tästä minulla on parhaana todistuksena se, että --) (9.4), jota voisi odottaa seuraavan ennakkotapaus-tyyppin exemplum. Näin ei kuitenkaan ole, vaan kaikki esimerkit liittyvät ilmauksen *apud eos* (heidän keskuudessaan, 9.1) alle ja ovat näin osa itse menneen ajan kuvausta. Kontekstista irrallisuus on exemplumeille keskeistä, koska exemplum ei ole pelkästään minkä tahansa asian kuvaus tai havainnollistus, vaan vertaukseen perustuva mielle yhteyksien luominen.

Kymmenes luku on tyyliltään hyvin yhdeksännen kaltainen. Siinä Sallustius etenee Karthagon tuhon aikaan ja kertoo sekä historiallisista tapahtumista että hyveellisyydestä. Hyveellisyyden käsittelyssä

vaikuttaa ilmeiseltä, että kirjoittaja haluaa tarjota varoittavia esimerkkejä, mutta exemplumeja luvussa ei anneta.

Yhdestoista luku jatkaa aluksi kymmenennen luvun moraalista pohdintaa ja etenee sen jälkeen käsittelemään Lucius Cornelius Sullaa. Moralisointi alkaa historian kronologiseen läpikäyntiin liittyvällä toteamuksella ihmisten mielten kiihtymisestä (11.1), mikä on osa Sallustiuksen historiallista narratiivia. Tätä seuraa yleistys, jota Sallustius vahvistaa exemplumilla hyvästä ja huonosta henkilöstä.

Nam gloriam honorem imperium bonus et ignavos aequae sibi exoptant; sed ille vera via nititur, huic quia bonae artes desunt, dolis atque fallaciis contendit. (11.2)

Sillä mainetta, kunniaa ja valtaa toivoo itselleen yhtäläillä hyvä kuin kelvotonkin; mutta ensimmäinen kulkee oikeaa tietä, jälkimmäinen, joka on vailla hyviä ominaisuuksia, käyttää petosta ja vilppiä.

Kyseinen exemplum ei liity mihinkään tiettyyn aikaan, henkilöön tai tapahtumaan, vaan on universaali esitys ja opetus moraalisisista säännöistä. Tämä on tyypillistä exemplumeille: ne usein kertovat käytännön esimerkin, tapauksen tietyn säännön toteuttamisesta. Exemplumiksi kyseinen tapaus on hyvin anonymi, sillä usein exemplumit liitetään vahvasti nimeltä tunnettuun henkilöön tai tapahtumaan. Anonymius ei kuitenkaan ole eksemplaarisuudelle este, kunhan tapaus on muusta kontekstista irrallinen ja vakuuttava, todistava tai opettava, kuten kyseinen tapaus on. Anonyymit exemplumit kuvaavat yleensä ihmistyyppejä tai -ryhmiä, mikä tekee niistä yleistäviä ja universaaleja.¹³⁸

Sullaa käsittelevä luvun loppu (11.4–8) on eksemplaarisuudeltaan rajatapaus.

Sed postquam L. Sulla armis recepta re publica bonis initiis malos eventus habuit, rapere omnes, trahere, domum alius, alius agros cupere, neque modum neque modestiam victores habere, foeda crudeliaque in civis facinora facere. Huc adcedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asia ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra morem maiorum luxuriose nimisque liberaliter habuerat. Loca amoena, voluptaria facile in otio ferocis militum animos molliverant: ibi primum insuevit exercitus populi

¹³⁸ Urban 2011, 83–84.

Romani amare potare, signa tabulas pictas vasa caelata mirari, ea privatim et publice rapere, delubra spoliare, sacra profanaque omnia polluere. Igitur ii milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil relicui victis fecere. Quippe secundae res sapientium animos fatigant: ne illi conruptis moribus victoriae temperarent. (11.4—8)

Kun Lucius Sullan asevoimin saavutettu, lupaavasti alkanut valtakausi oli kääntynyt onnettomuudeksi, kaikki yltyivät riistämään ja ryöstämään, himoitsemaan kuka taloa kuka maata, eivätkä voittajat tunteneet rajaa ja kohtuutta vaan kohtelivat kansalaisiaan häpeällisesti ja julmasti. Tilannetta vielä pahensi se, että Sulla ollessaan Vähässä-Aasiassa sotajoukon komentajana oli vastoin esi-isiemme tapoja, saadakseen joukkonsa itselleen uskolliseksi, totuttanut sen ylellisyyteen ja liialliseen vapauteen. Nuo viehättävät ja nautintoihin viekoittelevat seudut olivat helposti vellostaneet joutilaina elävien sotilaiden karkeat mielet. Siellä Rooman kansan armeija oppi ensimmäisen kerran rakastelemaan, juomaan, ihastelemaan kuvapatsaita, tauluja ja taidokkaita metalliastioita, anastamaan niitä itselleen ja valtion nimiin, ryöstämään temppeleitä ja polkemaan jalkoihinsa kaiken pyhän ja epäpyhän. Kerran voitolle päästyään tällaiset sotilaat eivät jättäneet voitetuille mitään jäljelle. Turruttaahan myötäkäyminen viisaidenkin hengenvoimat; miten siis nämä tavoiltaan turmeltuneet miehet olisivat voiton makuun päästyään voineet hillitä itseään?¹³⁹

Kyseessä on selvästi käytännön esimerkki luvun alun moraalin käsittelystä, varoittava esimerkki. Ajallisesti Sullan toimet sopivat kronologiassa juuri Karthagon tuhon jälkeiseen aikaan ja tapauksen voisi tulkita samanlaiseksi historian selostukseksi kuin luvuissa yhdeksän ja kymmenen. Kuitenkin tapausta voisi sikäli pitää exemplumina, että nähdäkseni Sallustius valitsi kyseiset moraaliopit käsittelyyn juuri tässä kohtaa teostaan voidakseen yhdistää ne Sullan toimintaan, joka teoksen kronologisessa historiakatsauksessa osuu juuri tähän kohtaan. Sullan käsittely *Catilinan salaliitossa* on voimakas päätös, johon Sallustiuksella on täytynyt olla hyvät syynsä, koska Sulla ei ole teoksessa henkilöahmo niin kuin *Jugurthan sodassa*. Sallustius ei monografioissaan juurikaan käsittele tasavallan lopun myllerryksiä tapahtumia ja henkilöitä nimeten, tietysti lukuun ottamatta Catilinan tapausta. Vaikka Gracchusten aika ja Mariuksen toimet ovat voimakkaasti esillä *Jugurthan sodassa*,

¹³⁹ Käännös M. Itkonen-Kaila, Itkonen-Kaila, Paananen 1980, 9.

Sallustius sivuuttaa ne *Catilinan salaliitossa* täysin.¹⁴⁰ Mielestäni Sullan käsittelyä voi pitää muusta kontekstista irrallisena, tapaus on selvästi opettavainen, se viittaa tunnettuun auktoriteettiin ja vahvistaa luvun alun moraalioppeja. Kuitenkaan exemplumin määritelmäni ensimmäinen (1) kohta ei täyty: tapaus ei ole pohjimmiltaan vertaus.

Tapausta voi siis pitää exemplumina, mikäli hyväksyy exemplumiksi minkä tahansa opetuksellisen episodin tai kuvauksen, josta voi oppia. Kuten exemplumin käsittelyssä luvussa 1.5 käsittelin, varsinkin historiankirjoituksen alalla eksemplaarisesti voidaan ymmärtää hyvin laajasti kaikki menneen materiaali, jonka voidaan tulkita välittävän opetuksia. Tiukemmalla exemplumin määritelmällä exemplum on pohjimmiltaan vertaus, joka yhdistää kaksi muuten erillistä tapausta. Kyseisessä tapauksessa tällaista vertausta ei tapahdu, joten noudattamani tiukemman määritelmän mukaan tapausta ei voida laskea exemplumiksi.

Kahdennessatoista luvussa Sallustius pääsee kronologisen historiakatsauksensa loppuun, täysin kelvottomien ihmisten (*ignavissumi homines*) aikaan, joka ilmeisesti tarkoittaa Sullan jälkeistä aikaa. Sulla kuoli vuonna 78 eaa. ja *Catilinan salaliitto* on kirjoitettu ilmeisesti vuonna 42 eaa., jolloin väliin jää varsin lyhyt 35 vuoden ajanjakso, johon myös vuoden 63 eaa. Catilinan salaliitto osuu. Sallustius itse on elänyt koko tämän ajanjakson, sillä hän syntyi noin vuonna 86 eaa. ja kuoli noin 35 eaa.

Kelvottomien ihmisten ajan kuvaus jatkuu vielä kolmannessatoistakin luvussa. Sallustius antaa luvuissa eri elämän osa-alueita kattavia kuvauksia paheista, joihin tuon aikaiset ihmiset ovat syyllistyneet. Mukana on yksi exemplum menneiden aikojen hyveellisyydestä.

Operae pretium est, quom domos atque villas cognoveris in urbium modum exaedificatas, visere templa deorum, quae nostri maiores, religiosissumi, mortales fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant, neque victis quicquam praeter iniuriae licentiam eripiebant. (12.3—4)

Sen joka tietää kaupunkien kokoisiksi rakennetut talot ja huvilat, kannattaa vilkaista jumalien pyhäkköjä, jotka meidän esi-isämme, hurskaat kuolevaiset, tekivät. Todellakin, he koristivat jumalten temppelit kunnioituksellaan, omat kotinsa kunniallaan, eivätkä he vieneet voitetuilta mitään, paitsi luvan aiheuttaa vahinkoa.

¹⁴⁰ Stewart 1968, 303.

Sallustius siis kertoo ajan ongelmista ja exemplumilla näyttää, miten asiat olisivat paremmin. Aiemmin historian kronologisessa läpikäynnissä käy ilmi, että Sallustiukselle Karthagon tuho (luvussa kymmenen) merkitsee käännekohtaa roomalaisessa hyveellisyydessä¹⁴¹. Voitaneen näin ollen olettaa, että Sallustiuksen tässäkin exemplumissa kuvaamat esi-isien hyvät ajat ajoittuvat Karthagon tuhoa edeltäneeseen aikaan. Kyseinen exemplum on melko tyyppillinen opetustyyppin exemplum, joka viittaa historiallisesti merkittävään aikaan.

Catilinan salaliiton toimijoiden ja tapahtumien käsittely alkaa varsinaisesti luvusta neljätöistä. Exemplumit ovat tyyppisiä juuri puheissa, mutta teoksen alun puheissa¹⁴² exemplumeja ei käytetä, samoin kuin ei henkilöiden kuvauksissakaan¹⁴³. Seuraavat exemplumit ovat Gaius Manliuksen lähettiläiden suoralla esityksellä kerrotussa puheessa Marcius Rexille luvussa 33.

Saepe maiores vostrum, miseriti plebis Romanae, decretis suis inopiae eius opitulati sunt, ac novissime memoria nostra propter magnitudinem aeris alieni volentibus omnibus bonis argentum aere solutum est. Saepe ipsa plebs, aut dominandi studio permota eut superbia magistratum, armata a patribus secessit. (33.2—3)

Usein teidän esi-isänne ovat säälistä Rooman köyhälistöä kohtaan tuoneet päätöksillään lievitystä sen kurjuuteen, ja vielä äskettäin, meidän aikanamme, velkojen kasaantumisen vuoksi kaikkien oikein ajattelevien yhteispäätöksellä sallittiin maksaa velat hopean sijasta vaskirahoilla. Usein on kansa joko valtaa haluten tai kyllästyneenä viranomaisten röyhkeyteen tarttunut itse aseisiin ja sanoutunut irti patriiseista.¹⁴⁴

Kohdassa on kaikkiaan kolme exemplumia: esi-isät, hiljattain tapahtunut velkatapaus ja kansa. Esi-isä- ja kansa-exemplumit ovat yleistäviä ja hiljattain tapahtunut tapaus taas täsmällisempi yksittäinen tapahtuma. Ne ovat kaikki ennakkotapauksia ja kansa-exemplum on selvästi varoittava, jopa uhkaava. Kaksi ensimmäistä taas annetaan suostuttelun vuoksi. Hiljattaisessa tapauksessa on kyse vuoden 86 *lex Valeria*:sta, joka salli, kuten kohdassa suoraan sanotaan, velat maksettavan halvemmassa rahayksikössä ja toi näin huomattavan helpotuksen velallisille.¹⁴⁵ Varoittavassa kansa-exemplumissa Sallustius viittaa myös *Jugurthan sodassa* (*Iug.* 31.17) ja *Historiateoksessa* (*Hist.* 1.10)

¹⁴¹ Samasta aiheesta Sall. *Hist.* 1.10.

¹⁴² Catilinan puhe luvussa 20; Ciceron ja Catilinan puheet luvussa 31.

¹⁴³ Kuvaus Catilinan seuraajista luvussa 14; Catilinasta 15; Sempronista 25.

¹⁴⁴ Käännös M. Itkonen-Kaila, Itkonen-Kaila, Paananen 1980, 25—26.

¹⁴⁵ Ramsey 1984, 156; McGushin 1977, 193.

mainitsemiinsa kansannousuihin: kansa valtasi protestina huonolle kohtelulle Aventinuksen ensin vuonna 494 eaa. ja uudelleen vuonna 449 eaa., myöhemmin vuonna 287 eaa. Janiculumin.¹⁴⁶

Teos etenee jälleen pitkään ilman exemplumeja: seuraavat exemplumit annetaan vasta salaliiton kukistamisen jälkeisen tilanteen käsittelyssä. Teoksen viimeiset exemplumit ovat Caesarin ja Cato nuoremman puheissa, jotka pidetään senaatissa. Puheiden konteksti on, että tulevan vuoden konsuli Decimus Iunius Silanus on ehdottanut senaatissa salaliittolaisille kuolemantuomiota (50. 4). Caesar pitää ensin puheen kuolemantuomioita vastaan (51) ja sen jälkeen Cato sen puolesta (52.2—36). Caesarin ja Caton puheet ovat väittely oikeasta tavasta toteuttaa hyveellistä esi-isien tapaa (*mos maiorum*) ja se, että molemmat puhujat esittelevät keskenään päinvastaisia väitteitä samoilla aikaan ennen Karthagon tuhoa ajoittuvilla exemplumeilla osoittaa exemplumien olevan voimakkaasti tulkinnanvaraisia.¹⁴⁷ Caesar ja Cato edustavat molemmat menneen hyveellisyyttä, molemmat omilla tavoillaan.¹⁴⁸

2.1.1. Caesarin puhe

Caesarin puheessa on Sallustiuksen muuhun tuotantoon verrattuna huomattavan paljon exemplumeja.¹⁴⁹ Caesar aloittaa puheensa yleistävällä esityksellä hyveellisestä toiminnasta ja sen jälkeen siirtyy antamaan siitä exemplumeja. Hän aloittaa exemplumienannon kertomalla, että tuntee niitä monia. Tätä seuraa kaksi hieman laajempaa exemplumin kerrontaa, joiden jälkeen Caesar vielä selventää argumenttiaan selittämällä opetusten sovelluksen käsittelyssä olevaan asiaan kuolemantuomioista (51.7—8). Itse exemplumit ovat seuraavat:

Magna mihi copia est memorandi, patres conscripti, quae reges atque populi ira aut misericordia impulsu male consuluerint. sed ea malo dicere, quae maiores nostri contra lubidinem animi sui recte atque ordine fecere. bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas magna atque magnifica, quae populi Romani opibus creverat, infida et advorsa nobis fuit. sed postquam bello confecto de Rhodiis consultum est, maiores nostri, ne quis divitiarum magis quam iniuriae causa bellum inceptum diceret, inpunitos eos dimisere. item bellis Punicis omnibus, quom saepe

¹⁴⁶ Ramsey 1984, 156—157; McGushin 1977, 193.

¹⁴⁷ Vasta 2014, 298—299.

¹⁴⁸ Levene 2000, 181.

¹⁴⁹ Vasta 2014, 301.

Carthaginienses et in pace et per indutias multa nefaria facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem talia fecere: magis quid se dignum foret, quam quid in illos iure fieri posset, quaerebant. (51.4—6)

Muistissani on monia tapauksia, senaattorit, joissa kuninkaat ja kansa joko vihoissaan tai säälin ajamina ovat menetelleet huonosti. Mutta näitä mieluummin kerron, kuinka esi-isämme vastoin mielensä haluja toimivat oikein ja niin kuin pitää. Makedonialaissodassa, jota kävimme kuningas Perseusta vastaan, Rhodoksen suuri ja suurenmoinen valtakunta, joka oli kasvanut Rooman kansan tuella, olikin meille uskoton ja meitä vastaan. Mutta sitten kun sodan päätyttyä keskusteltiin rhodoslaisista, senaattorit, jotta kukaan ei sanoisi sodankäynnin syyn olleen oikeasti varallisuus koettujen epäoikeudenmukaisuuksien sijaan, päästivät rhodoslaiset rangaistuksetta. Samoin puunilaisodissa, kun karthagolaiset usein sekä rauhan että aselevon aikana tekivät monia pahoja rikoksia, kukaan roomalaisista ei itse tehnyt tilaisuuden tullen samoin: ennemmin he tahtoivat tehdä niin kuin olisi heille kunniaksi kuin niin kuin olisi karthagolaisille oikein.

Caesar käyttää exemplumeja osoittaakseen ennakkotapauksilla näkemyksensä olevan oikea. Hän ei tyydy käyttämään vain yhtä exemplumia, vaan antaa niitä kaksi ja lisäksi kertoo, että niitä olisi tarjolla myös enemmän. Hän siis antaa ymmärtää ennakkotapauksia olevan paljon, mikä tukee argumenttia hyvin vahvasti, koska kyseessä ei ole poikkeustapaus vaan yleinen ilmiö. Annetut exemplumit ovat huomattavia ja tunnettuja historiallisia tapahtumia, joten niiden historiallinen merkittävyys edelleen lisää hänen argumenttinsa uskottavuutta. Käyttäessään exemplumeja ajalta ennen Karthagon tuhoa Caesar olettaa, että ne ovat edelleen päteviä, vaikka Sallustiuksella vallitsee voimakas kahtiajako hyveelliseen ennen Karthagon tuhoa vallinneeseen aikaan ja ongelmalliseen Karthagon tuhon jälkeiseen aikaan.¹⁵⁰

Makedonialaissota tarkoittaa vuonna 168 eaa. päättynyttä kolmatta makedonialaissotaa. Rhodos oli ollut aiemmin Rooman liittolainen, mutta tässä sodassa tarjoutui toimimaan sovittelijana Rooman ja Makedonian välillä, mikä Roomassa tulkittiin vihamieliseksi teoksi. Voitettuaan Makedonian Rooma rankaisi Rhodosta. Kun Roomassa käsiteltiin Rhodoksen tapausta, Cato vanhempi puheessaan kannatti maltillisuutta ja armeliaisuutta Rhodosta kohtaan. Tämä on

¹⁵⁰ Vasta 2014, 305.

huomattava kontrasti Sallustiuksen kuvaaman Cato nuoremman puheelle, joka pidetään heti Caesarin puheen jälkeen ja jossa tämä vaatii salaliittolaisille kovempia rangaistuksia.¹⁵¹ On tulkinnanvaraista, kuinka todenmukaisena voidaan pitää Rhodoksen kärsimien rangaistusten vähäisyyttä. Kuten McGushin huomauttaa, Rooma ei julistanut Rhodokselle sotaa, mutta Rhodos menetti silti huomattavia alueita ja kärsi taloudellisesti.¹⁵²

Puunilaissodat tarkoittaa yleisesti kaikkia kolmea puunilaissotaa, jotka alkoivat vuonna 264 eaa. ja päättyivät 146 eaa. Karthagon hävitykseen.¹⁵³ Karthagon hävitystä ei tosin voi pitää kovin armeliaana tai pidättäytyväisenä rangaistuksena¹⁵⁴ ja lisäksi toisin kuin Sallustiuksen Caesar esittää, roomalaiset itse jatkuvasti pyrkivät hyötymään tilanteista puunilaissotien aikana¹⁵⁵. Sallustiuksen Caesarin puhe esittää nämä tapahtumat siis varsin voimakkaasti sävytetyssä valossa ja kuvaa roomalaiset haluamansa kaltaisina, vaikka historiallisten faktojen mukaan Caesarin välittämä kuva ei ole täysin todenmukainen.

Levene yhdistää Sallustiuksen Caesarin Rhodos- ja Karthago-exemplumit Sallustiuksen Cato vanhempi -käsitykseen. Hänen mukaansa Caesarin puheessa ovat juuri nämä kaksi exemplumia, koska ne olivat Cato vanhemman uran tärkeitä saavutuksia. Cato vanhempi pyrki saamaan Rhodokselle armoa ja tuhoamaan Karthagon. Karthago-exemplumin ongelman (että Caesarin mukaan Karthagoa ei rankaistu, vaikka se tuhottiin) Levene selittää niin, että todellisuudessa Karthagon tuhoaminen aiheutti Sallustiuksella Rooman rappion.¹⁵⁶ Levenen mukaan Sallustius on muutenkin kirjoittanut Caesarin puheen Cato vanhemman innoittamana.¹⁵⁷ Cato vanhempi -viittauksilla Caesar antaa ennakoargumentin tulevalle Cato nuoremman puheelle; Caesarille on puheessaan oleellista osoittaa, että Cato nuorempi ei toteuta esi-isänsä jatkumoa, vaan Caesar itse toteuttaa sitä.¹⁵⁸

Myöhemmin samassa puheessa Caesar päätyy jälleen puhumaan exemplumeista meta-tasolla: hän neuvoo senaattoreita toimimaan harkiten, koska heidän toimiaan tullaan myöhemmin käyttämään ennakkotapauksina ja exemplumeina ja osaamattomat voivat myös käyttää niitä väärin. Tätä seuraa

¹⁵¹ Ramsey 1984, 200.

¹⁵² McGushin 1977, 242.

¹⁵³ Ramsey 1984, 200.

¹⁵⁴ Levene 2000, 188.

¹⁵⁵ Ramsey 1984, 201.

¹⁵⁶ Levene 2000, 188.

¹⁵⁷ Levene 2000, 186.

¹⁵⁸ Vasta 2014, 303.

monia pitkästi esitettyjä exemplumeja, joiden jälkeen Caesar lopulta tekee ehdotuksensa ja päättää puheensa.

-- ceterum vos, patres conscripti, quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex rebus bonis orta sunt. Sed ubi imperium ad ignaros eius aut minus bonos pervenit, novom illud exemplum ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos transfertur. (51.26—27)

-- Mutta te, senaattorit, harkitkaa mitä päätätte esikuvaksi muille. Kaikki väärinkäytökset pohjautuvat johonkin sinänsä hyväksyttävään ennakkotapaukseen. Mutta kun valta siirtyy tietämättömien tai kunnottomien käsiin, tuota poikkeuksellista menettelytapaa, joka oli tarkoitettu sen ansainneille syyllisille, aletaan soveltaa ansiottomasti myös syyttömiin.¹⁵⁹

Sallustiuksen Caesar siis tiedostaa, että senaatin päätöksiä voidaan myöhemmin käyttää ennakkotapauksina muille päätöksille. Kommentti osoittaa myös Caesarin olevan tietoinen¹⁶⁰ mahdollisesta muutoksesta exemplumien käytössä tai tulkinnassa, mikä on ristiriidassa esi-isä-exemplumien käytön kanssa: Caesar toisaalta uskoo exemplumien voimaan ja sovellettavuuteen, toisaalta varoittaa yleisöään niiden vaaroista.¹⁶¹ Hän varoittaa senaattia siitä, että koska päätöksiä ei aina tarkastella kontekstissaan, päätösten tulisi olla kaikkiin tilanteisiin sopivia eikä poikkeuksellisia päätöksiä saisi tehdä tilanteen erityislaatuisuuden vuoksi. Lisäksi Vasta näkee ennakkotapauskommentin liittyvän Sallustiuksen ajatukseen siitä, että nykyajan roomalaiset eivät enää pysty soveltamaan vanhoja exemplumeja käytännössä, koska he ovat liian etäänntyneitä niistä.¹⁶²

Seuraavaksi Caesar antaa puheessaan kaksi exemplumia tilanteen poikkeuksellisuuden vuoksi tehdyistä erityislaatuista päätöksistä. Näiden kahden exemplumin tarkoitus ei ole osoittaa kuolemantuomiota laittomaksi, vaan saada senaatti luopumaan kuolemantuomiosta sen mahdollisten seurausten vuoksi vedoten lähinnä pelkoon.¹⁶³

¹⁵⁹ Suomentanut M. Itkonen-Kaila, Itkonen-Kaila, Paananen 1980, 42.

¹⁶⁰ Roomalaisten tietoisuudesta eksemplarisuuden merkityksestä kulttuurilleen Roller 2004, 7. Eksemplarisuuden läsnäolosta kulttuurista myös Mayer 1991, 143, 146.

¹⁶¹ Vasta 2014, 306; 307—308.

¹⁶² Vasta 2014, 58.

¹⁶³ McGushin 1977, 251.

Lacedaemonii devictis Atheniensibus triginta viros inposuere, qui rem publicam eorum tractarent. Ii primo coepere pessimum quemque et omnibus invisum indemnatum necare: ea populus laetari et merito dicere fieri. post ubi paulatim licentia crevit, iuxta bonos et malos lubricose interficere, ceteros metu terrere: ita civitas servitute oppressa stultae laetitiae gravis poenas dedit. (51.28—31)

Kun spartalaiset olivat voittaneet ateenalaiset, he laittoivat kolmekymmentä miestä johtamaan näiden valtiota. Ensiksi nämä aloittivat tappamalla pahimmat ja kaikkien vihaamat ilman tuomiota: tästä kansa iloitsi ja sanoi sen olleen ansaittua. Mutta myöhemmin, kun pikkuhiljaa heidän hillittömyytensä kasvoi, he hävittivät yhtäläillä hyviä ja pahoja mielivaltansa mukaan, muita kauhistuttivat pelolla: siten valtakunta orjuuteen syöstynä kärsi raskaan rangaistuksen typerästä ilostaan.

Sallustius palaa exemplumissa jälleen¹⁶⁴ peloponnesolaissodan aikaan. Tapauksessa viitataan kolmeenkymmeneen ateenalaiseen ylimykseen, kolmeenkymmeneen tyranniin, jotka Spartan tuella kaappasivat Ateenassa vallan Ateenan hävittyä peloponnesolaissodassa. Heidän valtansa oli lyhyt, mutta kuten Caesar kuvaa puheessaan, he teloittivat sen aikana paljon ihmisiä ja takavarikoivat näiden omaisuutta. Tapaus on muusta kontekstista irrallinen, se viittaa hyvin tunnettuun historialliseen tapahtumaan ja se on funktioltaan todistus, eli kyseessä on exemplum.

Puheessa luodaan liukuma yleisestä yksittäiseen: Caesar aloittaa ensin yleistävällä varoituksella tietynlaisesta toiminnasta (51.26—27), sitä seuraa ulkomainen exemplum tapauksesta (51.28—31), joka luo argumentoinnille universaaliutta, ja lopulta toinen exemplum läheltä, Rooman viimeaikaisesta historiasta, jolla puhuja osoittaa yleisen kaavan pätevän myös heidän tapauksiinsa. Tämä viimeaikainen kotoperäinen exemplum käsittelee Sullaa.

Nostra memoria victor Sulla quom Damasippum et alios eius modi, qui malo rei publicae creverant, iugulari iussit, quis non factum eius laudabat? homines scelestos et factiosos, qui seditionibus rem publicam exagitaverant, merito necatos aiebant. sed ea res magnae initium cladis fuit. nam uti quisque domum aut villam, postremo vas aut vestimentum aliquoius concupiverat, dabat operam, uti is in proscriptorum

¹⁶⁴ *Catilianan salaliitossa* on 2.2 exemplum spartalaisista ja ateenalaisista ja lisäksi 8.2 viittaus ateenalaiseen historiankirjoitukseen.

numero esset. ita illi, quibus Damasippi mors laetitia fuerat, paulo post ipsi trahebantur, neque prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnis suos divitiis explevit. (51.32—34)

Kun meidän aikanamme Sulla voittajaksi päästyään mestautti Damasippuksen ja muut hänen kaltaisensa, jotka olivat hankkineet itselleen hyötyä valtion onnettomuudesta, oliko ketään, joka ei olisi ylistänyt hänen menettelyään? Rikolliset vehkeilijät, jotka olivat mellakoinnillaan häirinneet valtion rauhaa, oli surmattu täydellä syyllä, sanottiin. Mutta tämä oli alkuna valtavalle joukkomurhalle. Sillä jokainen, joka oli himoinnut jonkun toisen taloa tai maatilaa, lopulta vaikka jotakin astiaa tai vaatekappaletta, teki parhaansa saadakseen omistajan proskriptiolistalle. Sitten ne, jotka olivat iloinneet Damasippuksen kuolemasta, laahattiin itse vähän myöhemmin mestauspölkylle, eikä verilöylystä tullut loppua ennen kuin Sulla oli kuormittanut rikkauksilla kaikki kannattajansa.¹⁶⁵

Tapauksessa viitattu Damasippus on Lucius Iunius Brutus Damasippus, vuoden 82 eaa. kaupunginpreetori (*praetor urbanus*), joka teloitutti Sullan tukijoita silloisen konsulin Marius nuoremman käskystä.¹⁶⁶ Ilmauksella *victor Sulla* tarkoitetaan tässä erityisesti Sullan voittoa vuoden 82 eaa. Porta Collinan taistelussa, jonka jälkeen hän surmautti Damasippuksen. Tätä seurannut joukkomurha on Sullan proskriptiot vuosina 82—81 eaa. ja proskriptiolista mainitaan tekstissä nimeltäkin. Exemplum on melko läheltä historiasta; puheen pitokonteksti Catilinan salaliitto tapahtui vuonna 63 eaa. ja Sallustiuksen teos on kirjoitettu noin vuonna 42 eaa. Lisäksi *Catilinan salaliitto* on kirjoitettu vain hieman triumvirien vuoden 43 eaa. proskriptioiden jälkeen, joten proskriptiot ovat olleet ajankohtainen aihe.

Puheen Sparta- ja Sulla-exemplumit ovat molemmat samaa tyyppiä. Niiden tarkoitus on tukea argumenttia ja osoittaa yleistys todeksi. Ne ovat merkittäviä historiallisia ennakkotapauksia ja hyvin tunnettuja, joten ne vetoavat laajoihinkin yleisöihin. Kuten Urban toteaa, pidettäessä puheita laajalle joukolla tai kirjoitettaessa esimerkiksi historiateosta laajaan julkaisuun auktorin tulee arvioida yleisönsä exemplumien tuntemista ja rajoittaa exemplumien käyttöään sen mukaan.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Suomentanut M. Itkonen-Kaila, Itkonen-Kaila, Paananen 1980, 42—43.

¹⁶⁶ Ramsey 1984, 207. Lisää Damasippuksesta exemplumeissa luvussa 2.3.2. Philippuksen puhe.

¹⁶⁷ Urban 2011, 22—23.

Nämä Sallustiuksen kuvaaman Caesarin antamat exemplumit voidaan luokitella kaikkien tuntemiksi ”superexemplumeiksi”.

Heti Sulla-exemplumin jälkeen (51.35–36) Sallustiuksen Caesar ilmaisee puheessaan, ettei kuitenkaan usko Ciceron konsulikaudella tai näinä aikoina tapahtuvan exemplumeissa tapahtuneen kaltaista. Hän toteaa, että jonain muuna aikana huono esimerkki voi johtaa vastaaviin katastrofaalisiin lopputuloksiin. Ottaen huomioon, että *Catilian salaliitto* todella on kirjoitettu pian vuoden 43 eaa. proskriptioiden jälkeen, tässä voisi olla ironiaa. Caesar vieläpä itse oli keskeisenä toimijana näissä tapahtumissa, joten kyseessä voisi olla Sallustiuksen Caesariin, toiseen triumviraattiin ja Octavianukseen kohdistamaa kritiikkiä, jonka hän ironisesti laittaa Caesarin itse esittämään.¹⁶⁸

Caesarin puhe jatkuu saman aiheen kehittelyllä. Hän antaa esi-isä-exemplumin kuolemantuomiota vastaan: valtio on käynyt läpi pitkän kehityksen ja lopulta jo esi-isät päätyivät viisautessaan kieltämään kuolemantuomiot.

Maiores nostri, patres conscripti, neque consili neque audaciae umquam egerunt; neque illis superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba erant, mitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumpserunt. postremo, quod ubique apud socios aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exequabantur: imitari quam invidere bonis malebant. Sed eodem illo tempore Graeciae morem imitati verberibus animadvortebant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam res publica adolevit et multitudine civium factiones valuere, circumveniri innocentes, alia huiusce modi fieri coepere, tum lex Porcia aliaeque leges paratae sunt, quibus legibus exilium damnatis permissum est. Hanc ego causam, patres conscripti, quo minus novom consilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus atque sapientia maior illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. (51.37–42)

Meidän esi-isiltämme, senaattorit, ei koskaan puuttunut neuvokkuutta eikä uskallusta, eikä turha ylpeys estänyt heitä omaksumasta vieraita tapoja, jos ne vain oli todettu

¹⁶⁸ Vasta 2014, 307; Levene 2000, 190.

hyviksi. Useimmat puolustus- ja hyökkäysaseet he ovat saaneet samnilaisilta, useimmat virkamiesten tunnukset etruskeilta; sanalla sanoen, jos he vain näkivät liittolaisillaan tai vihollisillaan jotakin käyttökelpoista, he mitä suurimmalla innolla sovelsivat sen käytäntöön kotona: he mieluummin jäljittelivät kuin kadehtivat parempiaan. Tähän samaan aikaan he jäljitellen kreikkalaisten tapaa rankaisivat kansalaisia ruoskimalla, tuomittuja kuolemalla. Kun valtio sitten oli kasvanut ja väestön lisääntyessä oli muodostunut voimakkaita puolueita, alettiin ahdistella syyttömiä ja muutakin samankaltaista alkoi tapahtua. Silloin säädettiin Porciuksen laki ja muita lakeja, jotka sallivat vain ajaa tuomitut maanpakoon. Tässä, senaattorit, on mielestäni meillä erittäin painava syy olla ryhtymättä mihinkään uuteen menettelyyn. Totta kai ne, jotka vähäisin keinoin loivat näin mahtavan valtakunnan, olivat kyvykkäämpiä ja viisaampia kuin me, jotka töin tuskin pystymme pitämään hallussamme sitä, minkä he ovat kunniakkaasti meille hankkineet.¹⁶⁹

Tapaus on eksemplarisuudeltaan hieman kyseenalainen, koska sitä voidaan pitää myös historiallisena selityksenä, yksinkertaisesti selontekona siitä, miten *lex Porcia* on päädytty säätämään. Mielestäni kuitenkin kyse on selkeästi kontekstista irtonaisesta tapauksesta, Caesarin puheen preesenshän on vuodessa 63 eaa. Lisäksi tapaus on selkeän opettavainen ja Caesar tapauksen jälkeen vielä luo yleistyksen tapauksen opetuksesta (51.42). Tapauksen tarkoituksena on osoittaa Caesarin argumentti todeksi vetoamalla korkeaan auktoriteettiin. Loppujen lopuksi kyseessä mielestäni siis on exemplum.

Caesarin puheen tarkoitus ei ole antaa opetusta mukautuvaisuudesta, vaikka juuri tämä on se esisien hyve, jota hän pitkään esittelee. Pitkästi annetun exemplumin tavoitteena on osoittaa, että esisät toimivat hyveellisesti ja että heidän hyveellisyytensä seurauksena asetettuja lakeja tulisi siksi noudattaa. Kohdassa tulevat ilmi ne lait, joihin Caesar senaatissa vetoaa, mutta lait mainitaan koko puheessa vain lyhyesti ja pääpaino on moraalin ja tekojen seurausten pohdiskelussa. Vasta huomauttaa, että viimeisessä kommentissaan (51.42) Caesar toteuttaa Sallustiuksen ajatusta menneen ja nykyisyyden välisestä erosta: suuri muutos on tapahtunut ja menneinä aikoina, ennen Karthagon tuhoa, vallalla oli vielä yleinen hyveellisyys, toisin kuin nykyään.¹⁷⁰

¹⁶⁹ suomennos M. Itkonen-Kaila, Itkonen-Kaila, Paananen 1980, 43–44.

¹⁷⁰ Vasta 2014, 56–57.

Lex Porcia on kolme lakia, jotka säädettiin 100-luvun eaa. alussa ja joiden säätämisessä Cato vanhempi on todennäköisesti ollut osallisena. Niiden täsmällistä sisältöä ei tunneta, mutta kirjallisista viittauksista on päätelty, että niillä on haluttu rajoittaa virkamiesten oikeuksia antaa fyysisiä rangaistuksia, kuten piiskausta tai kuolemantuomiota.¹⁷¹ ”Muista laeista” ei olla täysin varmoja, mitä ne ovat, mutta yksi voisi olla Caesarin jo aiemmin (51.8) viittaama *lex Sempronia*. Tuo laki antoi tietyissä erityistapauksissa oikeuden olla välittämättä muista laeista.¹⁷² Sisällöllisesti *lex Sempronia* sopii puheeseen hyvin: Caesarin tarkoitushan on juuri osoittaa, että tilanteen ikävyydestä huolimatta erikoistoimenpiteisiin ei tulisi ryhtyä, vaan tuomioiden tulisi olla normaalin tavan mukaisia.

2.1.2. Cato nuoremman puhe

Caesarin puheen jälkeen senaatissa seurasi keskustelua ja sitten Cato nuorempi sai puheenvuoron (52.1). Cato aloittaa puheensa kertomalla olevansa eri mieltä (52.2) tai Vastan tulkinnan mukaan olevansa erilainen kuin muut roomalaiset, mikä antaa hänelle mahdollisuuden toteuttaa esi-isien hyveellisyyden jatkumoa rappiollisista ajoista huolimatta¹⁷³. Hän kertoo aiempien puheenvuorojen sisällön (52.3–4) ja esittelee sen jälkeen omaa moraalikäsitystään (52.5–18) pyrkien jo pelkästään sillä kumoamaan Caesarin esityksen. Tätä seuraa puheen ensimmäinen exemplum.

Nolite existumare maiores nostros armis rem publicam ex parva magnam fecisse. Si ita esset, multo pulcherrumam eam nos haberemus: quippe sociorum atque civium, praeterea armorum atque equorum maior copia nobis quam illis est. Sed alia fuere, quae illos magnos fecere, quae nobis nulla sunt: domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto neque lubidini obnoxius. (52.19–21)

Älkää luulko esi-isiemme aseina muuttaneen yhteiskuntaa vähäisestä suureksi. Jos niin olisi, se olisi meillä nyt paljon kauniimpi: meillähän olisi silloin heitä enemmän liittolaisia ja kansalaisia, lisäksi enemmän aseita ja hevosia. Mutta aivan muita olivat ne asiat, jotka tekivät heistä suuria, eikä meillä ole niitä: kotona uutteruus, politiikassa

¹⁷¹ Ramsey 1984, 205.

¹⁷² Ramsey 1984, 201, 205.

¹⁷³ Vasta 2014, 311.

oikeudenmukainen valta, mieli vapaa neuvotteluissa, eikä rikosten ja mielihaluksen vallassa.

Exemplumin tarkoitus on vahvistaa Caton argumenttia valtion nykytilan ongelmista näyttämällä, miten asioiden pitäisi olla. Kyseessä on siis positiivinen, jäljiteltävä ja opettavainen exemplum. Se viittaa yleiseen exemplumien kohteeseen, esi-isiin, ja koska Sallustiuksen hyvä aika historiassa tarkoittaa aikaa ennen Karthagon tuhoa, voitaneen jälleen olettaa Sallustiuksen (Caton) puhuvan keski- ja varhaistasavallasta ja ehkä myös kuningasajasta. Toteamalla tilanteen muuttuneen esi-isien ajoita nykypäivään tultaessa Cato kumoaa Caesarin käyttämät esi-isä-exemplumit.¹⁷⁴ Heti tämän exemplumin perään Cato käy läpi asiointilan oman aikansa Roomassa (52.22—23).

Exemplum on mahdollista kumota kahdella tapaa: vastaexemplumilla eli esittämällä toinen vähintään yhtä pätevä exemplum tai osoittamalla käytetty exemplum sisällöltään toimimattomaksi.¹⁷⁵ Sama aihe (suuren valtakunnan vähästä luoneet esi-isät) olivat exemplumina aiemmassa Caesarin puheessa (51.42). Cato siis käyttää puheessaan samaa exemplumia kuin vastustajansa kumotakseen sen. Caesar pyrkii puheessaan tällä exemplumilla osoittamaan, että koska kuolemanrangaistuksesta luovuttiin, siitä pitäisi pysyä erossa. Catolla taa se, että esi-isillä oli kuolemanrangaistus käytössään, on osoitus sen pätevyydestä. Yksi exemplum on siis tulkittu kahdessa eri tarkoituksessa kahdella eri tavalla. Exemplumien järjestelmässä on tilaa tällaiselle joustavuudelle: kirjoittaja tai puhuja voi manipuloida tunnettua materiaalia tarkoituksperiinsä sopivaksi¹⁷⁶ ja exemplumien välittämät opit ovat kontekstista riippuvaisia¹⁷⁷. Tästä oltiin myös tietoisia; aiemmin puheessaan Caesar varoitti kuulijoitaan siitä, että väärissä käsissä väärin ymmärrettyinä hyviäkin exemplumeja voidaan käyttää pahaan (51.26—27). Kuten todettu, Caesarin ja Caton puheissa on kyse väittelystä oikeasta tavasta toteuttaa esi-isien hyveellistä mallia (*mos maiorum*).¹⁷⁸

Päätettyään Rooman huonon nykytilan kuvailun Cato siirtyy kertomaan, kuinka salaliittolaisia ideaalitapauksessa tulisi käsitellä (52.24—27), minkä jälkeen hän palaa jälleen nykytilan ja erityisesti nykyisten valtionjohtajien huonouteen (52.28—29). Tätä seuraa puheen toinen ja viimeinen

¹⁷⁴ Vasta 2014, 312—313.

¹⁷⁵ Demoen 1997, 137.

¹⁷⁶ Urban 2011, 58—59.

¹⁷⁷ Langlands 2011, 122.

¹⁷⁸ Vasta 2014, 298—299.

exemplum. Se liittyy edellisen exemplumin tapaan esi-isiin. Tätä seuraa salaliittolaisten käsittely (52.32—36) ja lopulta Caton lopullinen ehdotus kuolemanrangaistuksesta (52.36).

Puheen ensimmäisellä exemplumilla esi-isistä (52.19—21) Cato pyrki osoittamaan, että hyveellisyys on avain valtion suuruuteen. Hänen puheessaan on sittemmin käynyt ilmi useaan otteeseen, että valtion nykytila on huono, mikä tekee siitä suojattoman ja haavoittuvasen (52.23). Vaikka hän ensisijaisesti kannattaa armollisempaa tuomiota, hänestä kuitenkin yhteiskunnan nykyisessä rappiotilassa sellaiselle ei ole sijaa (52.24—27). Sen takia hän päätyy kannattamaan kuolemantuomiota ja osoittaakseen myös sen olevan esi-isien tavan mukaista, hän antaa exemplumin esi-isä Manlius Torquatuksesta. Kuitenkin se, että tilanteen kriittisyys vaatii erityisiä toimia, tarkoittaa ettei tilanteelle olisi ennakkotapausta, jolloin se ei voisi olla esi-isien tavan mukaista. Tämä on Caton puheen huomattava ristiriita: Cato sekä vetoaa exemplumeillaan esi-isiin että korostaa tilanteen ainutlaatuisuutta.¹⁷⁹ Esi-isä-exemplum ajoittuu gallialaissotaan.

Apud maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnaverat, necari iussit, atque ille egregius adulescens inmoderatae fortitudinis morte poenas dedit; vos de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? (52.30—31)

Esi-isiemme aikaan Aulus Manlius Torquatus gallialaissodassa käski teloittaa oman poikansa, koska tämä oli käskyn vastaisesti taistellut vihollista vastaan, ja niin tuo erinomainen nuorukainen maksoi kohtuuttoman hinnan urhoollisuudestaan hengellään; ja te epäröitte, mitä määräisitte rangaistukseksi mitä julmimmille murhaajille?

Aiemmin käsittelin sitä, kuinka samaa exemplumia voidaan käyttää eri tarkoituksissa todistuksena vastakkaisille argumenteille. Caton puheen exemplumit osoittavat lisäksi, että esi-isien exemplumeilla voidaan samassa puheessakin tukea vastakkaisia asioita, tässä tapauksessa sekä armollista rangaistusta että kuolemantuomiota. Esi-isä-exemplumit eivät siis tarjoa yhtenäistä moraalisten ohjeiden kokoelmaa, vaan niitä voidaan tulkita hyvin erilaisin lopputuloksien. Jotta

¹⁷⁹ Vasta 2014, 315.

annettu gallialaissota-exemplum sopisi puheeseen erityisen hyvin, Cato valmistelee yleisöä siihen tuomalla esiin Catilinan salaliiton gallialaisyhteydet (52.24).

Tässä exemplumissa on tapahtunut sekaannusta historiallisissa faktoissa, mikä on harvinaista Sallustiuksen tuotannon historiallisiin tapahtumiin viittaaville exemplumeille. Exemplumeihin voi liittyä vahvaakin retorista manipulointia, kuten aiemmin Caesarin puheessa (51.4—6), mutta Sallustiuksella kuitenkin faktat tapahtumista ovat exemplumeissa yleensä pääpiirtein kohdallaan. Tässä exemplumissa historiallisia ongelmia on kaksi. Ensinnä muissa lähteissä kyseisen Manlius Torquatusen ensimmäinen nimi on Titus eikä Sallustiuksen Caton esittämä Aulus.¹⁸⁰ Toiseksi Manlius Torquatus on toimija vuoden 361 eaa. gallialaissodassa, mutta kyseinen tapaus hänen poikansa kanssa tapahtui vasta myöhemmin latinalaissodassa vuonna 340 eaa.¹⁸¹

Nämä sekaannukset historiallisissa faktoissa eivät vaikuta exemplumin sisältöön, mutta luovat epäluotettavuutta puhujalle. Mielestäni ei ole syytä uskoa, että Sallustius tarkoituksella olisi laittanut Caton esittämään epäkorrekteja väitteitä. Heti Caton puheen esityksen jälkeen Sallustius kertoo, kuinka suosittu hänen esityksensä oli, ja Sallustius jopa antaa yleisön yhdistää Catoon korkean hyveellisyyden käsitteen *virtus*. Lisäksi Caton yleisö selvästi hyväksyi Caton argumentit, koska Caton ehdotus voitti senaatissa. Näin ollen nämä historiallisten faktojen virheet näyttävät olleen Sallustiuksen tahattomia erehdyksiä. Vastan mielestä kyse on kuitenkin Sallustiuksen keinosta kyseenalaistaa Caton auktoriteettia ja laajemmin koko exemplum-järjestelmää. Ensinnäkin virheet faktoissa osoittavat, että exemplumeja todella voidaan käyttää väärin tai niiden annossa voi tapahtua virheitä, sekä tulkinnassa että sisällössä. Toiseksi ujuttamalla Caton puheeseen sisältövirheen Sallustius luo vastakohtan Caesarille, joka esitti puheessaan tuntevansa exemplumeja hyvin. Kolmanneksi sisältövirhe luo ristiriitaisuutta Caton henkilöahmolle: tämä esittää jatkavansa esi-isien hyveellistä jatkumoa, mutta kuitenkin ei selvästi tunne esi-isiä kunnolla ja vieläpä kannattaa selkkauksiin johtavia toimintatapoja.¹⁸² Vastan tulkinnan mukaan yksikään Sallustiuksen henkilöahmo ei enää Karthagon tuhon jälkeen kyennyt toteuttamaan täydellistä hyveellisyyttä eikä imitoimaan esi-isien exemplumeja.¹⁸³ Myös Sallustiuksen kuvaus Cato nuoremasta toteuttaa hänen mukaansa tätä ideaa: Cato voi vaikuttaa hyveelliseltä ja esittää itse

¹⁸⁰ McGushin 1977, 266; Ramsey 1984, 216. Ramseyn esittämät muut lähteet ovat Liv. 8.7.1; Cic. *Off.* 3.112; Gell. 9.13.1.

¹⁸¹ McGushin 1977, 266; Ramsey 1984, 216—217.

¹⁸² Vasta 2014, 316—318. Sallustiuksen kapinoiden ja sisällissotien vastustuksesta Vasta 2014, 284.

¹⁸³ Vasta 2014, 3.

olevansa hyveellinen ja toteuttavansa esi-isien tapoja, mutta todellisuudessa henkilöahmo on hyvin ongelmallinen.¹⁸⁴

Kyseinen tapaus on hyvin tyypillinen exemplum: se on selvästi muusta kontekstista irrallinen ja se sisältää moraalisen opetuksen. Opetus tässä tapauksessa on, että ketään ei tulisi sääliä tehdyistä rikkeistä, ei edes omia lapsia, ja että vähäisenkin oloisesta rikkeestä tulee rankaista. Tämä ajoitettu esi-isä-exemplum osuu varmuudella Karthagon tuhoa (vuonna 146 eaa.) edeltäneeseen aikaan. Levene huomauttaa, että yleensä tätä exemplumia käytetään esimerkkinä vältettävästä toiminnasta: liiasta tiukkuudesta, joka on kärjistynyt julmuuteen. Hänen mielestään tämä exemplum toimii itseään vastaan, koska se pikemminkin osoittaa Caton kannattaman rangaistuksen olevan liian kova.¹⁸⁵

Sallustius viittaa samaan kertomukseen aiemmin teoksessaan esitellessään varhaistasavallan erinomaisuutta (9.4: -- *in bello saepius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnaverant quique tardius revocati proelio excesserant* -- ; -- sodassa oli useammin rankaistava niitä, jotka vastoin käskyä taistelivat vihollista vastaan tai perääntyivät taistelusta käskyn saatuaan liian hitaasti --). Käsittelin jo aiemmin, miksi kyseessä ei ole exemplum. Tässä Sallustius antaa ymmärtää, että Manlius Torquatuksen pojan kaltaisia tapauksia olisi ollut useampiakin ja hän käyttää tarinaa opetuksena ihailtavasta rohkeudesta, ei hyvästä rankaisutavasta.

Caesarin puheen *lex Porcia* -, Rhodos- ja Karthago-exemplumeissa (51.4—6) on Levenen mukaan kyse siitä, että Sallustius yhdistää Caesarin Cato vanhempaan, jonka uran huippukohdista molemmat exemplumit ovat.¹⁸⁶ Cato nuorempi taas ajaa puheessaan samaa linjaa salaliittolaisten kohtalon suhteen kuin edeltäjänsä Cato vanhempi ajoi Karthagon suhteen: että heidät on tuhottava.¹⁸⁷ Siinä missä edeltäjänsä oli tuhoamassa Karthagoa, Cato nuorempi on siis tuhoamassa Catilinan salaliittoa. Molemmat tapaukset ovat Sallustiuksella Rooman historian keskeisiä uhkia, joista tulisi selvitä.¹⁸⁸ Cato nuoremman puheessaan käyttämät exemplumit eivät kuitenkaan sisällöllisesti liity Cato vanhempaan.

¹⁸⁴ Vasta 2014, 229.

¹⁸⁵ Levene 2000, 185.

¹⁸⁶ Levene 2000, 185, 188.

¹⁸⁷ Balmaceda 2017, 60; Levene 2000, 190.

¹⁸⁸ Levene 2000, 188—190.

2.2. Jugurthan sota

Sallustius aloittaa *Jugurthan sodan* käsittelemällä ihmishenkeä, hyveellisyyttä, kunniaa ja ikuisuutta (*Jug.* 1—2; 4.1), samoja aiheita joita hän käsitteli myös *Catilinan salaliiton* aloituksessa (*Catil.* 1—4). Sallustius toteaa, että hengen tulisi olla ihmisessä hallitseva ja kunniaa tulisi tavoitella sen kautta (*Catil.* 1.2—3) ja että hyveellisyys (*virtus*) on ihmisen mahdollisuus saavuttaa kuolemattomuus (*Catil.*1.4). Ikuisuudessa ja kuolemattomuudessa on kyse muistettavuudesta (*Catil.* 1.3—4). *Jugurthan sodassa* Sallustius toistaa saman ajatuksen, että kunniaan tulee pyrkiä hyveen kautta (*Jug.*1.3) ja että kunnia ja yleisesti hengen saavutukset ovat kuolemattomia (*Jug.* 1.5; 2.2). Myöhemmin hän vielä toteaa suurtekojen muistamisen olevan hyödyllistä: *Ceterum ex aliis negotiis, quae ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum, quous de virtute -- multi dixere --* (Tosiaankin kaikista älyllä suoritettavista harrastuksista kaikkein suurimmaksi hyödyksi on suurtekojen muistaminen, jonka hyveellisyydestä monet ovat puhuneet --) (*Jug.* 4.1).

Suurtekojen kuolemattomuudessa ja niiden muistamisen, kuten historiankirjoituksen, hyödyssä on siis Sallustiuksella takana ajatus eksemplarisuudesta. Suurtekoja muistetaan, koska niitä halutaan käyttää esimerkkeinä erityisen hyvästä toiminnasta eli ne ovat oppimisen ja opettamisen välineitä. Tällaiset suurtekojen exemplumit ovat hyvin todennäköisesti juuri ”superexemplumeja”, joissa on kyse todella laajalti tunnetuista tapauksista. Mitä Sallustius ei tässä yhteydessä mainitse, ovat varoittavat exemplumit ja pahojen tekojen muistettavuus. Yleisen eettisen pohdinnan lisäksi *Jugurthan sodan* aloitus tarjoaa huomautuksen historiankirjoituksen tärkeydestä juuri eksemplarisuuden ja yleisemmin opettavaisuuden vuoksi.

Teoksen ensimmäinen exemplum kertoo eksemplarisuudesta.

Nam saepe ego audivi Q. Maximum, P. Scipionem, praeterea civitatis nostrae praeclaros viros solitos ita dicere, quom maiorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad virtutem accendi. Scilicet non ceram illam neque figuram tantam vim in sese habere, sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adaequaverit. (4.5—6)

Olen nimittäin usein kuullut Quintus Maximuksen, Publius Scipion ja muidenkin valtiomme suurmiesten jatkuvasti sanovan, että kun he katselevat esi-isiansä kuvia,

heidän mielessään syttyy kiihkeä palo pyrkiä hyveellisyyteen. Tietenkään ei tuolla vahalla eikä muodolla ole itsessään moista voimaa, vaan tuon liekin erinomaisten miesten rintaan sytyttää suurtekojen muisto, eikä se voi rauhoittua ennen kuin heidän oma hyveellisyytensä vetää vertoja niiden esi-isien maineelle ja kunnialle.

Sallustius antaa exemplumin siitä, kuinka exemplumit saavat ihmiset pyrkimään parempaan¹⁸⁹. Tapauksesta käy ilmi, että viitatut henkilöt ottivat vastaan exemplumin ensisijaisesti materiaalisesta monumentista ja vasta toissijaisesti kertomuksesta. Exemplumeja ei ole pakko välittää kielellisin keinoin, vaan välittävä monumentti voi olla myös vaikkapa patsas¹⁹⁰ tai esi-isän vahakuva, kuten tässä tapauksessa. Kuten Sallustiuskin tässä huomauttaa, jokaisen materiaalisen monumentin taustalla on kuitenkin tarina itse teosta, jonka materiaallinen monumentti muistuttaa yleisön mieleen, joten pohjimmiltaan exemplumit ovat kielellisiä.

Tapauksessa nimeltä mainitut henkilöt, Quintus Fabius Maximus Cunctator ja Publius Cornelius Scipio (joko Africanus vanhempi tai Aemilianus), ovat molemmat hyvin tunnettuja ja yleisiä ”superexemplumeja” erityisen suuresta hyveellisyydestä (virtus).¹⁹¹ Molemmat olivat menestyneitä toimijoita puunilaissodissa. Tapaus on hyvin tyypillinen exemplum. Sallustius aloittaa neljännen luvun toteamalla yleisesti, että historian muistaminen on arvokasta (4.1) ja antaa sitten argumenttinsa tueksi ennakkotapauksen historiallisesti todella merkittävistä henkilöistä.

Exemplumin jälkeen Sallustius jatkaa ajatusta eksemplaarisuuden tärkeydestä kuvailemalla nykytilan heikkoutta: kuinka exemplumeista ei enää osata inspiroitua (4.7). Kyse on eksemplaarisuuden mahdollistamasta menneen ja nykyisyyden dialogista, jota käydään myös historiaa kirjoitettaessa.¹⁹² Kun menneen imitointi tai siitä oppiminen vähentyy, menneen ja nykyisyyden dialogi vähentyy, mikä vaikuttaa sekä nykyisyyteen että tulevaan.¹⁹³ Grethlein esittää, että juuri eksemplaarisuudesta etääntyminen on Sallustiuksen mielestä aiheuttanut politiikan turmeltumisen ja että yksi historiankirjoituksen tärkeä tehtävä on osoittaa tämä sekä siitä seurannut rappio.¹⁹⁴ Vasta argumentoi Sallustiuksen tuotannossaan kuvaavan Karthagon tuhosta lähtien vallallaan ollutta eksemplaarisuuden kriisiä, jossa roomalaiset ovat kykenemättömiä ymmärtämään

¹⁸⁹ Saman aiheen käsittelyä Lepiduksen puheessa *Hist.* 1.49.2.

¹⁹⁰ Roller 2009, 217; monumenteista exemplumien lähteenä myös Liv. *praef.* 10.

¹⁹¹ Paul 1984, 16.

¹⁹² Grethlein 2006 B, 135, 137.

¹⁹³ Grethlein 2006 B, 137.

¹⁹⁴ Grethlein 2006 B, 139–140.

vanhoja esi-isien aikaisia exemplumeja tai luomaan uusia, minkä vuoksi yhteiskunta on ajautunut moraalittomuuteen ja kaaokseen.¹⁹⁵ Exemplumit ovat sekä kontekstiriippuvaisia että yleistäviä ja niiden taustalla on oletus menneen ja nykyisen samankaltaisuudesta. Vasta esittää Sallustiuksen mielestä yhteiskunnan muuttuneen Karthagon tuhon myötä niin rajusti, että jatkumo on katkennut eikä vanhoja exemplumeja enää kyetä soveltamaan uudenaikaisessa tilanteessa.¹⁹⁶ Sallustius itse käsittelee aihetta *Historiateoksensa* aloituksessa: hän kertoo esi-isien tavoista etäännyttämisen aiheuttaneen aiemminkin ongelmia, mutta että Karthagon tuhon jälkeen esi-isät hylättiin kertaheitolla, mikä aiheutti paheiden rehottamisen (*Hist.* 1.13).

2.2.1. Adherbal ja Jugurtha

Seuraavat exemplumit esiintyvät Numidian kuninkaan Adherbalin ensimmäisessä puheessa Rooman senaatissa. Jugurtha on surmannut Adherbalin veljen Hiempsalin ja alkanut vallata alueita Numidiasta. Koettuaan tappioita Adherbal pakeni Roomaan pyytämään apua senaatilta. Puheessaan hän käyttää exemplumeja Numidian ja Rooman yhteisestä historiasta.

Ceteri reges aut bello victi in amicitiam a vobis recepti sunt aut in suis dubiis rebus societatem vostram adpetiverunt; familia nostra cum populo Romano bello Carthaginienſi amicitiam instituit, quo tempore magis fides eius quam fortuna petunda erat. (14.5)

Muut kuninkaat te olette ottaneet ystävyteenne sen jälkeen kun olette ensin voittaneet heidät sodassa, tai sitten he ovat vaaran uhatessa halunneet päästä teidän liittolaisiksenne; meidän sukumme sen sijaan solmi Rooman kansan kanssa ystävyyssopimuksen Karthagon sotaa käytäessä, aikana jolloin roomalaisten luotettavuus oli tähän enemmän houkuttelemassa kuin heidän silloinen tilansa.¹⁹⁷

Kyse on ennakkotapaus-tyyppin exemplumista, joka myös vertailee. Adherbal vetoaa esi-isiensä hyvään ja pyyteettömään suhteeseen Rooman kanssa osoittaakseen edeltäjiensä hyveellisyyden ja saadakseen Roomalta apua. Exemplumin tapahtumat ajoittuvat toiseen puunilaissotaan, kun Numidia Masinissan johdolla vuonna 206 eaa. kääntyi Rooman puolelle ja auttoi Roomaa sodassa

¹⁹⁵ Vasta 2014, 1–3.

¹⁹⁶ Vasta 2014, 35; 40; 54–55.

¹⁹⁷ Suomentanut M. Itkonen-Kaila, Itkonen-Kaila, Paananen 1980, 70–71.

Afrikassa. Masinissa oli Rooman kuninkaaksi tunnustama hallitsija ja Numidian valtakunnalla oli *amicitia*-suhde Roomaan. *Amicitia*-suhde tarkoitti, että osapuolilla ei ole lain määräämää velvoitetta toistensa auttamiseen, mutta että osapuolet suhtautuivat toisiinsa myötämielisesti ja heillä oli mahdollisesti moraalinen velvollisuus avun antamiseen.¹⁹⁸ Juuri tähän moraaliseen velvoitteeseen Adherbal puheessaan vetoaa.

Verum ego iis finibus eiectus sum, quos maioribus meis populus Romanus dedit, unde pater et avos meus una vobiscum expulere Syphacem et Carthaginiensis -- (14.8)

Mutta minut on syösty pois siitä maasta, jonka Rooman kansa antoi esi-isilleni ja josta minun isäni ja isoisäni karkottivat teidän avullanne Syfaksin ja karthagolaiset --¹⁹⁹

Adherbal mainitsee Syfaksin ja Karthagon isänmaansa yhteydessä vedotakseen historialliseen ennakkotapaukseen maiden välisestä ystävyysuhteesta. Hänen argumenttinsa on, että Rooma on aiemminkin auttanut Numidiaa ja mikäli se nyt lopettaisi ja Numidia kärsisi, siitä seuraisi häpeää myös Roomalle itselleen (14.8). Mainittu Adherbalin isoisä on jo edellä mainittu Numidian kuningas Masinissa ja Adherbalin isä on Micipsa, Masinissan poika. Micipsa adoptoi veljenpoikansa Jugurthan yhdeksi lailliseksi perijäkseen (9.3) kasvatettuaan tämän hovissaan (5.7). Tapauksessa mainittu Syfaks oli Numidiassa hallitsija, joka taisteli puunilaissodissa Karthagon puolella. Roomalaisten puolella taisteleva Masinissa kukisti Syfaksin vuonna 203 eaa., jonka jälkeen hän itse nousi Numidian kuninkaaksi ja valtasi alueita Karthagolta. Nämä ovat esimerkkejä valtakuntien yhteistyöstä, joka hyödytti molempia. Niihin viittaamisen tarkoitus on osoittaa, että yhteistyöllä nuo kaksi valtakuntaa pystyvät kukoistamaan.

Dum Carthaginienses incolumes fuere, iure omnia saeva patiebamur: hostes ab latere, vos amici procul, spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis ex Africa eiecta est, laeti pacem agitabamus, quippe quis hostis nullus erat, nisi forte quem vos iussissetis. (14.10)

Kun Karthago oli voimissaan, kestimme kaikki kauheudet kuten pitääkin: vihollinen oli kulmillamme, te ystävät kaukana, kaikki toivo aseissa. Sitten kun tuo rutto oli hävitetty

¹⁹⁸ Paul 1984, 58.

¹⁹⁹ Suomentanut M. Itkonen-Kaila, Itkonen-Kaila, Paananen 1980, 71.

Afrikasta, kävimme rauhaan onnellisina, sillä meillähän ei ollut vihollista ollenkaan, ellette te sitten olisi sellaista määränneet.

Tämä on exemplum Adherbalin oman maan läheisestä historiasta. Se on ennakkotapaus-tyyppiä ja yleistävä: henkilöitä ei mainita nimeltä. Exemplumin on tarkoitus olla osoitus numidialaisten urheudesta ja hyveellisyydestä. Sen funktio on perustella roomalaisten moraalista velvoitetta auttaa Adherbalia, mitä korostamassa on loppuhuomautus numidialaisten valmiudesta käydä sotaan ketä tahansa Rooman vihollista vastaan.

Heti tämän jälkeen puheessa Adherbal siirtyy selostamaan Jugurthan toimia eli rauhan kauden esitetään jatkuneen aina viimeaikaisiin tapahtumiin asti. Masinissa nousi valtaan vuonna 203 eaa. toisen puunilaissodan loppuvaiheessa, mistä oli vuoden 146 eaa. Karthagon tuhoon 57 vuotta. Rauhan aika Karthagon tuhosta Hiempsalin murhaan vuonna 117 eaa. on 29 vuotta. Karthagon tuho on *Jugurthan sodan* yhteydessä siis melko viimeaikaista historiaa; Adherbalin suku oli pitänyt valtaa Numidiassa vuonna 117 eaa. yhteensä 86 vuotta ja Adherbal itse oli hallitsija kolmatta sukupolvea. Karthagon tuho oli merkittävä voitto roomalaisten lisäksi myös numidialaisille, koska sen myötä myös he pääsivät eroon suuresta vihollisesta ja pitkistä sodista. Puunilaissotiin ja Karthagon tuhoon vetoamista exemplumeissa voidaan näin ollen pitää Adherbalille luonnollisena valintana, koska se on valtakuntien yhteistä historiaa, esimerkki valtakuntien menestyksekkästä yhteistyöstä, merkittävä voitto ja käännekohta molemmille ja lisäksi niin viimeaikaista historiaa, että se koskettaa kuulijoita läheisesti. Mitä Adherbal jättää mainitsematta on, että liityttyään sotaan Masinissa taisteli ensin Karthagon puolella Roomaa vastaan, kunnes vuonna 206 eaa. kääntyi Rooman puolelle.

Puheensa jälkeen Adherbal antaa *Jugurthan sodassa* vielä yhden exemplumin, joka liittyy aiheeltaan hänen aiemmin esittämiinsä exemplumeihin. Tämä viimeinen exemplum on Adherbalin Rooman senaatille lähettämän kirjeen lopussa: -- *si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissae* (-- ellei mielissänne ole enää muiston häivääkään isoisästäni Masinissasta) (24.10). Exemplum viittaa jo aiemmin esittelemääni Masinissan ja Rooman yhteistyöhön. Se on Adherbalin viimeinen yritys vedota senaatin oikeudentuntoon ja saada apua.

Sallustiuksella kaikki Adherbalin käyttämät exemplumit siis viittaavat puunilaissotiin, tarkemmin hänen isoisänsä ja isänsä toimiin niissä Rooman rinnalla, ja niiden tarkoitus on vedota Rooman oikeudentuntoon ja vakuuttaa heidät Numidian uskollisuudesta Roomalle. Adherbalin esi-isä-exemplumit ovat vahvoja argumentoinnin keinoja: *mos maiorum* on todella voimakas auktoriteetti.

Kuten jo aiemmin totesin, Sallustiuksen mielestä Rooman moraalisesti kunnollinen kausi loppui Karthagon tuhoon, jolloin puunilaissodat vielä kuuluvat moraalisesti hyvälle ajalle, kun ihmiset vielä toteuttivat hyveitä ja esi-isien tapoja.

Sallustiuksen kuvaama Adherbal huomauttaa, että numidialaisten uskollisuus Roomalle ei hälvennyttä sotien päätyttyäkään. Tämä entisestään vahvistaa Adherbalin henkilöhaamon traagisuutta: Sallustiuksella Adherbal on Rooman moraalittomuuden uhri, jonka esityksessä on käytetty paljon traagisia elementtejä²⁰⁰, ja exemplumeillaan Adherbal pyrkii toisaalta herättämään roomalaisten sammuneen oikeudentunnon ja toisaalta osoittamaan oman ja kansansa hyveellisyyden. Adherbalin kaikki exemplumit perustuvat siihen, että hän pyytää roomalaisia toimimaan edeltäjiensä tavoin. Se että roomalaiset eivät näin tee on Vastan mielestä yksi osoitus eksemplarisuuden kriisistä ja osa Sallustiuksen moraalikäsitystä: esi-isien jatkumo katkesi Karthagon tuhoon.²⁰¹

Adherbalin vetoomukset senaattiin eivät saa Roomaa antamaan hänelle tarpeeksi apua, vaikka Rooma ensin antaakin hänelle osuuden valtakunnasta (16) ja kaksi lähetystä ratkomaan Jugurthan ja hänen välisiä yhteenottoja (21; 25). Adherbalin traagisuus huipentuu hänen väkivaltaiseen kuolemaansa Jugurthan käsissä (26.3) ja Sallustius vieläpä mainitsee tämän luottaneen Rooman apuun antautuessaan sen suojelukseen (26.1). Adherbalin antamat exemplumit korostavat näitä tapahtumia.

Adherbal on teoksessa hengissä vain lyhyen aikaa, mutta Sallustius esittää hänen puheitaan useampaan otteeseen ja laittaa hänet antamaan exemplumeja. Jugurthan tai Jugurthan edustajien puheita ja exemplumeja Sallustius sen sijaan esittää niukasti ja keskittyy kuvaamaan tämän toimia ja motiiveja sodassa. Teoksessa ei ole ainuttakaan suoralla kerronnalla esitettyä Jugurthan puhetta.

Jugurthan antama ensimmäinen exemplum on hänen epäsuoralla esityksellä kerrotussa vastauksessaan Rooman ensimmäiselle lähetystölle.

²⁰⁰ Dué 2000, 311–315; 324.

²⁰¹ Vasta 2014, 325; 329.

Ab adulescentia ita se enisum, ut ab optumo quoque probaretur; virtute, non malitia P. Scipioni, summo viro, placuisse; ob easdem artis a Micipsa, non penuria liberorum in regnum adoptatum esse. (22.2)

Niinpä hän jo nuoresta pitäen pyrki siihen, että kaikista parhaat pitäisivät häntä arvossa; hyveellisyydellään eikä paheillaan hän oli Publius Scipion, tuon huomattavan miehen, mieleen; näiden samojen kykyjen ansiosta eikä omien lapsien puutteesta Micipsa oli adoptoinut hänet perilliseksi.

Molemmat exemplumit ovat hyvin tyyppisiä exemplumeja: ne ovat muusta kontekstista irrallisia, viittaavat menneeseen, huomattaviin auktoriteetteihin, ja niiden tarkoitus on perustella argumenttia. Mikä tapauksessa on hieman epäselvää, on sen perustuminen vertaukseen. Mielestäni tapaus kuitenkin on pohjimmiltaan vertaus, koska siinä jo paheisiin langennut Jugurtha vertaa itseään nuoruuden hyveelliseen itseensä. Paheisiin lankeaminen on keskeinen piirre Jugurthan henkilöahmossa: Sallustius kuvaa ensin Jugurthan huomattavia hyveitä luvuissa 6 ja 7 ja sen jälkeen kuinka tämä hyvin nopeasti päätyi syvälle paheisiin (11.7–8). Jugurthan henkilöahmon luonteen käännekohta on siis luvussa 11 ja siitä eteenpäin hän on teoksessa paheellinen. Käsitellyssä exemplum-tapauksessa (22.2) paheellinen Jugurtha pyrkii vakuuttamaan yleisönsä siitä, että minkäänlaista lankeemusta ei olisi tapahtunut ja että hän edelleen on se henkilö, johon exemplumissa mainitut ansiot sopivat.

Jugurtha viittaa samaan henkilöön, Micipsaan, kuin vastustajansa Adherbal, mutta vastakkaisessa tarkoituksessa, kumoten²⁰² näin Adherbalin argumentin, että Rooman tulisi auttaa häntä hänen sukulaisuussuhteidensa takia. Lisäksi Jugurtha vetoaa huomattavaan auktoriteettiin, Scipioon, jonka erinomaisuus oli yleisölle itsestään selvää. Siinä missä Adherbal vetosi kansansa hyveellisyyteen ja uskollisuuteen Roomalle (14.10), Jugurtha viittaa omaan hyveellisyyteensä, jota hän oli toteuttanut nuoresta asti. Kahden exemplumin tarkoitus on osoittaa väite hänen hyveellisyydestään todeksi. Roomalaisen Scipion hyväksyntään viittaaminen osoittaa, että Jugurthan hyveellisyys on huomattavaa myös roomalaisella mittapuulla. Micipsan hän nostaa esiin kumotakseen Adherbalin argumentin.

²⁰² Exemplumien kumoamisesta Demoen 1997, 137; ks. aiempi Cato nuoremman puheen käsittely.

Montgomery esittää artikkelissaan toisenlaisen tulkinnan Jugurthan ja Scipion suhteesta ja Scipion roolista teoksessa: hänen mukaansa Jugurthan lankeaminen paheisiin on tapahtunut jo paljon aiemmin kuin luvussa 11 ja lankeemuksen taustalla on Scipio. Hänen tulkintansa mukaan Scipio näennäisesti edustaa teoksessa roomalaista hyveellisyyttä, mutta Sallustiuksen retoriikka osoittaa lopulta tilanteen päinvastaiseksi: Scipio onkin roomalaisen ylimystön huonouden edustaja.²⁰³ Scipio välittää Jugurthalle roomalaisia vaikutteita²⁰⁴ ja Jugurtha oppii myös toimimaan salassa, juonittelemaan ja väheksymään yhteiskuntaa²⁰⁵. Montgomeryn mukaan Sallustiuksen mielipide Scipioista on, että nämä ovat menestyneet Rooman kustannuksella, mitä myös Jugurthan Scipio-suhde edustaa: Scipio on se, joka opetti Jugurthalle paheita, ja myös syy siihen, että roomalaiset eivät ajoissa havaitse Jugurthan paheellisuutta.²⁰⁶ Scipioiden hyvä nimi suojelee Jugurthaa, mihin Jugurtha viittaa myös exemplumissaan (22.2).

Toinen kerta, kun Jugurtha käyttää exemplumia, on hänen puheessaan hänen ja maurien kuningas Bocchuksen yhteisjoukoille teoksen loppupuolella. Puheen tarkoituksena on osoittaa, että roomalaisvaltaa ei voida hyväksyä.

-- Romanos iniustos, profunda avaritia, communis omnium hostis esse; eandem illos causam belli cum Boccho habere, quam secum et cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi, quis omnia regna advorsa sint; tum sese, paulo ante Carthaginiensis, item regem Persen, post uti quisque opulentissimus videatur, ita Romanis hostem fore. (81.1)

Roomalaiset -- olivat väärintekijöitä ja pohjattoman ahnetta väkeä, kaikkien yhteisiä vihollisia; he voisivat ryhtyä sotaan Bocchusta vastaan samoista vaikuttimista kuin häntä ja muitakin kansoja vastaan, nimittäin vallanhimosta; tästä syystä kaikki valtakunnat olivat heidän vihollisiaan: nyt oli roomalaisten vihollisena hän, vähän aikaisemmin olivat olleet karthagolaiset ja kuningas Perseus, ja vastedeskin sitä tulisi aina olemaan se joka kulloinkin näytti mahtavimmalta.²⁰⁷

²⁰³ Montgomery 2013, 22–23.

²⁰⁴ Montgomery 2013, 26.

²⁰⁵ Montgomery 2013, 30–31, 32, 34.

²⁰⁶ Montgomery 2013, 34.

²⁰⁷ Suomentanut M. Itkonen-Kaila, Itkonen-Kaila, Paananen 1980, 136–137.

Jugurthan argumentti siis on, että vallanhimonsa vuoksi roomalaiset pyrkivät aina voittamaan kaikki muut valtakunnat, minkä vuoksi he aiheuttavat jatkuvan sodan uhan ja heidät tulisi turvallisuussyistä tuhota. Tätä vahvistaakseen Jugurtha antaa kaksi ennakkotapaustyyppin exemplumia. Puunilaissodat ovat tyypillinen exemplumien aihe Jugurthan sodassa. Tässä tapauksessa viitataan siihen, että Rooma silloinkin tuhosi suureksi kasvaneen valtakunnan. Kuningas Perseus taas oli Makedonian kuningas, jonka Rooma tuhosi vuonna 168 eaa. päättyneessä kolmannessa Makedonialaissodassa. Sodan taustalla olivat Makedonian pyrkimykset kasvattaa vaikutusvaltaansa Kreikan alueella. Perseus-exemplumilla Jugurtha siis osoittaa, että roomalaiset eivät siedä muiden valtapyrkimyksiä.

Kolmas makedonialaissota esiintyy exemplumina myös Sallustiuksen *Catilinan salaliitto* -teoksessa (51.5) Caesarin puheessa, mutta erilaisessa tarkoituksessa. Caesarin puheessa exemplumin aiheena on Rhodoksen petturuus, eivätkä makedonialaissodan aloittaminen ja voitto ole exemplumissa oleellisia. Caesarin ja Jugurthan tulkintaerossa on takana se, että Caesar näkee tapauksen roomalaisen näkökulmasta, Jugurtha ulkomaalaisena ja Rooman vihollisena.

Valmistautuessaan uuteen yhteenottoon Metelluksen joukkoja vastaan Jugurtha kulki joukkojensa keskuudessa ja rohkaisi heitä. Sallustius selostaa näitä Jugurthan puheita epäsuoralla kerronnalla. Kerronnasta käy ilmi, että Jugurtha käytti sodassa palkittuja sotilaita exemplumina muille: -- *quemque ob militare facinus pecunia aut honore extulerat -- eum ipsum aliis ostentare* -- (-- ketä hän oli kiittänyt sotilaallisesta toiminnasta rahalla tai kunnianosoituksilla -- tuon hän antoi muille näytille --) (49.4). Itse exemplumeja ei kerronnassa toisteta.

Kyseessä on omien aikalaisten käyttäminen exemplumeina. Exemplumin tyyppi on tässä erityisesti moraalinen opetus, mutta myös ennakkotapaus; Jugurtha tahtoo osoittaa hyveellisen toiminnan (tässä erityisesti menestyksen sodassa) olevan palkittavaa. Exemplumina käytettyjen henkilöiden nimeämättä jättämistä voisi selittää sillä, että he ovat tavallisia ihmisiä eivätkä Sallustiuksen tapahtumien selostuksessa keskeisiä henkilöitä. Lisäksi on oletettavaa, että Sallustiuksen aikalaiset eivät olisi tunteneet henkilöitä, vaikka heidät olisikin nimeltä mainittu, ja on mahdollista, etteivät myöhäistasavaltaiset edes olleet kiinnostuneita näiden vihollisensa barbaarijoukkojen yksilöistä.

Tapauksessa on esillä oman aikalaisten käyttäminen exemplumina, mikä on historiankirjoituksessa melko harvinaista. Koska historiankirjoitus on suunnattu suurelle yleisölle, siinä tyypillisesti

käytetään hyvin tunnettuja ja näin ollen helposti ymmärrettäviä exemplumeja.²⁰⁸ Kuitenkin yksittäisen ihmisen elämässä oman ajan henkilöt ovat tärkeimpiä roolimalleja ja exemplumeja, oppimisen välineitä.²⁰⁹ Jokaisella ihmisellä on siis oma exemplum-pankkinsa, josta hän oppii ja jota hän käyttää argumentoinnissa ja opettamisessa, ja käytettävän exemplumin valinta ja esitystapa riippuvat yleisöstä: siitä mitä exemplumeja yleisön voidaan olettaa tuntevan. Tällaisesta yksilön kokemuksesta on kyse myös tässä Jugurthan exemplumien käytössä: hän rohkaisee joukkojaan exemplumeilla näiden tuntemista henkilöistä. Exemplum on hyvin käytännönläheistä mallia: toimi niin kuin tämä menestyksekkäs tuttu, niin sinulle käy yhtä hyvin.

2.2.2. Memmiuksen puheet ja Gracchusten käsittely

Gaius Memmius liittyy Sallustiuksen kerrontaan tapahtumista tultuaan valituksi kansantribuuniksi luvussa 27. Sallustius esittelee Memmiuksen tarmokkaana ylimystön paheellisuutta ja Jugurthan rikoksia vastustavana toimijana (27.2) sekä lahjakkaana ja vaikutusvaltaisena puhujana (30.4). Kun Jugurtha Numidiassa oli lahjonut konsuli Lucius Calpurnius Bestian ja hänen legaattinsa Marcus Aemilius Scauruksen ja päässyt Rooman suojelukseseen (29), tästä nousi Roomassa kiivas keskustelu. Sallustius esittää ensin luvussa 30 Memmiuksen sanoja käyttäen epäsuoraa kerrontaa ja sen jälkeen luvussa 31 suoralla kerronnalla yhden hänen puheistaan.

Epäsuorassa selostuksessa Sallustius kertoo Memmiuksen käyttäneen useita ennakkotapaus-exemplumeja: -- *multa superba et crudelia facinora nobilitatis ostendere* -- (-- hän osoitti monia ylimystön ylimielisiä ja säälimättömiä rikoksia --) (30.3). Itse exemplumeja ei kerrota.

Neque ego vos hortor, quod saepe maiores vestri fecere, uti contra iniurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessionis opus est; necesse est suomet ipsi more praecipites eant. Occiso Ti. Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam quaestiones habitae sunt; post C. Gracchi et C. Fulvi caedem item vestri ordinis multi mortales in carcere necati sunt: utriusque cladis non lex, verum libido eorum finem fecit. (31.6—7)

Minä en teitä neuvo, että tekisitte saman kuin esi-isänne usein tekivät, että kävisitte epäoikeudenmukaisuuden kimppuun aseina. Ei väkivalta, ei eripura ole tarpeen;

²⁰⁸ Urban 2011, 22—23.

²⁰⁹ Urban 2011, 5, 12, 20. Exemplumeista kasvatuksen osana Mayer 1991, 144. Exemplumien lähteistä Mayer 1991, 147.

välttämätöntä on, että he ajavat teoillaan itse itsensä turmioon. Tiberius Gracchuksen, jonka sanottiin tavoitelleen kuninkuutta, kuoleman jälkeen Rooman kansan joutui oikeuden tutkimusten kohteeksi; Gaius Gracchuksen ja Gaius Fulviuksen surman jälkeen tapettiin vankilassa samoin monia kuolevaisia teidän luokastanne: kumpaakaan tuhoa ei lopettanut laki, vaan heidän mielitekonsa.

Kyseinen exemplum liittyy selvästi aiempaan mainintaan (30.3) ylimystön rikoksia käsittelevistä exemplumeista. Se on varoittava ennakkotapaus roomalaisten (esi-isien) toiminnasta Karthagon tuhon jälkeiseltä ajalta. Tiberius Gracchuksen kuolema tapahtui vuonna 133 eaa., Gaius Gracchuksen ja Fulviuksen vuonna 121 eaa. Kyse on siis hyvin viimeaikaisesta historiasta: jälkimmäisestä kuolemasta on Hiempsalin murhaan vuonna 117 eaa. viisi vuotta. Sallustius käsittelee C. Gracchuksen ja C. Fulviuksen kuolemaa teoksessa aiemminkin, luvussa 16, mutta siinä kyseessä ei ole exemplum, vaan historian tapahtumien selostus.

Puheessaan Memmius kannattaa maltillista ja laillista, mutta tiukkaa rangaistusta Jugurthan lahjomille roomalaisille (31.18; 21—22; 25). Kolmen kuuluisan kansan puolustajan kuolemat ja niitä seuranneet tapahtumat ovat varoittava ennakkotapaustyyppin exemplum toisaalta ylimystön häikäilemättömyydestä, toisaalta väkivaltaisuuksien käsistä riistäytymisestä. Vasta näkee alluusion Gracchusten ja Fulviuksen sekä Adherbalin esityksen välillä: ensiksi mainittujen kuolemien salliminen aiheutti ongelmia ja samoin Adherbalin pulaan jättäminen, koska Rooma päätyi sotaan Jugurthan kanssa.²¹⁰

Memmius syyttää kansaa toimimattomuudesta, jonka hän esittää olevan syynä ongelmien synnylle ja ylimystön paheellisuuden rehottamiselle (31.16). Herättääkseen kansan toimimaan hän antaa esi-isä-exemplumin.

Maiores vestri parandi iuris et maiestatis constituendae gratia bis per secessionem armati Aventinum occupavere; vos pro libertate, quam ab illis accepistis, nonne summa ope nitimini? Atque eo vehementius, quo maius dedecus est parta amittere quam omnino non paravisse. (31.17)

²¹⁰ Vasta 2014, 330—331.

Teidän esi-isänne ovat oikeutta saadakseen ja palauttaakseen arvokkuutensa kahdesti mieltään osoittaen aseistettuina vallanneet Aventinuksen; tekö ette pidä kaikin voimin puolianne sen vapauden nimissä, jonka heiltä olette saaneet? Ja vielä kiivaammin, koska suurempi häpeä on menettää jo saavutettu kuin olla koskaan sitä saamatta.

Kyseessä on jäljiteltäväksi tarkoitettu ennakkotapaus-exemplum, joka viittaa historiallisesti tunnettuihin tapauksiin. Mainitut Aventinuksen valtaukset tapahtuivat vuosina 494 eaa. ja 449 eaa.²¹¹ Sallustius käyttää tätä samaa exemplumia Aventinuksen valtaamisesta myös *Catilinan salaliitossa* Catilinan tukijan Manliuksen lähettiläiden puheessa (*Catil.* 33.3). Molemmissa tapauksissa exemplum annetaan samassa tarkoituksessa: sillä perustellaan kansan pyrkimyksiä vapautteen ylimystön ylivaltaa vastaan. *Jugurthan sodassa* exemplumin antaa hyveellisenä kuvattu henkilöahmo Memmius ja hänen toiveensa lopulta ainakin osittain täyttyykin, kun Jugurtha häviää (113). *Catilinan salaliitossa* exemplumin antaja on taas paheellisella salaliittolaisten puolella toimiva Manlius. Sallustius siis käyttää samaa tapausta samoin tavoin tulkittuna exemplumina sekä hyvälle että huonolle toiminnalle.

Memmiuksen puheen jälkeen Sallustius vielä toistaa hänen pitäneen useita tämänkaltaisia puheita ja puheiden seurauksena Jugurtha haetaan Roomaan, jotta lahjotut saataisiin paljastettua (32.1). Roomassa Jugurtha lahjoi kansantribuuni Baebiuksen²¹² (33.2), mutta joutui murhayrityksensä vuoksi poistumaan Italiasta (35.9–10). Sodan jatkuttua Numidiassa propretorina sotaa johtanut Aulus Postumius Albinus syyllistyi Roomassa kauhisteltuun (39.1) häpeälliseen toimintaan: hän oli sodan johtamisessa osaamaton, hävisi Jugurthalle taistelussa raskaasti ja joutui hyväksymään nöyryyttävät rauhan ehdot (38). Reaktiona tyytymättömyyteen huonosta sotamenestyksestä ja Jugurthan lahjuksista kansantribuuni Gaius Mamilius Limetanus ajoi läpi lain tutkinnan aloittamisesta, jotta Jugurthan lahjomat henkilöt saataisiin kiinni (40.1). Lakiehdotus meni läpi (40.3) ja tutkinta suoritettiin (40.5). Sallustius käyttää tutkinnan kuvauksessa exemplumia.

Sed quaestio exercita aspere violenterque ex rumore et lubidine plebis: uti saepe nobilitatem, sic ea tempore plebem ex secundis rebus insolentia ceperat. (40.5)

²¹¹ Ramsey 1984, 156–157; McGushin 1977, 193.

²¹² Sallustius kertoo Jugurthan lahjoneen Baebiuksen, mutta Parker esittää, ettei näin ehkä todellisuudessa käynytkään (Parker 2004, 419). Joka tapauksessa Baebiuksen lahjominen on paikkaansa pitävää Sallustiuksen teoksen sisäisessä todellisuudessa.

Tutkinta toimitettiin kovakätisesti ja väkivaltaisesti, huhupuheiden ja rahvaan mielihalujen mukaan. Kuten ylimystö usein ennen, siten röyhisteli nyt kansa menestyksensä huumassa.²¹³

Tapaus on selvä pari kansantribuuni Memmiuksen aiemman puheen exemplumille Gracchusten ja Fulviuksen kuolemien jälkeisistä tutkinnoista (31.6—7). Nuo tutkinnat olivat exemplumissa esimerkkinä ylimystön vallan väärinkäytöksistä. Nyt kansantribuunien Memmiuksen ja Mamiliuksen puheiden innostamana kansa oli ryhtynyt toimeen ja sortunut itse samanlaisiin vääryyksiin kuin ylimystö. Sallustius vertaa kansan toimintaa historiallisesti tunnettuun viimeaikaiseen tapaukseen. Exemplumin käyttötarkoitus on ensisijaisesti opettaa eikä Sallustius suorasanaisesti esitä argumenttia, jota exemplum tukisi. Kyse on Sallustiuksen moralisoinnista ja opetuksen välittämisestä. *Jugurthan sodan* alussa Sallustius kertoo yhden aiheenvalintansa syyn olleen, että Jugurthan sodassa kansa nousi vastustamaan ylimystön ylivaltaa (5.1). *Quaestio Mamilia* on yksi esimerkki tästä noususta²¹⁴, vaikka Sallustius exemplumilla kritisoikin kansan toimintaa sen toteutuksessa.

Exemplumin jälkeen Sallustius siirtyy heti käsittelemään kansan ja ylimystön välisiä suhteita ja niiden tilan kehitystä (41). Tässäkin asiassa Sallustius pitää käännekohtana Karthagon tuhoa (41.2—3). Luvussa 42 Sallustius palaa jälleen Gracchusten ja Fulviuksen ajan tapahtumiin. Niiden selostus näyttää aluksi historian läpikäynniltä, mutta paljastuu exemplumiksi kohdassa 42.4, kun käy ilmi, että Sallustius kertoi nuo tapahtumat vahvistaakseen yleistävää argumenttiaan paheellisista poliittisista pyrkimyksistä.

Nam postquam Ti. et C. Gracchus, quorum maiores Punico atque aliis bellis multum rei publicae addiderant, vindicare plebem in libertatem et paucorum scelera patefacere coepere, nobilitas noxia atque eo percussa, modo per socios ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviam ierat; et primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Gaium, tribunum alterum, alterum triumvirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverat. Et sane Gracchis cupidine victoriae haud satis moderatus animus fuit. Sed bono vinci satius est quam malo more iniuriam vincere.

²¹³ Suomentanut M. Itkonen-Kaila, Itkonen-Kaila, Paananen 1980, 100.

²¹⁴ Paul 1984, 123.

igitur ea victoria nobilitas ex lubidine sua usa multos mortalis ferro aut fuga exstinxit plusque in relicuom sibi timoris quam potentiae addidit. Quae res plerumque magnas civitatis pessum dedit, dum alteri alteros vincere quovis modo et victos acerbius ulcisci volunt. (42.1—4)

Tiberius ja Gaius Gracchus, joiden esi-isät olivat puunilaissodassa samoin kuin muissakin sodissa olleet paljolti luomassa valtion suuruutta, ryhtyivät näet hankkimaan kansalle takaisin vapautta ja paljastamaan noiden muutamien vallassaolijain rikoksia. Syyllisyytensä tunnossa ylimystö hätääntyi ja kävi vastustamaan Gracchusten toimintaa milloin liittolaisten ja latinalaisten, milloin taas roomalaisten ritarien avulla. Ritarit olivat näet etääntyneet kansasta, koska toivoivat pääsevänsä lähempään yhteyteen senaatinpuolueen kanssa. Ensin tämä puolue murhautti Tiberiuksen, sitten muutaman vuoden kuluttua Gaiuksen, jolla oli samat päämäärät – edellinen oli kansantribuuni, jälkimmäinen koloniaiin perustamisesta huolehtiva triumvir – ja yhdessä hänen kanssaan Marcus Fulvius Flaccuksen. Epäilemättä Gracchukset voitonhalussaan menivätkin kohtuuttomuuksiin; mutta kunnan mies haluaa mieluummin kärsiä tappion kuin nujertaa vääryyden alhaisin keinoin. Ylimystö käytti voittoaan estottomasti hyväkseen ja teki lukuisia henkilöitä vaarattomiksi, kenet miekalla, kenet karkotuksen avulla, valmistuen näin itselleen vastaisen varalle enemmän syytä pelkoon kuin valtaa. Juuri tämä – että toinen puolue haluaa voittaa toisen mihin hintaan hyvänsä ja kostaa julmasti voitetuille – on hyvin usein vienyt suuret valtiot perikatoon.²¹⁵

Sallustiuksen argumentti on viimeinen virke (42.4) ja sitä edeltää ennakkotapaus-exemplum historiasta (42.1—3). Kuten todettu, Sallustius viittaa Gracchusten ja Fulviuksen aikaisiin ja heidän kuolemiensa jälkeisiin tapahtumiin *Jugurthan sodassa* useasti, mutta vasta tässä viimeisessä exemplumissa aiheesta hän selostaa tapahtumat teokselleen oleellisilta osin.

Luvun 41 alussa Sallustius toteaa, että muutamia vuosia aiemmin tapahtuneet kansan ja ylimystön yhteenotot olivat syynä myöhemmille ongelmille (41.1). Tämän jälkeen hän käsittelee aihetta moralisoivasti ja heti seuraavaksi luvussa 42 aloittaa exemplumin Gracchusten ajasta (42.1—3). Tuo exemplum vahvistaa argumenttia paheellisista poliittisistä pyrkimyksistä (42.4), mutta on myös

²¹⁵ Suomentanut M. Itkonen-Kaila, Itkonen-Kaila, Paananen 1980, 101—102.

luvun 41 alun ”muutamia vuosia sitten tapahtuneiden yhteenottojen” selostus. Gaius Gracchuksen kuolemasta Hiempsalin murhaan Jugurthan sodassa on vain noin viisi vuotta eli se sopii ajanilmaukseen *paucis ante annis*.

2.2.3. Marius ja Sulla

Gracchusten tapauksen puinnin jälkeen seuraavassa luvussa (43) Metellus nousee konsuliksi ja alkaa hoitaa sotaa Numidiassa. Sallustius kuvaa Metelluksen hyvänä ja viisaana henkilönä, vaikka tämä onkin kansanmielisten vastustaja (43.1; 45.1). Vaikka Sallustius kertoo Metelluksesta paljon hyvää, hänellä on kuitenkin tiettyjä paheita, kuten ylimielisyys (*superbia*) (64.1), jotka aiheuttavat lopulta huomattavia ongelmia. Metellus on ainut roomalainen, jonka ominaisuudeksi Sallustius suorasanaisesti nimeää kaikkein pahimman paheen, ylimielisyyden (*superbia*).²¹⁶

Marius esiintyy teoksessa ensimmäistä kertaa kohdassa 46.7 ollessaan Metelluksen legaattina. Luvussa 63 Sallustius keskittyy Mariukseen: hän kuvaa tämän haruspexiltä saamaa ennustusta, kertoo Mariuksen henkilöhistoriasta, alhaisesta syntyperästä ja luonteesta ja kuvaa tämän asemaa Rooman politiikassa. Sallustius kuvaa Mariuksen hyveellisenä henkilönä, mutta kertoo tämän myöhemmin sortuvan paheisiin liiallisen kunnianhimon (*ambitio*) vuoksi (63.6). Mariuksen ja Metelluksen välit kiristyvät luvussa 64, kun Metellus pidättelee Mariusta hakemasta konsulin virkaa (64.4). Mariuksen noustua konsuliksi ja saatuaan Numidian provinssikseen, Metellus pahoittaa mielensä (82.2).

Tuoreena konsulina vuonna 107 eaa. Marius valmisteli lähtöä sotaan ja samalla piikitteli ylimystöä (84.1–4). Hän kutsui kansankokouksen koolle ja piti puheen saadakseen värvättyä enemmän sotilaita ja herjatakseen ylimystöä (84.5). Tässä puheessa (85) hän esittää exemplumeja. Mariuksen puhe on Sallustiuksen tuotannon pisin.²¹⁷

Marius syyttää ensin ylimystön edustajien olevan osaamattomia ja että nämä tarvitsevat kansan joukosta neuvonantajia, koska eivät itse hallitse tehtäviään (85.10–12). Tätä yleistystä seuraa exemplum, jolla Marius nostaa yksittäisiä tapauksia argumentin tueksi.

²¹⁶ Montgomery 2013, 38.

²¹⁷ Vasta 2014, 341.

Atque ego scio, Quirites, qui, postquam consules facti sunt, et acta maiorum et Graecorum militaria praecepta legere coeperint: praeposteri homines, nam gerere quam fieri tempore posterius, re atque usu prius est. (85.12)

Minäkin, roomalaiset, tiedän niitä, jotka sen jälkeen kun olivat tulleet konsuleiksi alkoivat lukea esi-isien teoista ja kreikkalaisia sodankäynnin oppeja: nurinkurisia nuo miehet, sillä vaikka viran toimitus tulee ajallisesti siihen valitsemisen jälkeen, todellisessa käytännössä se tulee ensimmäiseksi.

Ilmaisu on hyvin anonyymiä. Marius ei mainitse nimeltä ketään henkilöä eikä edes vihjaa, tarkoittaako hän erityisesti menneiden aikojen ylimystöstä nousseita konsuleita vai oman aikansa. Koska Sallustius kertoo Mariuksen puheen tarkoituksena olleen näpäyttää ylimystöä (84.5), voitaneen olettaa kohteena olleen myös nykypäivän henkilöitä. Lisäksi ilmaisussa on havaittavissa ironiaa: Mariuksen oma poika Gaius Marius nuorempi valittiin myöhemmin konsuliksi vuonna 82 eaa. epätavallisen nuorena ja kokemattomana.²¹⁸

Jugurthan puheessaan käyttämän aikalais-exemplumin (49.4) tapauksessa henkilöiden anonyymiä esitystä voidaan perustella henkilöiden tuntemattomuudella suurelle yleisölle, mutta tässä Mariuksen puheen tapauksessa kohteena on tunnettu Rooman ylimystö ja vieläpä ne henkilöt, jotka ovat päässeet maineikkaaseen konsulin virkaan. Konsulit olivat Roomassa yleisesti tunnettuja henkilöitä ja Sallustiuksen teoksen yleisö on juuri roomalaiset, joten mielestäni anonymiteettiä ei voida perustella henkilöiden tuntemattomuudella. Sen sijaan kyse voisi olla diplomatiasta²¹⁹; Mariuksen pointti tulee selväksi ja hänen yleisönsä varmasti tietää kuvaukseen sopivia henkilöitä, joten täsmällisempi sormella osoittelu ja nimeltä herjaus ei ollut tarpeellista. Lisäksi Mariuksen tarkoitus on parjata ylimystöä yleensä, ei vain tiettyjä sen edustajia, jolloin myös yleistävä exemplum sopii kuvioon. Anonyymeissa exemplumeissa moraaliaspekti tyypillisesti korostuu ja niillä on taipumus universaaliuuteen.²²⁰ Lisäksi anonymiteetti tuo suojaa kirjoittalle tai puhujalle²²¹, tässä tapauksessa Mariuksen lisäksi Sallustiukselle itselleen.

²¹⁸ Kiitän ohjaajaani professori Jyri Vaahteraa, joka huomautti tästä ironiasta.

²¹⁹ Anonyymien exemplumien oleellinen piirre on olla loukkaamatta aikalaisia, Urban 2011, 80.

²²⁰ Urban 2011, 76.

²²¹ Urban 2011, 81.

Koska Sallustius käsittelee Metelluksen ja Mariuksen suhdetta ja kertoo Mariuksen suuttuneen Metellukselle (64.4), nousee aiheelliseksi kysyä, tarkoittiko Marius tällä puheensa exemplumilla myös Metellusta. Sallustius ei Metelluksen kuvauksessa anna ymmärtää, että tämä olisi ollut konsulina osaamaton, vaan päinvastoin kuvaa tämän taitavaksi (erityisesti 45.1) eikä hän myöskään esitä Mariuksen kyseenalaistaneen Metelluksen taitoja palvellessaan tämän alaisuudessa. Näin ollen en näe syytä olettaa, että Marius olisi anonyymillä exemplumillaan viitannut myös Metellukseen.

Mariusen puheen seuraava exemplum käsittelee edelleen nousukkaiden itse ansaittua hyveellisyyttä ja kyvykkyyttä ja ylimystön paheellisuutta (85.13—15). Aiempien yleistysten jälkeen Marius ottaa nyt exemplumiksi kaksi täsmällistä tapausta aivan lähihistoriasta, Jugurthan sodan tapahtumista.

Ac si iam ex patribus Albini aut Bestiae quaeri posset, mene an illos ex se gigni maulerint, quid responsuros creditis nisi sese liberos quam optumos voluisse? (85.16)

Ja jos Albinuksen ja Bestian isiltä voitaisiin nyt kysyä, olisivatko he mieluummin halunneet pojakseen minut vai nämä, luuletteko että he voisivat vastata muuta kuin että olisivat tahtoneet saada itselleen niin hyvät lapset kuin mahdollista?²²²

Exemplum on tässä asetettu kysymykseen ja se perustuu uskottavana²²³ esitettyyn hypoteesiin. Se perustelee Mariuksen argumenttia siitä, ettei syntyperä takaa hyveellisyyttä. Exemplumin tarkoituksena on osoittaa, että alhaisesta syntyperästään huolimatta Marius itse on parempi kuin mainitut ylimystöön kuuluvat henkilöt. Exemplum vetoaa isien auktoriteettiin ja ilmeisesti Sallustius olettaa tai tietää näiden isien olleen kunnioitettavia yläluokan edustajia. Enää ei kuitenkaan tiedetä, keitä viitatut Albinuksen ja Bestian isät olivat.²²⁴

Albinus ja Bestia koskettavat yleisöä läheisesti, koska he molemmat ovat epäonnistuneet Jugurthan sodassa konsuleina. Lucius Calpurnius Bestia oli heistä konsulina ensimmäisenä (26.4—5) ja vaikka Sallustius nimeää monia hänen hyviä ominaisuuksia ja tekojaan, Sallustius silti esittää hänet virkaan huonosti kykeneväksi (28.4—5). Bestia oli yksi Jugurthan lahjomista roomalaisista, samoin hänen

²²² Suomentanut M. Itkonen-Kaila, Itkonen-Kaila, Paananen 1980, 141—142.

²²³ Uskottavuus oli exemplumeille tärkeämpää kuin todenmukaisuus, Urban 2011, 49.

²²⁴ Paul 1984, 211.

uskottunsa Scaurus (29.1—3). Huipennukseksi Bestia otti Jugurthan Rooman suojelukseen (29.5), mistä seurasi Roomassa suuri kohu (30.1). Spurius Postumius Albinus oli konsulina Bestian jälkeen (35.2) ja Sallustius esittää hänet saamattomaksi (36.3) ja omaa etuaan tavoittelevaksi (36.1). Albinus jätti veljensä Auluksen propreetoriksi Numidiaan (36.4), mikä aiheutti Roomalle häpeällisen antautumisen (38.10—39.2).

Exemplumissa Marius siis vertaa omaa toimintaansa aiempien huonojen konsulien toimintaan. Vaikka tässä Marius viittaa Jugurthan sodassa aiemmin toimineisiin konsuleihin nimeltä, hän ei mainitse Metellusta. Tämä vahvistaa käsitystä siitä, että vaikka heidän välinsä olivat huonot, Marius ei pitänyt Metellusta ainakaan täysin huonona konsulina. Silti Sallustiuksella Metellus on ainut roomalainen, jonka yksi ominaisuus on *superbia* (64.1). Tuon ominaisuuden Sallustius itse *Jugurthan sodan* alussa (5.1) nimeää yhdeksi Rooman sisäisiin ongelmiin johtaneeksi pääpaheeksi. Sallustius siis esittää Metelluksen ristiriitaisena henkilöihahmona ja Marius on yksi avaintekijä Metelluksen luonteen kuvauksessa.

Annettuaan kaksi exemplumia ylimystön ansaitsemattomasta kunniaista Marius siirtyy käsittelemään esi-isien merkitystä jälkeläisilleen. Hän ei anna exemplumeja, vaan käsittelee omien esi-isä-exemplumien merkitystä yksilölle.

Atque etiam, quom apud vos aut in senatu verba faciunt, pleraque oratione maiores suos extollunt: eorum fortia facta memorando clariores sese putant. (85.21)

Ja myös, kun he teille tai senaatissa pitävät puheenvuoroja, he monissa puheissa ylistävät omia esi-isäänsä: näiden urhoollisia tekoja muistelemalla he ajattelevat itse olevansa parempia.

Non possum fidei causa imagines neque triumphos aut consulatus maiorum meorum ostentare, at, si res postulet, hastas, vexillum, phaleras, alia militaria dona, praeterea cicatrices adorso corpore. Hae sunt meae imagines, haec nobilitas, non hereditate relicta, ut illa illis, sed quae ego meis plurimis laboribus et periculis quaesivi. (85.29—30)

Minulla ei ole uskottavuuttani lisäämään näytettävänä esi-isieni kuvia, triumfeja tai konsulikausia, mutta, mikäli tarve vaatii, voin näyttää keihäitä, sotapäällikön

merkkilipun, rintakoristeen, muita sotilaspalveluksen palkintoja, lisäksi rintaani koristavat arvet. Nämä ovat minun kuvani, minun aatelisarvoni, eivät perintönä saadut, kuten nuo toisten, vaan sellaiset jotka minä itse monien vaivojen ja vaarojen kautta olen hankkinut.

Exemplumeilla on opettamisen ja argumentoinnin lisäksi funktio yksilön identiteetin ja julkisuus kuvan rakentamisessa: henkilöön heijastetaan viitatus auktoriteetin ominaisuuksia. Henkilölle siis pyritään tuomaan auktoriteettia ja parantamaan tämän asemaa kulttuurin keinoin. Tällaisen exemplumin monumentti on usein materiaalinen, kuten esi-isän kuva.²²⁵

Marius esittää siteeratuissa kohdissa tällaisen exemplumien käytön ylimystön keinona saada ansaitsematonta arvostusta. Hänen argumenttinsa on, että on väärin, että maineikkaiden sukujen jäsenille annetaan arvostusta teoista, joita he eivät itse tehneet, mutta että hänelle ei anneta arvostusta, vaikka hän itse teki hyviä tekoja (85.25). Koko asian käsittely liittyy hänen puheessaan ylimystön ja nousukkaiden vertailuun, jossa hän itse edustaa nousukkaita (85.13). Chaplinin mukaan Marius hylkää menneen jatkumon²²⁶, joka tuo ylimystölle valtaa. Vasta taas tulkitsee tilanteen niin, että Marius vastustaa arvostuksen antamista esi-isien eikä henkilön omien ansioiden mukaan, mikä on esi-isien mallin mukaista. Vastan mukaan Marius ei vastusta ylimystön ylivaltaa, vaan tahtoo vain saada siitä itsekin osansa.²²⁷ *Jugurthan sodan* alussa Sallustius kuvaa nousukkaiden joukossa yleistynyttä rappiota (*Jug.* 4.7—8) ja Vastan mielestä Marius on yksi tällaisista turmeltuneista nousukkaista.²²⁸

Teoksen alussa Sallustius taas esittää esi-isien teoista oppimisen ja innoittumisen positiivisena asiana, joka ajaa henkilöitä toimimaan hyveellisemmin (4.5—6). Nämä kaksi näkemystä ilmentävät asian eri puolia: toisaalta Sallustius omalla äänellään esittelee Roomassa perinteisen ja kulttuurissa syvällä vaikuttavan esi-isien kunnioituksen ja heihin viittaamisen positiivisena ilmiönä, toisaalta teoksen esittelemien hankaluuksien käsittelyssä hän Mariuksen äänellä kritisoi tämän käytännön aiheuttamia ongelmia. Vastan mukaan Mariuksen koko puheen keskeinen tarkoitus on osoittaa, että ylimystö on epäonnistunut esi-isien hyveellisen mallin (*mos maiorum*) ymmärtämisessä ja

²²⁵ Urban 2011, 168; 208.

²²⁶ Chaplin 2000, 28.

²²⁷ Vasta 2014, 341—342; 351.

²²⁸ Vasta 2014, 354—355.

seuraamisessa; koko Rooman kansa on etäännytynyt hyveellisyydestä ja vaikka he edelleen viittaavat esi-isien auktoriteettiin exemplumeissa, niiden oikeat merkitykset ovat unohtuneet.²²⁹

Sulla liittyi Jugurthan sotaan kvestorina Mariuksen ollessa konsulina (*Jug.* 95.1) ja Sallustius antaa Sullasta pitkän positiivisen kuvauksen (*Jug.* 95.3–4), joka kuitenkin päättyy toteamukseen tämän myöhemmän toiminnan paheellisuudesta (*Jug.* 95.4). *Catilinan salaliitossa* Sallustius käyttää Sullaa negatiivisena exemplumina kahdesti (*Catil.* 11.4–8; 51.32) ja esittää tällä olleen suuri vaikutus salaliiton syttymiseen (*Catil.* 16.4; 28.4; 37.9). Catilinan voidaan jopa tulkita olleen Sullan huipentuma.²³⁰ *Jugurthan sodassa* Sallustius sen sijaan antaa Sullasta hyvin positiivisen kuvauksen ja viittaa vain lyhyesti tämän tuleviin paheisiin. Sullan kuvauksessa on siis huomattava samankaltaisuus Metelluksen (64.1) ja Mariuksen²³¹ (63.6) kuvauksiin: kaikilla heillä on huomattavia hyviä ominaisuuksia, mutta kaikissa heissä kytee sisällä paheita, jotka lopulta vievät vallan. Sallustius ei mainitse Sullan toiminnassa Jugurthan sodassa mitään moitittavaa ja Sullalla on huomattava merkitys sodan voitokkaalle lopputulokselle: Sulla hoitaa neuvotteluja Bocchuksen kanssa (*Jug.* 105; 109–111) ja suorittaa voitokkaan väijytyksen Jugurthan vangitsemiseksi (*Jug.* 113). Sallustiuksen Sulla-kuvaa voidaan siis pitää hyvin monipuolisena ja siinä on havaittavissa yhteyksiä Jugurthan kuvaukseen: Sallustius kuvaa myös Jugurthan alkutaipaleen erittäin positiivisena (*Jug.* 6.1; 7.4–7), mutta kertoo tämän sen jälkeen langenneen paheisiin (*Jug.* 11).

Kun *Jugurthan sodassa* Marius oli lähettänyt Sullan neuvottelemaan Bocchuksen kanssa pienen sotajoukon kera (105.1–2), Jugurtha joukkoineen lähestyi heitä (106.2; 106.5). Tämä oli Sullan joukoille pelottava uutinen (106.6) ja rohkaistakseen joukkojaan Sulla piti heille puheen, jonka Sallustius esittää epäsuoralla kerronnalla (107.1). Tässä puheessa Sulla käyttää yleistävää anonyymiä exemplumia: -- *saepe antea <a> paucis strenuis advorsum multitudinem bene pugnatum* -- (-- usein ennenkin oli pieni joukko urheita miehiä taistellut menestyksellisesti ylivoimaa vastaan -²³²).

Exemplum viittaa selvästi esi-isien historialliseen ennakkotapaukseen ja tässä kohtaa on mielestäni aiheellista kysyä, miksi exemplum on jätetty anonyymiksi. On totta, että anonymiteetti tuo

²²⁹ Vasta 2014, Mariuksen puheesta 56–57; eksemplarisuuden kriisistä 54–55.

²³⁰ Stewart 1968, 303–304.

²³¹ Earl esittää Mariuksen ja Sullan kuvausten olevan pari, jossa Marius edustaa kansan ja Sulla ylimystön paheellisuutta (Earl 1961, 79).

²³² Suomentanut M. Itkonen-Kaila, Itkonen-Kaila, Paananen 1980, 166.

exemplumille universaalisuutta²³³, mutta täsmällisempi exemplum tunnetusta roomalaisesta voitosta voisi ajaa asian tehokkaammin. Sallustius esittää puheen vain tiivistetyksi ja yleisiltä linjoiltaan, joten hän on mahdollisesti voinut tiivistää myös exemplumia; Sallustiuksen tarkoituksena riitti esittää Sullan tukeutuneen esi-isä-retoriikkaan eikä exemplumin täsmällinen toisto ollut tarpeellista.

2.2.4. Filainos-veljekset

Teoksen loppupuolella, luvussa 79, kun Marius on hiljattain noussut konsuliksi (luvussa 73), Sallustius innostuu kertomaan pitkän anekdootin (79.2—10) karthagolaisten veljesten hyveellisestä toiminnasta. Hän ilmoittaa kertovansa tämän tapauksen, koska se on ihailtava (*mirabile*) ja koska se sattui teoksessa puheena olevalla Leptiksen alueella Numidiassa. Kertomus todella on kontekstista hyvin irtonainen. Irtonaisuuden lisäksi se selvästi välittää moraalikäsitteitä ja opetuksen, joten kyseessä on exemplum.

Qua tempestate Carthaginenses pleraque Africa imperitabant, Cyrenenses quoque magni atque opulenti fuere. Ager in medio harenosus, una specie; neque flumen neque mons erat, qui finis eorum discerneret. Quae res eos in magno diuturnoque bello unter se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes saepe fusae fugataeque et alteri alteros aliquantum adtriverant, veriti, ne mox victos victoresque defessos alius adgrederetur, per indutias sponsionem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philaenis erat, maturavere iter pergere. Cyreneses tardius iere. Id socordiane an casu accidit, parum cognovi. Ceterum solet in illis locis tempestas haud secus atque in mari retinere. Nam ubi per loca aequalia et nuda gignentium ventus coortus harenam humo excitavit, ea magna vi agitata ora oculosque implere solet: ita prospectu inpedito morari iter. Postquam Cyreneses aliquanto posteriores se esse vident et ob rem conruptam domi poenas metuunt, criminari Carthaginensis ante tempus domo digressos conturbare rem, denique omnia malle quam victi abire. Sed quomodo Poeni aliam condicionem, tantummodo aequam, peterent, Graeci optionem Carthaginensium faciunt, ut vel illi,

²³³ Urban 2011, 76.

quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur, vel eadem condicione sese quem in locum vellent processuros. Philaeni condicione probata seque vitamque suam rei publicae condonavere: ita vivi obruti. Carthaginienses in eo loco Philaenis fratribus aras consecravere, aliique illis domi honores instituti. -- (79.2—10)

Siihen aikaan kun karthagolaiset isännöivät suurimmassa osassa Afrikkaa, myös kyreneläiset olivat mahtavia ja rikkaita. Heidän välissään oli yksitoikkoinen hiekka-
aavikko; ei jokea, ei vuorta, joka olisi erottanut heidän alueensa toisistaan. Tämä oli nostattanut ankaran ja pitkällisen sodan näiden kahden kaupungin välille. Kun puolin ja toisin sekä maajoukot että laivastot oli moneen otteeseen lyöty pakoon ja molemmat osapuolet olivat tuottaneet toisilleen melkoista vahinkoa, he alkoivatkin pelätä joutuvansa pian niin voittajat kuin voitettutkin jonkun kolmannen hyökkäyksen kohteeksi, joka käyttäisi hyväkseen heidän heikkoudentilaansa. Niinpä he aselevon tultua sopivat, että määräpäivänä kummankin puolen edustajat lähtisivät kotikaupungistaan matkaan; se paikka, jossa he osuisivat vastatusten, tulisi olemaan molempien kansojen yhteisenä rajana. Karthagosta lähetettiin kaksi Filainos-nimistä veljestä, ja he pitivätkin kovaa kiirettä. Kyreneläiset kulkivat hitaammin; oliko syytä heidän velttoutensa vai jokin vastoinkäyminen, siitä en ole perillä. Noilla seuduin kyllä myrsky on usein esteenä matkan teolle aivan kuin merellä: tällaisilla tasaisilla, puuttomilla aavikoilla nouseva tuuli näet tupruttaa maasta hiekkaa, joka vinhasti ryöpyten tunkeutuu kulkijan suuhun ja silmiin ja sokaisemalla hänet hidastaa matkaa. Nähtyään jääneensä aika lailla jälkeen kyreneläiset pelkäsivät, että heitä odottaisi kotona rangaistus, kun he olivat näin kehnosti hoitaneet asian. He syyttivät karthagolaisia siitä, että nämä muka olivat lähteneet kotoaan sovittua aikaisemmin, ja yrittivät näin sotkea asiaa; he tekivät kaikkensa, jotteivät olisi joutuneet poistumaan paikalta hävinneinä. Puunilaiset vaativat nyt toiset, hyväksyttävät ehdot, ja kreikkalaiset antoivat heille valinnan mahdollisuuden: joko heidän olisi annettava haudata itsensä elävältä sille paikalle, jota he vaativat maansa rajaksi, tai he itse etenisivät samalla ehdolla niin pitkälle kuin haluaisivat. Filainokset hyväksyivät ehdotuksen ja uhrasivat itsensä ja henkensä valtion hyväksi; niin heidät haudattiin

elävinä. Karthagolaiset pyhittivät sille paikalle alttarin Filainos-veljeksille, ja kotikaupungissa heidän muistoaan kunnioitettiin vielä toisin tavoin. -- 234

Exemplumeille epätyypillisesti tapauksessa viitaan tapahtumiin, jotka ovat sekä vierasperäisiä että huonosti tunnettuja.²³⁵ Sallustius selostaa kertomuksen pitkästi ja perusteellisesti eikä vain viittaa siihen lyhyesti, joten voidaan olettaa, että tarina joko ei ollut hänen yleisölleen kovin tuttu, että hän halusi lisätä kertomuksen vaikuttavuutta pitkällä kerronnalla tai että siitä oli liikkeellä monenlaisia versioita, jolloin Sallustiuksen täytyi osoittaa, mitä versiota hän itse kannattaa. Aiemmassa exemplumissa Gracchusten ja Fulviuksen jälkeisestä ajasta (42.1—4) Sallustius päätyy toistamaan käsityksensä tapahtumista niiden tunnettavuuteen nähden melko pitkästi juuri siksi, että niistä oli liikkeellä erilaisia versioita.

Exemplumin tapahtumat ajoittuvat suunnilleen 400-luvun eaa. loppuun tai 300-luvulle eaa. ja taustalla tuskin on todellisia historiallisia tapahtumia.²³⁶ Kertomus on kuitenkin Sallustiuksesta selvästi tarpeeksi uskottava kelvatakseen välittämään opetuksen. Kertomuksessa Filainos-veljekset pyrkivät toimimaan oikein ja joutuvat kärsimään vihollisten epärehellisydestä, mutta ovat niin hyveellisiä ja jopa valmiita uhraamaan itsensä yhteisen hyvän nimissä, että he lopulta päihittävät vihollisen.

Exemplumin funktiona *Jugurthan sodassa* voidaan pitää, että se kuvastaa Metelluksen ponnistelua ja ansioita vaikeassa ympäristössä.²³⁷ Toisaalta kyse voisi olla laajemmastakin kunnian tavoittelun esittelystä; *Catilinan salaliiton* alussa (*Catil.* 3.1) Sallustius mainitsee olevan kaunista edistää yhteiskunnan parasta (-- *pulchrum est bene facere rei publicae* --). Itsensä uhraaminen yhteiskunnan hyväksi sopii Sallustiuksen moraalikäsitteeseen. Huomattavaa on, että exemplumissa karthagolaiset edustavat hyveellisyyttä ja kreikkalaiset paheellisuutta. Vastan käsityksen mukaan syy kyseisen Filainos-veljesten exemplumin esittämiseksi on esitellä veljesten yhteisymmärrystä (*concordia*), joka hyödyttää valtiota ja on vastakohta Karthagon tuhon jälkeiselle Rooman ylimystön epäsovulle

²³⁴ Suomentanut M. Itkonen-Kaila, Itkonen-Kaila, Paananen 1980, 134—135.

²³⁵ Exemplumit ovat tyypillisesti kotoperäisiä ja vierasperäisiltä tapauksilta odotetaan yleensä erityisen suurta merkittävyyttä (Demoen 1997, 140).

²³⁶ Paul 1984, 199.

²³⁷ Paul 1984, 199.

(*discordia*) ja itsekkyydelle.²³⁸ Alluusiona tälle Marius pysyi hyveiden tiellä, kuten aiemmin esitin, kunnes päätyi epäsovuun Metelluksen kanssa.²³⁹

2.3. *Historiateos*

Sallustiuksen *Historiateos* on säilynyt vain fragmentteina, mikä vaikeuttaa teoksen tutkimusta. Exemplumeille niiden konteksti on kaikki kaikessa ja irtonaisista lyhyistä pätkistä on usein mahdotonta sanoa, onko kyse exemplumista vai ei²⁴⁰. Otan tässä analyysissä käsittelyyn vain ne kohdat, joissa konteksti on siinä määrin selvä, että on varsin todennäköistä, että kyseessä on exemplum. Näitä selkeitä exemplumeja on säilynyt teoksessa toistakymmentä. Niistä suurin osa on kolmessa pitkähkössä puheessa (Lepiduksen 1.49, Philippuksen 1.67 ja Liciniuksen 3.15). Loput exemplumit ovat yksittäisiä säilyneitä tapauksia ja niiden kontekstit teoksessa ovat vaihtelevat. Käsittelen ensin mainittujen puheiden exemplumit ja sen jälkeen yksittäiset tapaukset.

Catilinan salaliiton ja *Jugurthan sodan* tapaan Sallustius aloittaa *Historiateoksensa* käsittelemällä hyveellisyyttä. Hän kertoo Karthagon tuhon jälkeen paheiden (*discordia*, *avaritia*, *ambitio*) levinneen ja kaikkien ihmisten olleen yhtä pahoja (1.10; 1.12). Ylimystö väärinkäytti valtaansa ja kansa oli riitaisa jo varhaistasavallassa, mutta toinen puunilaissota päätti nämä ongelmat (1.10). Karthagon tuhon jälkeen esi-isien tavat kuitenkin hylättiin kertaheitolla (1.13), mikä aiheutti paheiden räjähdysmäisen lisääntymisen. Moraaliteeman jälkeen Sallustius siirtyy esittelemään valtakunnan historiaa yleisesti (1.17–47) ja sen jälkeen etenee Lepiduksen²⁴¹ kapinan tapahtumiin.

2.3.1. Lepiduksen puhe

Teoksen ensimmäinen exemplum on konsuli Marcus Aemilius Lepiduksen vuonna 78 eaa. Rooman kansalle pitämässä puheessa. Puheen konteksti on, että Sulla oli jo vuonna 81 eaa. luopunut virallisesta vallastaan, mutta valtakunnan tila ja Sullan todellisen vaikutusvallan luonne ja rajat olivat epäselvät tämän kuolemaan vuoden 78 eaa. alkupuolella asti. Hiljattaisten väkivaltaisuuksien muisto ja pelko niiden jatkumisesta olivat vahvoina ilmassa, ja valtio ei ollut selvästi kenenkään

²³⁸ Vasta 2014, 210.

²³⁹ Vasta 2014, 249.

²⁴⁰ Esimerkiksi 1.22 kertoo ilmeisesti Mariuksen pyrkimyksestä paeta Sullaa Afrikkaan vuonna 88 ja kontekstista riippuen tapaus mahdollisesti on teoksessa exemplumina.

²⁴¹ M. Lepidus, triumvir-Lepiduksen isä (Ramsey 2015, 37).

hallinnassa.²⁴² Tilanne oli siis pelottava, epäselvä ja epävakaa. Konsulivuonnaan Lepidus toteutti tavoitteellisesti poliittista suunnitelmaansa: hän pyrki keräämään itselleen vahvan kannatuksen ja luomaan laillisen oikeutuksen valtansa kasvattamiselle voidakseen toimia Sullan eliittiä vastaan. *Historiateoksen* fragmentaarisuuden vuoksi Sallustiuksen esittämät Lepiduksen tavoitteet jäävät hieman epäselviksi, mutta ilmeisesti hänen keskeinen tavoitteensa oli saada Sullan maasta karkottamat henkilöt palautettua Roomaan.²⁴³ Lepidus toimi pitkään laillisin politiikan keinoin ja hän nautti laajaa kannatusta myös yläluokan keskuudessa. Lopulta vuonna 77 eaa., kun Lepidus oli vaatinut itselleen toista konsulikautta, senaatti kuitenkin alkoi vastustaa hänen valtapyrkimyksiään, mikä johti sotaan ja Lepiduksen tappioon.²⁴⁴ Tätä Lepiduksen aseellista nousua, joka tapahtui Etruriassa, kutsutaan usein ”Lepiduksen kapinaksi” (*tumultus Lepidi*), mutta Rosenblitt esittää kyseessä olevan pikemminkin vastavallankumous kuin kapina: Lepiduksen liike oli vastareaktio Sullan toimille, se oli tavoitteellinen, suunnitelmallinen ja oikeutukseltaan kyseenalainen.²⁴⁵ *Historiateoksessa* Lepiduksen puheen tarkoitus on osoittaa Sullan valtaan liittyviä ongelmia: Sullan yksinvalta ei koskaan tuonut yhteiskuntaan sopua tai vakautta.²⁴⁶

Lepidus aloittaa puheensa kuvailemalla negatiivisesti Sullan valtaa (1.49.1) ja jatkaa sitten päivittelemällä, kuinka maineikkaatkin henkilöt ovat lähteneet seuraamaan Sullaa (1.49.2—3). Lepidus käyttää näistä roomalaisista ilmausta: -- *homines maxumi nominis, optumis maiorum exemplis* -- (-- kaikkein nimekkäimmät miehet, joiden esi-isien exemplumit olivat kaikkein merkittävimmät --) (1.49.2). Tässä ilmenee jälleen Sallustiuksen käsittelemä ajatus²⁴⁷, että omien esi-isien exemplum ajaa henkilöitä pyrkimään parempiin tekoihin. Kuitenkin kuten Mariuksen puheen (*Jug.* 85.21; 85.29—30) yhteydessä mainitsin, esi-isäsuhdetta on Sallustiuksella mahdollista myös hyväksikäyttää paheellisissa tarkoituksissa. Mariuksen puheen tapaan Lepiduksen puheessa ilmenee ajatus, että esi-isien exemplumeista on etäännytty siinä määrin, että vaikka ne edelleen muistetaan, niitä ei pystytä enää seuraamaan.²⁴⁸

²⁴² Rosenblitt 2019, 31, 41.

²⁴³ Rosenblitt 2019, 63—65.

²⁴⁴ Rosenblitt 2019, 78—79.

²⁴⁵ Rosenblitt 2019, 61.

²⁴⁶ Rosenblitt 2019, 96—97.

²⁴⁷ Myös *Jug.* 4.5—6.

²⁴⁸ Vasta 2014, 56—57.

Lepiduksen puheen ensimmäinen exemplum viittaa Rooman vastustajiin, jotka Rooma on onnistunut historiansa aikana kukistamaan.

Nam quid a Pyrrho, Hannibale, Philippoque et Antiocho defensum est aliud quam libertas et suae quoique sedes, neu quoi nisi legibus pareremus? (1.49.4)

Sillä mitä muuta on puolustettu Pyrrhokselta, Hannibalilta, Filippokselta ja Antiokhokselta kuin vapauttamme ja kunkin kotia ja sitä, ettemme tottele muuta kuin lakia?

Lepiduksen argumentti on, että (Sullan) tyrannialle ei tule alistua, ja tätä argumenttia vahvistaakseen hän viittaa historian tapauksiin, joissa Rooma on voittanut vihollisensa ja siten saavuttanut itselleen vapauden. Lepidus vertaa Sullaa Roomaa uhanneisiin hallitsijoihin. Exemplum viittaa historiallisesti merkittäviin ja tunnettuihin tapauksiin, jotka ovat Rooman historian huomattavia saavutuksia, ja ne ovat kontekstista irrallisia, joten tapaukset täyttävät kaikki exemplumin ehdot.

Tapauksen Pyrrhos on Epeiroksen kuningas, joka kävi sotaa Roomaa vastaan Etelä-Italian alueista. Pyrrhos vetäytyi sodasta 275 eaa., jonka jälkeen Rooma sai alueet hallintaansa. Hannibal on kuuluisa toisen puunilaissodan johtohahmo, joka oli sodassa pitkään voitolla, mutta kärsi lopulta tappion vuonna 202 eaa. Filippos tarkoittaa Makedonian kuninkaista juuri Filippos viidettä, Hannibalin liittolaista, jota vastaan Rooma kävi makedonialaissodista kaksi ensimmäistä ja jonka Rooma löi lopullisesti vuonna 197 eaa. Thessaliassa. Antiokhos taas on Syyrian kuninkaista Antiokhos kolmas, joka myös toimi Hannibalin liittolaisena pyrkiessään laajentamaan valtakuntaansa. Rooma voitti Antiokhoksen useissa taisteluissa Kreikassa 100-luvun eaa. alussa.

Lepidus etenee puheessaan kuvailemaan Sullan toimintaa ja kutsuu tätä pahuksen Romulukseksi.

Quae cuncta scaevos iste Romulus quasi ab externis rapta tenet, non tot exercituum clade neque consulum et aliorum principum quos fortuna belli consumpserat, satiatus -- (1.49.5)

Kaikkea tätä tuo pahuksen Romulus pitää hallussaan niin kuin se olisi muka viety ulkopuolisilta, hän ei tyydy niin monien armeijoiden tuhoon eikä konsulien ja muiden johtajien, joiden kohtalo sodassa on ollut hävitä --

Kyseessä on selvästi pohjimmiltaan vertaus ja Romulus on kontekstista irtonainen. Lepidus käyttää Romulusta tehokeinona vahvistaakseen argumenttiaan Sullan toiminnan kauheudesta ja paheellisuudesta. Kaikki exemplumin ehdot siis täyttyvät, vaikka tapauksella on myös paljon yhteistä metaforan kanssa. Romulus on hyvin arvostettu historian henkilö, jonka käyttäminen exemplumissa on voimakas retorinen keino.

Sullan nimitys *scaevos iste Romulus* on selvästi pilkkaava: Sulla tunnetusti esitti itsensä uuden Rooman perustajana²⁴⁹ ja sana *iste* on sävyiltään halveksiva. Sisällöllisesti Lepidus viittaa Romuluksella siihen kuinka tämä ensimmäisenä hallitsijana valloitti Roomalle alueita ja loi valtion ensimmäisen hallintojärjestelmän. Sullan Lepidus taas esittää tuhoavan Rooman joukkoja ja valtaapitäviä eli toimivan käänteisenä Romuluksena, joka rakentamisen sijaan tuhoaa valtiota sisältä. Konsulien tuhoaminen viittaa vuosien 83—82 eaa. tapahtumiin, jolloin kolme konsulia kuoli ja yksi pakeni maasta.²⁵⁰ Johtajien tuhoamisessa lienee kyse yleisemmin Sullan proskriptioista vuosina 82—81 eaa., joissa tapettiin satoja senaattoriluokan jäseniä. Sullan esittäminen paheellisen Rooman hallitsijana viittaa *Catilinan salaliiton* alun vanhojen aikojen käsittelyyn, jossa Sallustius esittää Rooman ensimmäisenä perustajana Aeneaan (*Catil.* 6.1) ja toisena Sullan (*Catil.* 11.4).²⁵¹ Exemplumin jälkeen Lepidus esittelee Sullan tekoja suorasanaisesti käyttämättä vertauksia.

Lepidus mainitsee puheessaan monia Sullan aikaisia henkilöitä. Hän mainitsee kunkin henkilön tarkoituksella: viittaus näiden toimiin Sullan aikana pyrkii vahvistamaan hänen puheensa argumenttia Sullan toiminnan paheellisuudesta. Kyseisten henkilöiden teot todistavat ja ilmentävät Sullan paheellisuutta. Ne ovat exemplumeina ennakkotapaustyyppiä.

Scilicet, quia non aliter salvi satisque tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens et scriba Cornelius aliena bene parta prodegerint -- (1.49.17)

Ilmeisesti, sillä ettehän te muuten ole terveitä ja riittävän turvassa vallassanne, elleivät Vettius Picens ja kirjuri Cornelius tuhlaa muiden hyveellisin keinoin hankkimaa --

Nam praeter satellites conmaculatos quis eadem volt aut quis non omnia mutata praeter victoriam? Scilicet milites, quorum sanguine Tarulae Scirtoque, pessumis

²⁴⁹ Rosenblitt 2019, 4—5.

²⁵⁰ Ramsey 2015, 41.

²⁵¹ Vasta 2014, 271.

servorum, divitiae partae sunt? An quibus praelatus in magistratibus capiundis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? (1.49.21)

Sillä lukuun ottamatta hänen rikoksista tahriintuneita käytyreitään kuka tahtoo hänen kanssaan samaa tai kuka ei tahtoisikaan muuttaa kaikkea paitsi voittoa? Ilmeisesti sotilaat, joiden verellä Tarula ja Scirtus, pahimmanlaatuiset orjat, ovat hankkineet rikkauksia? Vai ne, jotka heidän hakiessaan virkoja asetettiin alemmas kuin Fufidius, törkeä naismainen orja, häpeäpilkku kaikille kunniallisille viroille?

Mainittuja henkilöitä (Vettius Picens, Cornelius, Tarula, Scirtus ja Fufidius²⁵²) ei tunneta muista yhteyksistä. Kontekstista käy kuitenkin ilmi, että he ovat selvästi olleet Sullan kannattajia ja hyötynneet tämän toimista. He ovat myös Lepiduksen omia aikalaisia ja oletettavasti puheen yleisölle hyvin tuttuja. Vaikeampaa on arvioida kuinka hyvin Sallustiuksen 40-luvun eaa. yleisö myöhemmistä jälkipolvista puhumattakaan on tuntenut näitä tasavaltalaisia. Puheen kontekstissa kyse on kuitenkin aikalaisista, jotka ovat niin tunnettuja, että ne sopivat suuren yleisön puheisiin.²⁵³ Kuten todettu, aikalaiset ovat yksilön oppimiselle tärkeitä exemplumeja²⁵⁴ ja tässä tilanteessa niiden voima vakuuttamisessa voisi olla erityisesti siinä, että ne konkretisoivat muuten ehkä helposti etäiseltä tuntuvaan tilannetta. Lepidus korostaa tilanteen hälyttävyyttä ja ajankohtaisuutta antamalla exemplumit aivan lähimenneisyydestä.

Puheen viimeinen exemplum viittaa varhaistasavallan aikaan.

Nisi forte tribuniciam potestatem evorsum profecti sunt, per arma conditam a maioribus suis -- (1.49.23)

Elleivät he (Rooman armeija) sitten pyri kääntämään pääläelleen tribuunien valtaa, jonka heidän omat esi-isänsä saivat aikaan aseina --

Esi-isien esilletuominen on exemplum, koska maininta on kontekstista irrallinen, se viittaa tunnettuun historialliseen tapahtumaan ja sen tarkoitus on vahvistaa puhujan argumenttia. Kuten aiemmin esittäessään Sullan Romuluksena, Lepidus käyttää jälleen valtakunnan hallintojärjestelmän

²⁵² Sallustius mainitsee Fufidiuksen myös *Historiateoksessaan Hist.* 1.95. Maininnasta käy ilmi, että Fufidius johti legioonaa Hispaniassa vuonna 80.

²⁵³ Exemplumien valitsemisesta yleisön mukaan Urban 2011, 22–23.

²⁵⁴ Aikalais-exemplumin käytöstä aiemmin luvussa 2.2.1 *Jug.* 49.4 käsittelyn yhteydessä. Aikalais-exemplumeista Urban 2011, 5, 12, 20. Exemplumeista kasvatuksen osana Mayer 1991, 144. Exemplumien lähteistä Mayer 1991, 147.

perustamisaikoja nurinkurisessa ilmaisussa, jossa on havaittavissa myös ironiaa. Lepidus esittää Sullan seuraajien toiminnan vastakohtana esi-isien teoille eli vertaa niitä. Koska kansantribuunien valta on tyrannian ja ylimystön mielivallan vastakohta, Lepidus esittää Sullan ja tämän kannattajien paheellisuudessaan tuhoavan senkin. Kansantribuunien virka perustettiin 400-luvun eaa. alussa ja valtakautensa aikana Sulla pyrki vähentämään kansantribuunien valtaa, mistä Lepiduksen kommentti lienee saanut alkunsa.

Lepiduksen puheen tarkoitus on herättää roomalaiset toimimaan Sullan ylivaltaa vastaan. Lepidus päättää puheensa kehotukseen seurata häntä ja siten palauttaa vapaus valtakuntaan (1.49.27). Puheessa annetut exemplumit tukevat tätä ajatusta: heti ensimmäisen exemplumin aihe on Rooman voitot ja vapauden luominen (1.49.4), sen jälkeen seuraa muutama exemplum hallintojärjestelmään ja sisäpolitiikan vapautteen liittyen (1.49.5; 17; 21) ja lopulta viittaus kansantribuunien valtaan (1.49.21).

Sallustius kuvaa tuotannossaan sekä Lepidusta että Catilinaa ja näiden välillä on havaittavissa huomattavia yhteneväisyyksiä: he olivat yläluokan jäseniä, ajoivat politiikassa kansan etua ja vetosivat sorrettuihin, pyrkivät lisäämään valtaansa konsulikausilla, heidän konfliktinsa johtuivat Sullan ajan poliittisesta tilanteesta ja he päätyivät johtamaan sorrettujen sotajoukkoa Etruriassa. Lisäksi Philippuksen puheessa on kansannousuja esittävä lista (1.67.7), jonka jatkoksi Rosenblitt esittää Sallustiuksen yleisön mieltäneen vielä Catilinan.²⁵⁵ Monista yhteneväisyyksistä huolimatta Sallustiuksen esittämissä Catilinassa ja Lepiduksessa on huomattavia eroja, jotka näkyvät myös näiden henkilöihahmojen käyttämissä exemplumeissa. Sallustiuksen kuvaamalla Lepiduksella on selvä poliittinen suunnitelma ja hän ajoi konsulina useita uudistuksia, kun taas Catilinalla ei ole varsinaista poliittista suunnitelmaa, vaan hän ajaa vain muutosta yleisesti.²⁵⁶ Lepidus pitää puheensa kansalle ja antaa siinä useita exemplumeja vahvistaakseen argumenttejaan. Catilina taas ei Sallustiuksella puhuttele kansaa kertaakaan eikä anna yhtäkään exemplumia. Kuten Rosenblitt toteaa, vaikka Lepidus ja Catilina ovat molemmat Sallustiuksella populaareja johtajia²⁵⁷, joiden toimet päätyivät väkivaltaisuuksiin, henkilöihahmojen esitys on silti huomattavan erilaista.

²⁵⁵ Rosenblitt 2019, 50–51.

²⁵⁶ Rosenblitt 2019, 54, 63.

²⁵⁷ Rosenblitt 2019, 52.

2.3.2. Philippuksen puhe

Sallustius kertoo *Historiateoksensa* ensimmäisessä kirjassa Lepiduksen toimista vuonna 78 eaa. (1.55—66) ja jatkaa vielä seuraavan vuoden puolellekin. Vuoden 77 eaa. alussa Lucius Marcius Philippus, vuoden 91 eaa. konsuli ja pitkän linjan poliitikko, pitää senaatissa puheen Lepidusta vastaan. Tämä puhe on ilmeisesti toiminut teoksessa vastaparina Lepiduksen puheelle vuoden 78 eaa. alussa.²⁵⁸ Puheessaan Philippus käyttää useita exemplumeja.

-- Hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt, Saturnini olim, post Sulpici, dein Mari Damasippique, nunc Lepidi satellites. -- (1.67.7)

Nuo miehet kylvävät kapinoita ja sotia toisensa perään, ennen aikaan he olivat Saturninuksen, myöhemmin Sulpiciuksen, sitten Mariuksen ja Damasippuksen ja nyt Lepiduksen seuraajia.

Philippus käyttää tätä ilmausta kaikkine henkilöviittauksineen vahvistaakseen argumenttiaan Lepiduksen seuraajien kelvottomuudesta ja jokaisen nimen takana on tarina, joka antaa ilmaukselle sen voiman argumentin vahvistajana. Lisäksi Philippus liittää Lepiduksen joukkojen johtajana näiden muiden johtajien joukkoon eli ilmaus kuvailee sekä joukkoja että Lepidusta. Kyse on siis argumentin vahvistamisesta ja pohjimmiltaan viittauksesta. Kyse on ennakkotapauksista ja ehkä myös historiallisesti merkittävistä tapauksista, ainakin Sallustiuksen tai Philippuksen ajan roomalaisille. Mainittujen nimien esille ottaminen on kontekstista irrallista, koska henkilöt eivät suoranaisesti liity Lepiduksen kapinaan ja ovat vieläpä kuolleet sitä ennen²⁵⁹.

Nimeltä mainitut henkilöt olivat Sullan ajan roomalaisia, jotka toimivat vallankumoukselliseksi tulkitulla tavalla ja jotka kukistettiin. Lucius Apuleius Saturninus ja Publius Sulpicius Rufus olivat tribuuneja vuosina 100 eaa. ja 88 eaa., Gaius Marius nuorempi oli konsuli ja Lucius Iunius Brutus Damasippus preetori (*praetor urbanus*) vuonna 82 eaa., kun Sulla aloitti proskriptionsa.²⁶⁰ Henkilöt ovat Philippuksen puheessa exemplum paheellisesta vallankumoustoiminnasta, joka tullaan kitkemään. Ilmauksella *tumultum ex tumultu, bellum ex bello* Philippus vähättelee Lepiduksen

²⁵⁸ Ramsey 2015, 59.

²⁵⁹ Marius ja Damasippus kuolivat vuonna 82 eli noin kolme vuotta ennen Philippuksen puhetta.

²⁶⁰ Ramsey 2015, 65.

vastavallankumouksen merkitystä esittämällä sen vain yhtenä monista häiriköintiyrityksistä, jotka kaikki tukahdutetaan.²⁶¹

Sallustius käyttää Damasippusta ja proskriptioita exemplumina myös *Catilian salaliitossa*, mutta hyvin eri merkityksessä. Caesarin puheessa Damasippuksen kuolema on tavallaan positiivinen asia, mutta lopulta negatiivinen, koska siitä seuranneet Sullan proskriptiot ovat exemplum tilanteen käsistä riistäytymisestä, jossa henkilöiden mielivalta on päässyt valloilleen. (*Catil.* 51.32–34). Philippus taas antaa ymmärtää, että näiden vallankumouksellisten henkilöiden tuhoaminen on ollut positiivinen asia, jolloin hän myös antaa ainakin jonkinasteisen hyväksyntänsä Sullan toiminnalle, mukaan lukien proskriptioille. Hän on siis poliittisesti Lepiduksen vastustaja ja hänen puheensa argumentoi Lepiduksen puhetta (1.49) vastaan. Puheessaan Lepidus tahtoi osoittaa Sullan vallan negatiiviseksi ja tuhottavaksi asiaksi, kun taas Philippus vastustaa Lepidusta ja ainakin osittain hyväksyy Sullan toimet. Sulla on Philippuksen puheessa ehkä vaikea aihe; Philippus ei mainitse tätä nimeltä kertaakaan, vaikka hänen puheensa vastaparissa Lepidus puhuu Sullasta avoimesti.

Lepiduksen seuraajien kuvailun jälkeen Philippus kertoo valtion senhetkisestä haastavasta tilanteesta (1.67.8) ja kuvailee Lepiduksen uhkaa ja paheellisuutta (1.67.9–12). Sen jälkeen hän antaa esi-isätyyppisen exemplumin, jossa hän vertailee hyvää mennyttä aikaa ja turmeltunutta nykyisyyttä.

Et, quaeso, considerate quam convorsa rerum natura sit; antea malum publicum occulte, auxilia palam instruebantur, et eo boni malos facile anteibant: nunc pax et concordia disturbantur palam, defenduntur occulte; quibus illa placent in armis sunt, vos in metu. (1.67.13)

Ja pyydän, miettikää miten nurinkurinen asioiden tila on; aiemmin yhteiskuntaan kohdistuvia rikoksia suunniteltiin salassa, sille eduksi olevia toimia julkisesti, ja siten hyvät päihittivät pahat helposti: nyt rauhaa ja harmoniaa tuhotaan julkisesti, puolustetaan salassa; keille se sopii ovat aseissa, te pelon vallassa.

Asioiden aiemman tilan esilletuominen on yleistävä anonyymi exemplum. Se ei viittaa mihinkään tiettyyn tapaukseen, vaan yleisesti menneeseen hyvään aikaan. Herää kysymys, päteekö tässäkin

²⁶¹ Rosenblitt 2019, 51; 131–132.

tapauksessa ajatus ennen Karthagon tuhoa vallinneesta hyveellisyydestä ²⁶² vai viittaako Philippus myös Karthagon tuhon jälkeiseen aikaan. Hyvän menneen esille tuominen vahvistaa Philippuksen maalaamaa kuvaa nykytilan paheellisuudesta ja näin vahvistaa hänen argumenttiaan. Menneen esilletuominen on kontekstista irrallista.

Philippus puhuttelee Lepidusta ja syyttää tätä epärealistisista lupauksista ja käy läpi tämän paheellisia tekoja (1.67.14–15). Sitten hän vetoaa senaattoreihin ja koko lopun puheen hän kannustaa näitä toimimaan Lepidusta vastaan (1.67.16–22). Yhtenä argumentointinsa keinona Philippus käyttää exemplumia Cinnasta.

Haec si placent, si tanta torpedo animos obpressit, ut obliti scelerum Cinnae, quous in urbem reditu decus ordinis huius interiit -- (1.67.19)

Mikäli tämä on teille mieleen, mikäli sellainen lamaannus on tukahduttanut mielenne, että olette unohtaneet Cinnan rikokset: kaupunkiin palattuahan hän tuhosi sen kunnian ja järjestyksen --

Philippus vertaa Lepiduksen toimia Cinnan tapaukseen eli käyttää Cinnaa kontekstista irtonaisena ennakkotapauksena. Kyse on selvästi varoittavasta exemplumista. Cinnan tapaus on lähihistoriaa: hänen kuolemastaan vuonna 84 eaa. on tähän Philippuksen puheeseen vuonna 77 eaa. vain seitsemän vuotta. Cinna nousi konsuliksi väkivaltaisuuksien seurauksena vuonna 87 eaa. ja piti virkaa hallussaan kolme kautta, omaan kuolemaansa asti. Hän oli kansanmielisenä Mariuksen tukija ja osallinen tämän Sullan vastaisessa toiminnassa. Philippus kuvaa Cinnan väkivaltaisena johtajana ja viitanee tämän rikoksilla vallan hankkimiseen väkivalloin ja Sullan kannattajien kärsimyksiin. Lepiduksen lisäksi Philippus siis näyttää vastustavan myös Mariusta ja Cinnaa.

Puheen lopussa juuri ennen lopullista esitystään Philippus käyttää vielä yhtä exemplumia vahvistaakseen argumenttiaan.

Agite ut lubet, parate vobis Cethegi atque alia proditorum patrocina, qui rapinas et incendia instaurare cupiunt et rursus advorsum deos penatis manus armare. -- (1.67.20)

²⁶² Sallustius *Historiateoksessa* käsittelee asiaa teoksen aloituksessa: 1.10; 12–13.

Tehkää niin kuin haluatte, menkää Cetheguksen ja muiden petturien huostaan, niiden jotka halajavat toistaa ryöstelyt ja roviot ja jälleen aseistaa kätensä kotien jumalia vastaan. --

Philippus rinnastaa Lepiduksen ja tämän tukijat Publius Cornelius Cethegukseen ja ”muihin pettureihin”. Hän käyttää Cethegusta varoittavana ennakkotapauksena osoittamassa, mitä seuraa, jos senaattorit eivät kukista Lepidusta. Cethegus on tunnettu puolenvaihtaja: hän oli aluksi Mariuksen tukija, mutta siirtyikin Sullan puolelle ja onnistui hankkimaan huomattavasti varallisuutta ja poliittista vaikutusvaltaa toimiessaan tapahtumien kulisseissa.²⁶³ Exemplumin merkitys yhteydessään on, että Lepidus on näennäisesti Sullan vastustaja ja rauhan tukija (tämä käy selväksi hänen puheestaan 1.49), mutta syyllistyy silti itse rikoksiin ja väkivaltaisuuksiin, mikä tekee hänestä epäluotettavan ja vaarallisen.

Siinä missä Lepiduksen on tulkittu Sallustiuksella olevan Catilinan edeltäjä, Philippuksen on tulkittu olevan Lepidukselle kuin Cicero Catilinalle: kapinaa vastustava taitava puhuja, joka lopulta voittaa.²⁶⁴ Samoin kuin Lepiduksen ja Catilinan tapauksessa, henkilöahmojen exemplumien käyttö ei kuitenkaan ole Sallustiuksella lainkaan samanlaista: Cicero ei Sallustiuksen tuotannossa käytä ainuttakaan exemplumia²⁶⁵, kun taas Philippus käyttää niitä runsaasti.

2.3.3. Liciniuksen puhe

Kolmannessa kirjassa vuoden 73 eaa. tapahtumien käsittelyssä Sallustius esittää kansantribuuni Gaius Licinius Macerin puheen kansalaisille. Puheen tarkoituksena on herättää kansaa toimimaan ylimystön ylivaltaa vastaan (3.15.14–15) ja parantaa kansantribuunien vaikutusmahdollisuuksia. Licinius käyttää ensin esi-isä-exemplumia (3.15.1–3) selittääkseen, miten paha valtion tila on, ja sen jälkeen exemplumeja viimeaikaisista tapahtumista (3.15.9–11) osoittaakseen tilanteen hälyttävyyden vielä perusteellisemmin. Puheensa lopussa hän palaa vielä esi-isien aikaan (3.15.24).

Si, Quirites, parum existumaretis, quid inter ius a maioribus relictum vobis et hoc a Sulla paratum servitium interest, multis mihi disserundum fuit docendique, quas ob iniurias et quotiens a patribus armata plebes secessisset utique vindices paravisset

²⁶³ Ramsey 2015, 71.

²⁶⁴ Rosenblitt 2019, 51.

²⁶⁵ Huomattavaa on, että Sallustius ei edes esitä ainuttakaan Ciceron puhetta.

omnis iuris sui tribunus plebis: nunc hortari modo relicuom est et ire primum via, qua capessundam arbitror libertatem. (3.15.1—3)

Jos te pidätte vähäpätöisenä, roomalaiset, mitä eroa on esi-isienne teille jättämällä oikeuden ja tämän Sullan luoman orjuuden välillä, minun täytyy selittää asia teille kunnolla ja opettaa, minkä epäoikeudenmukaisuuksien takia ja kuinka usein kansa aseistettuna nousi patriiseja vastaan ja että he perustivat kansantribuunien virat suojelijoiksi omille oikeuksilleen: nyt en voi kuin rohkaista teitä ja kulkea ensimmäisenä tietä, jolla uskon saavutettavan vapauden.

Licinius antaa exemplumin kansan nousuista ylimystöä vastaan vahvistaakseen argumenttiaan nykytilan huonoudesta ja siitä, että tilanne tulisi korjata. Tapaus täyttää kaikki exemplumin ehdot: se vahvistaa argumenttia, on kontekstista irrallinen ja se viittaa historiallisesti merkittävään tapaukseen, joka on tässä myös ennakkotapaus. Tapaus viittaa niihin kertoihin, kun kansa on ylimystön ylivaltaa vastustaakseen marssinut protestina Rooman vuorille. Sallustius mainitsee saman tapauksen tuotannossaan useita kertoja²⁶⁶ ja käyttää sitä myös useasti exemplumina²⁶⁷.

Licinius esittää yhteiskunnan nykytilan huonona ja käyttää siitä jopa ilmausta ”orjuus” (*servitium*). Taustalla on Vastan mukaan Sallustiuksella esiintyvä ajatus niin sanotusta eksemplarisuuden kriisistä. Ajatus on, että Karthagon tuhon jälkeen roomalaiset unohtivat asioiden ja exemplumien oikeat merkitykset, minkä seurauksena he unohtivat myös todellisen hyveellisyyden, joka ennen Karthagon tuhoa oli vielä valloillaan. Licinius kuvaa ilmiötä toteamalla aikansa roomalaisten unohtaneen aivan päinvastaisten asioiden (esi-isien jättämän oikeuden ja Sullan tuoman orjuuden) eron.²⁶⁸

Sulla mortuo, qui scelestum inposuerat servitium, finem mali credebatis; ortus est longe saevior Catulus. Tumultus intercessit Bruto et Mamerco consulibus, dein C. Curio ad exitium usque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quintium vidistis: quantae denique nunc mihi turbae concitantur! --
(3.15.9—11)

²⁶⁶ *Jug.* 31.17; *Hist.* 1.10.

²⁶⁷ *Catil.* 33.2—3; *Jug.* 31.17.

²⁶⁸ Vasta 2014, 54—56.

Kun Sulla, joka alisti teidät rikolliseen orjuuteen, oli kuollut, uskoitte kaiken pahan päättyneen; vieläkin julmempi Catulus astui kuvioihin. Kapina vallitsi Brutuksen ja Mamercuksen konsulikaudella, sitten Gaius Curio hallitsi aina viattoman tribuunin tuhoon asti. Viime vuonna olette nähneet millaisella vimmallä Lucullus kävi Lucius Quintiuksen kimppuun: ja sitten miten väkijoukko on kiihotettu minua vastaan! --

Licinius nimeää viisi ennakkotapausta valtakunnan ongelmista. Hän etenee niissä Sullan ajasta itseensä, vuoteen 73 eaa. Exemplumien tarkoituksena on osoittaa, että vaikka yhdestä pahasta päästäisiin, uusia nousee tilalle. Licinius pyrkii tällä osoittamaan, että hän ei ole kansantribuunina kelvoton, vaikka ei olekaan onnistunut korjaamaan valtion tilaa. Exemplumit ovat siis ennakkotapaustyyppiä ja niiden tarkoitus on vakuuttaa. Ne ovat muusta kontekstista irrallisia, koska Liciniuksen puheen aiheena on valtion tila ja hänen omat toimensa, eivät menneet ongelmat.

Licinius esittää Sullan orjuuttajana, joka on tyypillinen Sullan kuvaus *Historiateoksessa*. Aiemmin Lepidus vuoden 78 eaa. puheessaan vastusti Sullan ylivaltaa (1.49); hän esitti Sullan käänteisenä Romuluksena (1.49.5) ja moitti tätä kansantribuunien vallan vähennyspyrkimyksistä (1.49.23). Lepidus ja Licinius ovat selvästi molemmat Sullan vallan vastustajia. Silti Licinius vastustaa ainakin osittain myös Lepidusta, koska tämä esittää tämän kapinan negatiivisena asiana; exemplumina mainittu Brutuksen ja Mamercuksen konsulikauden vuoden 77 eaa. kapina oli juuri Lepiduksen aiheuttama.²⁶⁹

Exemplumeissa seuraavaksi mainittu tapaus on, että vuoden 76 eaa. konsuli Gaius Scribonius Curio toimi kansantribuuni Siciniusta vastaan.²⁷⁰ Mainitusta Lucius Quintiuksesta tiedetään, että hän pyrki kansantribuunina vuonna 74 eaa. ollessaan palauttamaan viralle enemmän valtaa.²⁷¹ Näistä tapauksista ei tiedetä juuri mitään, mutta kyseessä lienevät olleet merkittävät poliittiset yhteenotot. Kuten Lepidus puheessaan (1.49.17 & 21), Liciniuskin käyttää exemplumeina aikalaisiaan. Nämä aikalaiset ovat tarpeeksi tunnettuja (molemmissa tapauksissa poliittisten kiistojen osapuolia) sopiaukseen puheeseen suurelle yleisölle.²⁷² Kuten Lepiduksen puheessakin, aikalais-exemplumit konkretisoivat nykyhetken tilannetta ja tekevät siitä yleisölle havainnollisempaa.

²⁶⁹ Ramsey 2015, 235.

²⁷⁰ Ramsey 2015, 235.

²⁷¹ Ramsey 2015, 235.

²⁷² Exemplumien valitsemisesta yleisön mukaan Urban 2011, 22–23.

Jugurthan sodassa Sallustius kuvaa Sullaa varsin positiivisesti (*Jug.* 95.3—4), vaikkakin tuo ilmi myös tämän paheellisen puolen (*Jug.* 95.4). *Jugurthan sodassa* Sullaa ei käytetä exemplumina eikä hänen tulevia pahoja tekojaan kuvata. *Catilinan salaliitossa* Sallustius esittää Sullan merkittävänä salaliiton aiheuttajana (*Catil.* 16.4; 28.4; 37.9) ja käyttää tätä negatiivisena exemplumina kahdesti (*Catil.* 11.4—8; 51.32). Näissä exemplumeissa Sullan paheita ovat sotajoukon pilaaminen (*Catil.* 11.4—8) ja liiallisuuksiin yltynyt voimankäyttö proskriptiot mukaan lukien (*Catil.* 51.32). *Historiateoksessa* Sulla on myös aina exemplumina negatiivinen, mutta eri syistä: häneen viitataan orjuuttavana hirmuhallitsijana (*Hist.* 1.49.5 & 23; 3.15.1—3 & 9—11). Vastan mukaan Sullan ristiriitainen kuvaus Sallustiuksen tuotannossa on keino kuvata hänet exemplumiksi kelpaamattomana hahmona²⁷³ ja toisaalta kuvata myös yhteiskunnassa vallinnutta tilaa, jossa uusia exemplumeja ei Vastan tulkinnan mukaan Sallustiuksella voinut syntyä.²⁷⁴

Puheensa viimeisessä exemplumissa Licinius luo yhteyden puheensa ensimmäiseen exemplumiin puhumalla jälleen hyvistä menneistä ajoista.

Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti praesidia habebatis.
Neque mortalium quisquam dare aut eripere talia unus poterat. (3.15.24)

Mutta roomalaiset, aiemmin teillä oli yksittäisinä kansalaisina turva joukossa, eikä yhteisönä yhdessä ihmisessä. Eikä kukaan kuolevainen voinut yksin antaa tai ottaa pois sellaista.

Puheen viimeinen exemplum on anonyymi ja yleistävä. Siinä viitataan menneeseen, esi-isien aikaan, jolloin asioiden laita oli paremmin. Liciniuksen argumentti on, että nykyistä asiantilaa ei tulisi hyväksyä, mitä hän tukee maalaillemalla kuvaa hyvästä tilanteesta, joka vallitsi esi-isien aikaan. Tämä exemplum on tyypiltään paljolti koristeleva, mutta myös vakuuttava, ja menneisiin aikoihin viittaaminen on kontekstista irrallista.

²⁷³ Sulla on Vastan tulkinnan mukaan Sallustiuksella anti-exemplum eli henkilö, joka ei kelpaa exemplumiksi. Anti-exemplumit ovat täysin riippuvaisia kontekstista eli niitä ei voi yleistää eikä niitä voi soveltaa muihin tilanteisiin (Vasta 2014, 201). Anti-exemplumien moraalinen arviointi on vaikeaa, mikä kuvastaa yhteiskunnan moraalisesti vaikeaa ja monitulkintaista aikaa (Vasta 2014, 199; 204—205).

²⁷⁴ Vasta 2014, 270.

2.3.4. Irtonaiset exemplumit

Seuraavan tapauksen konteksti teoksessa on epäselvä, mutta tapauksessa on melko varmasti kyseessä exemplum. Ensimmäisen kirjan fragmentit 50—53 käsittelevät Sullaa ja voisivat liittyä kuvaukseen Sullan hautajaisista Lepiduksen puheen jälkeen samana vuonna. Fragmentissa 54 Sallustius sen sijaan ei näytä enää käsittelevän Sullaa. Ramsey ehdottaa kyseessä olevan Lepiduksen vilja-aiheisen lain (*lex frumentaria*) käsittely.²⁷⁵

Idem fecere <M.> Octavius et Q. Caepio sine gravi quousquam expectatione neque sane ambitu publice. (1.54)

Saman tekivät Marcus Octavius ja Quintus Caepius ilman kenenkään sen suurempia odotuksia ja tosiaan ilman yleisen mielipiteen selvittämistä.

“Saman tekeminen” tarkoittaa Ramseyn mukaan kansalle jaettavien vilja-annosten koon vähentämistä. Quintus Caepius oli kvestori vuonna 100 eaa. ja hän vastusti silloisen kansantribuunin ehdotusta viljalaista. Marcus Octavius taas itse oli kansantribuuni hieman myöhemmin, vuosina 99—87 eaa., ja hän myös pyrki pienentämään vilja-annosta.²⁷⁶ Molemmat tapaukset ajoittuvat siis Sallustiuksen kohteena olevan ajan, tässä tapauksessa vuoden 78 eaa., ulkopuolelle eli ne ovat todennäköisesti kontekstista irtonaisia. On kuitenkin mahdollista, että Sallustius olisi esimerkiksi käynyt viljakeskustelun yhteydessä läpi sen historian, jolloin tapaukset eivät välttämättä olisi exemplumeja, mutta tällaisesta ei ole viitteitä. Sen sijaan Sallustius käsittelee Lepiduksen toimia, jolloin tapauksia voitaisiin pitää kontekstista irtonaisina. Ne näyttävät olevan ennakkotapaustyyppin exemplumeja. Lisäksi tapaukset ovat ilmeisesti negatiivisia exemplumeja. Se sopisi hyvin Sallustiuksen ajatukseen Karthagon tuhon jälkeisestä rappiosta²⁷⁷ kanssa, koska molempien henkilöiden toimet ajoittuvat Karthagon tuhon jälkeiselle ajalle.

Historiateoksen toisessa kirjassa Sallustius kuvaa vuoden 75 eaa. kesän levottomuuksia Roomassa. Ruokapulan vihastuttamina kansanjoukko hyökkäsi konsulien kimppuun (2.41) ja tämän jälkeen toinen konsuleista, Gaius Aurelius Cotta, piti Rooman kansalle kansankokouksessa puheen (2.43). Tämän puheen tarkoituksena oli kannustaa kansalaisia kestämään vaikeita aikoja ja toimimaan

²⁷⁵ Ramsey 2015, 53.

²⁷⁶ Ramsey 2015, 53.

²⁷⁷ *Hist.* 1.10; 12.

oikein tilanteen helpottamiseksi sekä valaa uskoa hänen itsensä pyrkimyksiin toimia kaikkien parhaaksi. Puheessaan Cotta antaa yhden exemplumin.

-- Facio quod saepe maiores asperis bellis fecere, voveo dedoque me pro re publica!
(2.43.10)

Teen mitä esi-isät usein tekivät kovissa sodissa: uhraan itseni yhteiskunnan hyväksi!

Esi-isä-exemplum on tyypiltään yleistävä ja viittaa historialliseen ennakkotapaukseen, jota ei kuitenkaan sen täsmällisemmin määritellä. Ajatus on esi-isä-exemplumeille tyypillisesti, että esi-isien aikaan asiat olivat paremmin ja hyveellisemmin, mistä nykypolvi tulisi oppia. Cotta vertaa omaa toimintaansa esi-isien toimintaan. Puheessa exemplumin tarkoitus on vahvistaa yleisön mielikuvaa hänen hyveellisyydestään ja siten palauttaa heidän luottamuksensa häneen.

Neljännessä kirjassa Sallustius esittää Pontoksen kuningas Mithridates Suuren kirjeen Parthian kuninkaalle Arsakes XII:lle (4.60). Kirjeessä Mithridates pyytää Arsakeesta toimimaan rinnallaan roomalaisia vastaan (varsinainen ehdotus puheen lopussa 4.60.21–23). Vakuuttaakseen hänet roomalaisten paheellisuudesta Mithridates antaa useita exemplumeja Rooman historiasta.

Namque Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis una et ea vetus causa bellandi est, cupido profunda imperi et divitiarum; qua primo cum rege Macedonum Philippo bellum sumpsere, dum a Carthaginiensibus premebantur amicitiam simulantes. Ei subvenientem Antiochum concessionem Asiae per dolum avortere, ac mox fracto Philippo Antiochus omni cis Taurum agro et decem milibus talentorum spoliatus est. Persen deinde, Philippi filium, post multa et varia certamina apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi et repertoires perfidiae, quia pacto vitam dederant, insomniis occidere. Eumenen, quous amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem: post, habitum custodiae agri captivi, sumptibus et contumeliis ex rege miserrimum servorum effecere, simulatoque impio testamento filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more per triumphum duxere. Asia ab ipsis obsessa est, postremo Bithyniam Nicomede mortuo diripere, quom filius Nysa, quam reginam adpellaverat, genitus haud dubie esset. -- (4.60.5–9)

Nimittäin roomalaisille kaikkien valtakuntien, kansojen ja kuninkaiden kanssa sodankäyntiin on yksi vanha syy: syväälle juurtunut kaipuu valtaan ja rikkauksiin; sen takia he ensin ryhtyivät sotaan Makedonian kuningas Filipposta vastaan, vaikka he teeskentelivät olevansa näiden ystäviä niin kauan kuin karthagolaiset ahdistivat heitä. Kun Antiokhos tuli Filippoksen avuksi, he johtivat juonillaan hänet harhaan luovuttamalla Aasian, ja pian murrettuaan Filippoksen Antiokhokselta riistettiin kaikki maat Tauruksen tältä puolen ja kymmenentuhatta talenttia. Sitten Perseuksen, Filippoksen pojan, monien lopputulokseltaan vaihtelevien kamppailujen jälkeen ja kun hänet oli Samothraken jumalten edessä otettu suojelukseseen, he surmasivat tämän unettomuudella, nuo katalat petollisuuden luoja, sillä hehän sopimuksella lupasivat tälle elämän. Eumeneen, jonka ystävyyttä he esittelevät kerskaillen, he luovuttivat aluksi Antiokhokselle maksuna rauhasta: sen jälkeen, kohdellen häntä kuin vankina vallatusta maasta, kuluilla ja kaltoinkohtelulla he tekivät kuninkaasta surkeimman orjan, ja valheellisella epäpyhällä sopimuksella he johtivat tämän poikaa Aristonikosta triumfikulkueessa kuin vihollista, koska tämä oli tavoitellut isänsä valtakuntaa. Aasia päättyi heidän haltuunsa, viimeisimpänä Nikomedeen kuoltua he ottivat haltuunsa Bithynian, vaikka Nysa, jonka tämä oli nimittänyt kuningattareksi, oli epäilyksettä synnyttänyt pojan. --

Kuten Mithridates itse kertoo (40.6.5), annetut exemplumit esittelevät Rooman vallan- ja rikkaudenhimoa. Ne ovat hyvin tyyppillisiä historiallisesti merkittäviin tapahtumiin viittaavia ennakkotapaus-exemplumeja ja muusta kontekstista irrallisia. Antamalla monia exemplumeja Mithridates pyrkii osoittamaan kyseessä olevan yleinen kaava, joka pätee jatkossakin.²⁷⁸

Kaikki kyseiset exemplumit ajoittuvat puunilaissotiin, joka Sallustiuksen näkemyksen mukaan oli Rooman parasta aikaa.²⁷⁹ Filippoksella Mithridateen täytyy Karthago-ajituksen perusteella tarkoittaa Filippos V:ttä, jota vastaan Rooma kävi toisen makedonialaissodan vuosina 200—196 eaa. Antiokhos III Suuri oli seleukidien kuningas ja hän kävi lopulta Roomaa vastaan sotaan, joka päättyi rauhaan ja mainittuihin Antiokhoksen aluemenetyksiin vuonna 188.²⁸⁰ Filippos viidennen poika Perseus oli Makedonian viimeinen kuningas ja hän kävi Roomaa vastaan kolmannen

²⁷⁸ Vasta 2014, 332—333.

²⁷⁹ Vasta 2014, 336.

²⁸⁰ Ramsey 2015, 361.

makedonialaissodan. Hän kuoli roomalaisten vankina vuonna 162 eaa. oltuaan esillä hänet lyöneen Aemilius Pauluksen triumfissa Roomassa.²⁸¹ Pergamonin vuosien 197—159 eaa. kuningas Eumenes toinen taas oli pitkään Rooman liittolainen ja hän oli saanut osan Antiokhos III:lta vuonna 188 viedyistä alueista, mutta myöhemmin hän päätyi kiistoihin Rooman kanssa.²⁸² Aristonikoksen ja Nikomedeen tapauksissa on kyse siitä, että kuningas oli luovuttanut valtakuntansa Roomalle, mutta tämän kaikki alamaiset eivät hyväksyneet tätä ja pyrkivät itsenäisyyteen Roomasta.²⁸³

Toinen ja kolmas makedonialaissota ja Antiokhos kolmas ovat Sallustiuksella exemplumeina useita kertoja. *Catilinan salaliitossa* Caesar antaa exemplumin (*Catil.* 51.4—6) siitä, kuinka Rooma saavutti hyvät tulokset armollisuudella Rhodosta kohtaan, kun se oli ollut Roomalle petollinen Perseusta vastaan käydyssä kolmannessa makedonialaissodassa. Caesar siis viittaa hyvänä pitämäänsä Rooman toimintaan toisen makedonialaissodan jälkimainingeissa. *Historiateoksen* alussa olevassa Lepiduksen puheessa Filippos ja Antiokhos ovat exemplumeja ulkopuolisista valloittajista, joista Rooma on historiansa aikana selvinnyt (*Hist.* 1.49.4). Roomalaiset Caesar ja Lepidus esittävät Rooman toiminnan näissä käydyissä sodissa hyvänä ja käyttävät tapauksia positiivisina exemplumeina.

Jugurthan sodassa Jugurtha käyttää Perseusta exemplumina Rooman julmuudesta (*Jug.* 81.1) ja pyrkii tällä vakuuttamaan kuningas Bocchuksen puolelleen Roomaa vastaan. Kyseessä on siis ei-roomalaisen antama exemplum yhteydessä, jossa hän pyrkii hankkimaan itselleen lisää liittolaisia Roomaa vastaan. Konteksti on huomattavan samanlainen kuin tässä Mithridateen kirjeessä kuningas Arsakeelle. Jugurtha tosin käyttää puheessaan exemplumeina Karthagoa ja Perseusta, kun taas Mithridateen kaikki exemplumissa mainitut henkilöt ovat itäisiä hallitsijoita eikä hän tuo Karthagoa esiin muuta kuin lyhyessä maininnassa ajoituksessa (*Hist.* 4.60.5).

Vastan tulkinnan mukaan Mithridateen exemplumit toimivat itseään vastaan eivätkä osoita roomalaisia pahoiksi ja aggressiivisiksi, vaan esittävät roomalaiset nykyään passiivisina ja alistuvina. Hyvinä menneinä aikoinaan ennen Karthagon tuhoa Rooma toimi pahoina pitämiään hallitsijoita vastaan, mistä Mithridates antoi exempluminsa vastustajan näkökulmasta. Sen sijaan nykyään,

²⁸¹ Ramsey 2015, 363.

²⁸² Ramsey 2015, 363.

²⁸³ Ramsey 2015, 363.

Karthagon tuhon jälkeen, roomalaiset eivät enää toimi näin eli he eivät toteuta esi-isiensä tapaa (*mos maiorum*).²⁸⁴

²⁸⁴ Vasta 2014, 340–341.

3. Yhteenveto

Sallustius ei kommentoi teoksissaan ainoastaan kohdeaikakauttaan, vaan laajemmin koko Rooman historiaa. Exemplumit luovat yhteyden menneen ja nykyisyyden välille ja Sallustius antaa exemplumeja peloponnesolaissodan Kreikasta aivan oman aikansa tapahtumiin saakka. Exemplumien kautta yleisö tulkitsee mennyttä ja nykyisyyttä ja havaitsee siinä uusia merkityksiä ja nyansseja. Exemplumit ovat vaikuttamisen, argumentoinnin ja opettamisen keino ja Sallustius käyttää niitä teoksissaan pääasiassa henkilöhahmojen puheissa, mutta myös kerronnassa ja kirjeissä. Ymmärtääkseen teosta tulee ymmärtää sen kontekstia ja retoriikkaa ja näin ollen sen exemplumeja. Exemplumien käytön lisäksi Sallustius sivuaa tuotannossaan eksemplaarisuutta laajempänä ilmiönä ja kuvailee, miten tärkeä asema eksemplaarisuudella hänen aikansa Roomassa oli oppimiselle ja hyveelliselle toiminnalle – ja toisaalta mitä ongelmia ilmiöön liittyi.

Kuten exemplumien käsittelyn yhteydessä johdannossa totesin, exemplum on pohjimmiltaan vertaus, koska se luo yhteyden kahden muuten toisistaan irrallisen asian välille, ja ”pohjimmiltaan” tarkoittaa, että exemplumin ei tarvitse kielen rakenteiltaan olla vertaus. Yksikään Sallustiuksen tuotannon exemplumeista ei ole rakenteellisesti vertaus. Vertailua esimerkiksi hyvän menneen ja huonon nykyajan välillä tehdään esittelemällä näitä molempia, jolloin lukija mielessään muodostaa vertauksen.

Exemplumin funktio on selittää, perustella ja/tai opettaa. Tämän funktion vuoksi ne ovat erityisen tyypillisiä puheissa; nämä exemplumin funktiot ovat puheiden tavoitteita. Selvästi suurin osa Sallustiuksen tuotannon exemplumeista on henkilöhahmojen suoralla tai epäsuoralla kerronnalla esitetyissä puheissa ja tyypillistä on, että yksi puhe sisältää useita exemplumeja. Henkilöhahmojen pitämien puheiden lisäksi historiateoksissa kertoja voi antaa exemplumeja ja näin esittää kommentteja ja tulkintoja käsittelyssä olevasta asiasta. Tällaisia kertojan pohdiskeluun liittyviä exemplumeja on Sallustiuksen tuotannossa paljon. Kirjeissä olevat exemplumit ovat selvästi kaikkein harvinaisimpia. Henkilöhahmojen kuvauksissa Sallustius ei käytä exemplumeja lainkaan.

Catilinan salaliiton alussa on useita kertojan antamia exemplumeja, jotka liittyvät arvojen, kunnian ja maailman toimimisen filosofiseen pohdiskeluun (*Catil.* 2.1–2; 8.2–3; 11.2; 12.3–4). *Jugurthan sodassa* kertojan antamat exemplumit (*Jug.* 4.5–6; 42.1–4; 79.2–10) jakautuvat tasaisesti koko teokseen ja niistä viimeinen on irrallinen anekdootti, joka ei liity suorasanaiseen

pohdiskeluun, vaan jonka merkitys on jätetty lukijan ratkaistavaksi. *Historiateoksessa* on säilynyt yksi mahdollinen kertojan antama exemplum (*Hist.* 1.54). Suurin osa kaikista Sallustiuksen tuotannon exemplumeista on keskittynyt kahdeksaan pitkäkköön puheeseen (Caesarin *Catil.* 51, Caton *Catil.* 52, Adherbalin *Jug.* 14, Memmiuksen *Jug.* 31, Mariuksen *Jug.* 85, Lepiduksen *Hist.* 1.49, Philippuksen *Hist.* 1.67 ja Liciniuksen *Hist.* 3.15).

Sisällöltään Sallustiuksen tuotannon yleisimmät exemplumien aiheryhmät ovat (1) esi-isät ja menneiden aikojen hyveellisyys, (2) kansan ja ylimystön yhteenotot, valtakamppailu ja hirmuvalta sekä (3) nykyajan paheellisuus ja viimeaikaisten roomalaisten pahat teot. Puhuttaessa menneiden aikojen hyveellisyydestä on kaikkein tyypillisintä jättää exemplumissa toimivat henkilöt nimeämättä ja jättää exemplum joko kokonaan anonyymiksi tai kutsua henkilöitä ”esi-isiksi” (*maiores*). Kuitenkin suurimmassa osassa exemplumeista henkilöt nimetään ja erityisesti *Historiateoksen* exemplumeissa esiintyy todella runsaasti käsittelyssä olevan ajan roomalaisia. Anonyymiksi jätetyt exemplumit ovat yleensä erittäin voimakkaasti yleistäviä, jopa siinä määrin, että niiden ei aina voida edes tulkita viittaavan mihinkään tiettyyn aikaan.

Teosten aiheenvalinnat ja keskinäiset eroavaisuudet heijastuvat myös exemplumeihin. *Jugurthan sodan* alussa (*Jug.* 5) Sallustius kuvaa teoksen aiheenvalintaa ja nimeää yhdeksi syyksi ylimystön mielivallan. Kansan ja ylimystön suhde ja vallan väärinkäytöt ovatkin yleinen exemplumien aihe teoksessa (kuudessa exemplumissa: *Jug.* 31.6–7; 31.17; 40.5; 42.1–4; 85.12; 85.16). *Historiateos* käsittelee Rooman poliittista kuohuntaa alkaen vuodesta 78 eaa. ja yksinvaltiut on teoksessa keskeinen teema. Teoksen säilyneistä exemplumeista lähes kaikki viittaavat viimeaikaisiin roomalaisiin poliittisiin toimijoihin. Sulla on exemplumeissa vahvasti esillä ja hirmuvallan yhteydessä mainitaan myös Cinna (*Hist.* 1.67.19). *Catilinan salaliiton* exemplumeissa on usein puheena Kreikka (neljässä exemplumissa: *Catil.* 2.1–2; 8.2–3; 51.4–6; 51.28–31) ja viimeaikaisiin tapahtumiin viittaa vain yksi exemplum (*Catil.* 51.32–34), joka kertoo Sullasta ja Damasippuksesta. Menneiden aikojen hyveellisyyden lisäksi hirmuvalta on esillä kahdessa exemplumissa (*Catil.* 51.28–31; 51.32–34). *Catilinan salaliitto* käsittelee Rooman sisäistä kuohuntaa ja yhteiskunnan turmeltuneisuutta 60-luvun lopussa eaa. ja exemplumien sisältö liittyy tähän varsin vähän; poikkeuksena mennyttä hyvää aikaa kuvaavat exemplumit, joita on teoksessa noin puolet sen exemplumeista (kuusi tapausta: 12.3–4; 33.2–3; 51.4–6; 51.37–42; 52.19–21; 52.30–31).

Henkilöhahmot antavat exemplumeja pääasiassa oman yhteisönsä piiristä. Kaikissa teoksissa roomalaiset viittaavat exemplumeillaan yleensä roomalaisiin henkilöihin ja Rooman toimintaan muiden kansojen kanssa. *Jugurthan sodan* exemplumeissa on todella paljon ei-roomalaisten antamia exemplumeja (Adherbalin neljä exemplumia *Jug.* 14.5; 14.8; 14.10; 24.10 ja Jugurthan kaksi *Jug.* 22.2; 81.1), jotka keskittyvät antajiensa kotimaahan Numidiaan ja viittaavat Roomaan valtiona. Sallustiuksen tuotannon kolmas exemplumeja antava ei-roomalainen henkilöhahmo on Mithridates, jonka exemplumit kertovat itäisistä hallitsijoista (*Hist.* 4.60.5—9).

Exemplumeissa käytettyjä kansoja, valtioita tai yhteiskuntia ovat Rooma, Karthago, Numidia, Rhodos, Ateena ja Sparta sekä vielä erikseen eroteltuina Rooman kansa ja ylimystö. Exemplumeissa käytetään kollektiivina sekä Rooman että muiden maiden kuninkaita ja Ateenan kolmeakymmentä tyrannia. Kaikkein tyypillisimmin hallitsijat kuitenkin identifioidaan nimellä ja nimeltä mainittuja hallitsijoita on myös Välimeren itäisistä osista. Näiden valtakuntien nimiä ei erikseen mainita. Nimeltä mainitut ei-roomalaiset hallitsijat ovat Numidian Masinissa, Micipsa, Syfaks ja Jugurtha, Karthagosta Hannibal, itäisistä hallitsijoista Kyyros, Pyrrhos, Perseus, Filippos, Antiokhos, Eumenes, Aristonikos ja Nikomedes. Numidian hallitsijat ovat puheena *Jugurthan sodassa* Adherbalin (*Jug.* 14.8) ja Jugurthan puheissa (*Jug.* 22.2) ja Adherbalin kirjeessä (*Jug.* 24.10). Suurin osa itäisistä hallitsijoista ovat *Historiateoksesta* Mithridateen kirjeestä (*Hist.* 4.60.5—9). Näiden kontekstien ulkopuolella ei-roomalaisista hallitsijoista mainitaan Kyyros *Catilinan salaliiton* aloituksessa kertojan pohdiskelussa (*Catil.* 2.1—2), Perseus Caesarin puheessa *Catilinan salaliitossa* (*Catil.* 51.4—6) sekä Pyrrhos, Hannibal ja Filippos Lepiduksen puheessa *Historiateoksessa* (*Hist.* 1.49.4).

Roomalaisia hallitsijoita ei tyypillisesti käytetä exemplumeissa nimeltä. Romulus mainitaan exemplumeissa kerran ja silloinkin Sullan yhteydessä tätä kritisoivassa kommentissa (*Hist.* 1.49.5). Myöhäistasavallan erittäin vaikutusvaltaisista henkilöistä exemplumeissa käytetään Sullaa, Cinnaa, Mariusta ja Lepidusta. Lisäksi nimeltä mainitaan 17 myöhäistasavaltalaista poliittista vaikuttajaa. Varhaisemman tasavallan merkittävistä henkilöistä exemplumeissa mainitaan nimeltä 300-luvulla eaa. vaikuttanut Manlius Torquatus sekä puunilaissodissa toimineet Q. Maximus ja P. Scipio.

Esi-isät mainitaan exemplumeissa yhteensä 11 kertaa. Esi-isät liittyvät *mos maiorum* -ilmiöön ja ajatukseen hyvästä menneestä ajasta: esi-isät ovat exemplumeissa tyypillisesti ihailtavan ja jäljiteltävän toiminnan malli. Kuten analyysissä on käynyt ilmi, Sallustiuksen henkilöhahmot eivät kuitenkaan aina ole yksimielisiä siitä, kuinka esi-isien toimia tulisi ymmärtää ja soveltaa.

Mihin aikaan esi-isä-exemplumit Sallustiuksen tuotannossa viittaavat? Viidessä tapauksessa ajoitusta ei ole mahdollista määrittää sen tarkemmin, vaan exemplumeissa viitataan yleistävästi ”hyvään menneeseen aikaan” tai vielä yleistävämmin mihin tahansa aikaan. Esi-isä-exemplumeissa, joissa käsitellään kansan toimimista ylimystön mielivaltaa vastaan, viitataan kansantribuunien viran perustamiseen 400-luvulla eaa. sekä kansannousuihin, joissa kansa valtasi Rooman vuoria 200- ja 100-luvuilla eaa. Lisäksi kansan etujen ajamisen yhteydessä viitataan Gracchuksiin ja Fulviukseen, jotka toimivat Karthagon tuhon jälkeisessä Roomassa 130- ja 120-luvuilla eaa. Sodankäyntiin liittyvissä esi-isä-exemplumeissa viitataan puunilais- ja makedonialaissotiin 200—100-luvuilla eaa. *Catilian salaliitossa* esi-isä-exemplumit ajoittuvat yleensä ”hyvään menneeseen aikaan” ja vain kerran, Caesarin puheessa (*Catil.* 51.4—6), makedonialais- ja puunilaisotiin.

Suurin osa exemplumeista, joissa ilmenee sana ”esi-isät” (*maiores*), ajoittuvat siis ajalle ennen Karthagon tuhoa, jota Sallustius kuvaa moraalisesti hyvänä aikana. Karthagon tuhon jälkeiseltä ajalta, jota Sallustius kuvaa moraalisena rappion aikana, löytyy kuitenkin myös esi-isä-exemplumeja. Näin ollen ”esi-isien aika” ei Sallustiuksella tarkoita pelkästään aikaa ennen Karthagon tuhoa, vaan myös sen jälkeistä aikaa. Aivan kaikki esi-isä-exemplumit eivät myöskään ole positiivisia: *Jug.* 31.6—7 esi-isät toimivat paheellisesti Gracchusten aikana.

Suurin osa exemplumeista viittaa ajanjaksoon puunilais- ja makedonialaissodista 200-luvulta eaa. teosten nykypäivään. Koko Sallustiuksen tuotannon exemplumien varhaisin viittauskohde on Romulus (500-luku eaa.) Lepiduksen puheessa *Historiateoksessa* (*Hist.* 1.49.5). Viitataan melko usein 400-lukuun eaa. Huomattava osa exemplumeista ajoittuu 200—100-luvulle eaa.: viittauskohteita ovat puunilaisodot, kansannousut ja Gracchusten aika. Näiden lisäksi Sallustiuksen henkilöhahmot käyttävät erityisesti *Historiateoksessa* exemplumeissa paljon viimeaikaisia henkilöitä. *Catilian salaliitossa* on yksi salaliiton aikaan viittaava exemplum (Manliuksen puheessa *Catil.* 33.2—3) ja yksi viimeaikaisiin tapahtumiin viittaava exemplum (Sullan ja Damasippuksen maininta Caesarin puheessa *Catil.* 51.32—34). *Jugurthan sodassa* omaan aikaan viittaavia exemplumeja on kaksi (*Jug.* 22.2 & 85.16).

Positiivisten eli jäljiteltäviksi tarkoitettujen ja negatiivisten eli varoittavien exemplumien osuus vaihtelee teoksittain huomattavasti. *Catilian salaliitossa* varoittavia exemplumeja on vain Caesarin puheessa (*Catil.* 51.28—31 & 51.32—34). Näillä varoittavilla exemplumeilla Caesar pyrki osoittamaan, että tilanteen poikkeuksellisuus ei oikeuta erityislaatuisia päätöksiä. Ensimmäisessä

tapauksessa exemplumin aiheena ovat peloponnesolaissota ja kolmekymmentä tyrannia, toisessa Sulla ja Damasippus. *Jugurthan sodan* varoittavia exemplumeja on noin kolmasosa teoksen exemplumeista. Niistä yksi kuvaa Rooman epäluotettavuutta (*Jug.* 81.1), yksi osaavuuden tärkeyttä (*Jug.* 85.12) ja kolme vallan väärinkäyttöä ja ylimystön ja kansan suhdetta (*Jug.* 31.6–7; 40.5; 42.1–4). Näistä yksi, Rooman epäluotettavuutta kuvaava exemplum (*Jug.* 81.1), on vierasperäinen. *Historiateoksessa* varoittavia exemplumeja on suurin osa teoksen exemplumeista. Ne kuvaavat yhteiskunnan huonoa nykytilaa ja yksittäisten henkilöiden paheellista toimintaa (*Hist.* 1.49.5; 1.49.17; 1.49.21; 1.67.7; 1.67.19; 1.67.20; 3.15.9–11). Lisäksi yksi exemplumeista kuvaa Rooman epäluotettavuutta (*Hist.* 4.60.5–9). Varoittavista exemplumeista suurin osa on siis roomalaisten antamia kotoperäisiä eli roomalaisia exemplumeja. Roomalainen käyttää vierasperäistä varoittavaa exemplumia vain kerran (*Caesar Catil.* 51.28–31). Kaksi muuta vierasperäistä varoittavaa exemplumia ovat ei-roomalaisten antamia (*Jugurtha Jug.* 81.1 & *Mithridates Hist.* 4.60.5–9). Roomalaisten antamista varoittavista exemplumeista kaikki viittaavat Karthagon tuhon jälkeiseen rappion aikaan, paitsi Caesarin yksi vierasperäinen varoittava exemplum (*Catil.* 51.28–31).

Positiivisten exemplumien aihe on esi-isiin ja varhaisiin aikoihin viittaavien exemplumien tapauksessa aina menneiden aikojen hyveellisyys. Suurin osa kaikista Sallustiuksen tuotannon exemplumeista kuuluu tähän kategoriaan. Varhaisiin aikoihin viittaavia muita kuin esi-isä-exemplumeja ovat *Catilinan salaliitossa* aloituksen kaksi Kreikka-aiheista exemplumia (*Catil.* 2.1–2 & 8.2–3) ja Manlius Torquatus -exemplum (*Catil.* 52.30–31), *Jugurthan sodassa* aloituksen pohdiskeleva exemplum (*Jug.* 4.5–6), kaikki Adherbalin exemplumit ja exemplum Filainos-veljeksistä (*Jug.* 79.2–9) ja *Historiateoksessa* tyrannian kukistamista kuvaava exemplum (*Hist.* 1.49.1). Positiiviset exemplumit, jotka eivät viittaa menneiden aikojen hyveellisyyteen, ovat yleensä yleistäviä: *Catil.* 11.2 käsittelee kunnian tavoittelua, *Jug.* 107.1 pienen joukon pärjäämistä ylivoimaa vastaan ja *Hist.* 1.67.13 nykyisyyden turmeltuneisuutta. Näiden lisäksi on vielä yksi positiivinen exemplum, joka ei viittaa menneisiin hyviin aikoihin; tällä exemplumilla Jugurtha perustelee omaa hyveellisyyttään ja viittaa omaan aikaansa (*Jug.* 22.2).

Sallustiuksen tuotannossa on kaksi tapausta, jossa kertoja mainitsee henkilöihahmon antaneen exemplumin, mutta ei kuitenkaan toista itse exemplumia. Molemmat näistä tapauksista ovat *Jugurthan sodassa*: kertoja mainitsee Memmiuksen käyttäneen puheissaan monia ennakkotapaustyyppin exemplumeja ylimystön rikoksista (*Jug.* 30.3) ja Jugurthan kannustaneen joukkojaan taisteluun nostamalla menestyksekkäitä sotilaitaan malliksi muille (*Jug.* 49.4).

Kummassakaan tapauksessa kertoja ei mainitse exemplumissa esiintyneiden henkilöiden tai tapahtumien nimiä. Esitys luo mielikuvan, että itse tilanteessa exemplum olisi annettu täsmällisemmin. Näiden tapausten lisäksi Caesar kertoo puheensa alussa, että hän tuntee monia exemplumeja, mutta toteaa heti sen perään, ettei aio toistaa niitä (*Catil.* 51.4).

Eksemplaarisuuden kommentit käsittelevät ilmiön hyviä ja huonoja puolia ja kommentteja löytyy jokaisesta Sallustiuksen teoksesta. Exemplumien huonoina puolina esitetään, että väärin sovellettuina ne voivat johtaa paheellisiin tekoihin (Caesarin puhe *Catil.* 51.26–27), ja että esi-isä-exemplumit ovat ylimystön keino vahvistaa ansaitsematonta valtaansa (Mariuksen puhe *Jug.* 85.21 & 85.29–30). Exemplumien hyvinä puolina mainitaan, että ne ajavat ihmisiä hyveellisempään toimintaan (kertojan kommentti *Jug.* 4.5–6 ja Lepiduksen puhe *Hist.* 1.49.2). Historiankirjoituksen hyödyn esitetään olevan juuri oppimisessa ja eksemplaarisuudessa (*Jug.* 4.1). Exemplumit liittyvät usein kiinteästi *mos maiorum* -ilmiöön ja näin moraalien järjestelmään, joten niitä voidaan pitää jopa välttämättöminä moraalien välittämisen keinona. Kuitenkin väärin käytettyinä exemplumit ovat uhka.

Antamalla exemplumeja Sallustiuksen henkilöihahmot ja kertoja perustelevat argumenttejaan ja välittävät opetuksia. Rooman merkittävät voitot menneissä sodissa ja menneiden aikojen hyveellisyys osoittavat, että roomalaiset ovat historiansa aikana onnistuneet toimimaan menestyksekkäästi ja hyveellisesti. Tämä luo toivoa Sallustiuksen kuvaamiin vaikeisiin aikoihin: mahdollisuus hyveelliseen toimintaan on olemassa. Kuitenkin Karthagon tuhon jälkeiseltä rappion ajalta Sallustiuksen roomalaiset löytävät pääasiassa varoittavia exemplumeja ja hyveellinen toiminta, johon voi viitata positiivisilla exemplumeilla, näyttää jääneen puunilais- ja makedonialaissotiin ja niitä edeltäneisiin aikoihin. Sallustiuksen esityksestä käy ilmi, että mahdollisuuksien lisäksi eksemplaarisuudessa piilee myös uhkia.

4. Lähteet ja kirjallisuus

4.1. Lähteet

Sallustius *C. Sallusti Crispi. Catilina. Iugurtha. Fragmenta ampliora.*, ed. A. Kurfess, editio tertia, 1957, Lipsiae.

Sallustius "Sallust. Fragments of the Histories. Letters to Caesar.", *Loeb Classical Library 522*, ed. & trans. J. T. Ramsey, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015.

4.2. Kirjallisuus

Allen 1954 W. Allen Jr., "Sallust's Political Career", *Studies in Philology*, 1—14.

Balmaceda 2017 C. Balmaceda, *Virtus Romana. Politics and Morality in the Roman Historians*, University of North Carolina Press.

Chaplin 2015 J.D. Chaplin, "Livy's Use of Exempla", *A Companion to Livy*, ed. by B. Mineo, Hoboken: Wiley-Blackwell, 102—113.

Chaplin 2000 J. D. Chaplin, *Livy's exemplary history*, Oxford University Press, New York.

Crosby 1980 T. P. Crosby, 'Exemplum' and 'documentum' in Livy, diss. King's College, University of London.

Demoen 1997 K. Demoen, "A Paradigm for the Analysis of Paradigms: The Rhetorical Exemplum in Ancient and Imperial Greek Theory", *Rhetorica* 15, 125—158.

Dué 2000 C. Dué, "Tragic History and Barbarian Speech in Sallust's 'Jugurtha'", *HSCP* 100, 311—325.

Dressler 2012 A. Dressler, "'You must change your life': Theory and Practice, Exemplum and Metaphor in Seneca's Prose", *Helios* 39, 145—192.

Earl 1966 D.C. Earl, "The Early Career of Sallust", *Historia* 15, 302—311.

- Earl 1961 D.C. Earl, *The political thought of Sallust*, Cambridge University Press.
- Grethlein 2006 A J. Grethlein, "The Unthucydidean Voice of Sallust", *TAPhA* 136, 299—327.
- Grethlein 2006 B J. Grethlein, "Nam Quid Ea Memorem: The Dialectical Relation of Res Gestae and Memoria Rerum Gestarum in Sallust's *Bellum Jugurthinum*", *CQ*, 135—148.
- Hanchey 2014 D. Hanchey, "Days of future passed: fiction forming fact in Cicero's dialogues", *CJ* 110, 61—75.
- Langlands 2011 R. Langlands, "Roman Exempla and Situation Ethics: Valerius Maximus and Cicero de Officiis", *JRS* 101, 100—122.
- Levene 2000 D.S. Levene, "Sallust's 'Catiline' and Cato the Censor", *CQ*, 170—191.
- Litchfield 1914 H.W. Litchfield, "National Exempla Virtutis in Roman Literature", *HSCP* 25, 1—71.
- Mayer 1991 R.G. Mayer, "Roman historical exempla in Seneca", *Entretiens sur l'Antiquité classique* 36, 141—176.
- McGushin 1977 P. McGushin, *C. Sallustius Crispus : Bellum Catilinae*, Brill, Leiden.
- Melchior 2009 A. Melchior, "What Would Pompey Do? Exempla and Pompeian Failure in the 'Bellum Africum'", *CJ* 3, 241—257.
- Montgomery 2013 P. A. Montgomery, "Sallust's Scipio: a preview of aristocratic superbia (*Sal. Jug.* 7.2—9.2)", *CJ* 109, 21—40.
- Nicols 1999 J. Nicols, "Sallust and the Greek historical tradition", *Text and Tradition: Studies in Greek History and Historiography in Honor of Mortimer Chambers*, eds. R. Mellor & L. Tritle, Claremont, California: Regina Books, 329—344.

- Novokhatko 2009 A.A. Novokhatko, *The invectives of Sallust and Cicero: Critical edition with Introduction, Translation and Commentary* (Sozomena: Studies in the Recovery of Ancient Texts 6), Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Paananen,
Itkonen-Kaila 1980 U. Paananen, M. Itkonen-Kaila, *Sallustius: Catilinan salaliitto – Jugurthan sota*, Gaudeamus.
- Parker 2004 V. L. Parker, “Romae omnia venalia esse. Sallust's Development of a Thesis and the Prehistory of the Jugurthine War”, *Historia* 53, 408–423.
- Parker 1998 H. Parker, “Loyal slaves and loyal wives: the crisis of the outsider-within and Roman exemplum literature”, *Women and Slaves in Greco-Roman Culture. Differential Equations*, ed. by S. R. Joshel & S. Murnaghan, 157–178.
- Paul 1984 G. M. Paul, *A historical commentary on Sallust's Bellum Jugurthinum*, (ARCA 13, ed. by F. Cairns & R. Seager).
- Ramsey 1984 J.T. Ramsey, *Sallust's Bellum Catilinae*, American Philological Association textbook series number 9.
- Ramsey 2015 “Sallust. Fragments of the Histories. Letters to Caesar.”, *Loeb Classical Library* 522, ed. & trans. by J. T. Ramsey, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2015.
- Renehan 1976 R. Renehan, “A Traditional Pattern of Imitation in Sallust and His Sources”, *CPh* 71, 97–105.
- Roller 2009 M.B. Roller, “The exemplary past in Roman historiography and culture”, *The Cambridge Companion to the Roman Historians*, ed. by A. Feldherr, Cambridge: Cambridge University Press, 214–230.
- Roller 2004 M.B. Roller, “Exemplarity in Roman culture: the cases of Horatius Cocles and Cloelia”, *CPh* 99, 1–56.

- Rosenblitt 2019 J. A. Rosenblitt, *"Rome after Sulla"*, Bloomsbury, Great Britain.
- Stem 2007 Rex Stem, "The exemplary lessons of Livy's Romulus", *TAPhA* 137, 435—471.
- Stevenson 2011 T. Stevenson, "Women of Early Rome as 'Exempla' in Livy, 'Ab Urbe Condita', Book 1", *CW* 104, 175—189.
- Stewart 1968 D. J. Stewart, "Sallust and Fortuna", *H&T* 7, 298—317.
- Stover 2011 T. Stover, "Unexemplified Exemplarity: Medea in the 'Argonautica' of Valerius Flaccus", *TAPhA* 141, 171—200.
- Urban 2011 D. C. Urban, *The Use of Exempla from Cicero to Pliny the Younger*, Publicly Accessible Penn Dissertations. Paper 591.
- Vasta 2014 M. S. Vasta, *The Crisis of Exemplarity and the Role of History in Sallust*, diss. Indiana University.

Liitteet

Oheisessa taulukossa ovat listattuna kaikki analyysissä exemplumeiksi toteamani tapaukset. Tapaukset ovat taulukossa samassa järjestyksessä kuin analyysissä ja selkeyden vuoksi teosten vaihtumiskohdat on merkattu paksummalla viivalla. Taulukossa ei ole lainkaan niitä tapauksia, joita käsittelin analyysissä, mutta joista lopulta totesin, että ne eivät toteuta käyttämäni exemplumin määritelmää.

Taulukossa *locus* on standardiedition mukainen ja myös analyysissä käytetty tapauksen sijainti teoksessa. Antaja, tapa -sarakeesta käy ilmi, kuka exemplumin on teoksessa antanut (henkilöhahmo tai kertoja) ja missä yhteydessä. *Historiateoksessa* exemplumin antaja ja antoyhteys ovat toisinaan epäselvät, jolloin olen merkinnyt niiden perään kysymysmerkin (?). Henkilöt-sarakkeessa ovat listattuna exemplumissa nimeltä mainitut henkilöt tai henkilöryhmät. Olen merkinnyt tapauksen esi-isä-exemplumiksi vain mikäli siinä on mainittu sana ”esi-isät” (*maiores*). Aihe/opetus -sarakeessa on lyhyt tiivistelmä exemplumin sisällöstä. Ajoitus-sarake kertoo niiden tapahtumien ajoituksen, joihin exemplumilla viitataan. Mikäli exemplum on tyypiltään niin ajaton, että ajoitusta ei ole mahdollista määrittellä lainkaan, käytän ilmausta ”yleistävä”.

LOCUS	ANTAJA, TAPA	HENKILÖT	AIHE/OPETUS	AJOITUS
<i>Catil.</i> 2.1—2	kertoja, pohdiskelu	kuninkaat, Kyyros, ateenalaiset, spartalaiset	viisaus on tärkeää, vallanhimo	500—400 -luvut eaa.
<i>Catil.</i> 8.2—3	kertoja, pohdiskelu	ateenalaiset	Rooma ei ole Kreikka vähäisempi	400-luku eaa.
<i>Catil.</i> 11.2	kertoja, pohdiskelu	anonyymi	kunnian tavoittelu	yleistävä
<i>Catil.</i> 12.3—4	kertoja, pohdiskelu	esi-isät	ennen oli kaikki paremmin, hyveellisyys	mennyt hyvä aika
<i>Catil.</i> 33.2—3	Manliuksen lähettiläät, puhe	esi-isät, anonyymi, kansa	kansaa tulee kohdella myötämällisesti	mennyt hyvä aika, 400- ja 200 -luvut eaa., 86 eaa.

LOCUS	ANTAJA, TAPA	HENKILÖT	AIHE/OPETUS	AJOITUS
<i>Catil.</i> 51.4—6	Caesar, puhe	esi-isät, Perseus, Rhodos, Karthago	ennen oli kaikki paremmin, hyveellisyys	200—100-luku eaa.
<i>Catil.</i> 51.28—31	Caesar, puhe	spartalaiset, ateenalaiset, 30 tyrannia	tilanteen poikkeuksellisuus ei oikeuta erityislaatuisia päätöksiä	404 eaa.
<i>Catil.</i> 51.32—34	Caesar, puhe	Sulla, Damasippus	tilanteen poikkeuksellisuus ei oikeuta erityislaatuisia päätöksiä	82—81 eaa.
<i>Catil.</i> 51.37—42	Caesar, puhe	esi-isät	esi-isien hyveellisyys, kuolemantuomio esi-isien tapojen vastaista	mennyt hyvä aika, 100-luvun alku eaa.
<i>Catil.</i> 52.19—21	Cato, puhe	esi-isät	esi-isien hyveet	mennyt hyvä aika
<i>Catil.</i> 52.30—31	Cato, puhe	Manlius Torquatus	esi-isien hyveellisyys, kuolemantuomio esi-isien tapojen vastaista	361 eaa.
<i>Jug.</i> 4.5—6	kertoja, pohdiskelu	Q. Maximus, P. Scipio, esi-isät	esi-isä-exemplumien tärkeys hyveelliselle toiminnalle	200-luku eaa.
<i>Jug.</i> 14.5	Adherbal, puhe	Numidia, Rooma, muut kuninkaat	Numidian ja Rooman hyvä pitkä suhde	200-luvun loppu eaa.
<i>Jug.</i> 14.8	Adherbal, puhe	Rooma, Masinissa, Micipsa, Syfaks, Karthago	Numidian ja Rooman hyvä pitkä suhde	200-100-luvut eaa.
<i>Jug.</i> 14.10	Adherbal, puhe	Karthago, Rooma, Numidia	Numidian ja Rooman hyvä pitkä suhde	200-luvulta 100-luvun loppuun eaa.
<i>Jug.</i> 24.10	Adherbal, kirje	Masinissa	Numidian ja Rooman hyvä pitkä suhde	200-luku eaa.
<i>Jug.</i> 22.2	Jugurtha, puhe	P. Scipio, Micipsa, Jugurtha	Jugurthan hyveellisyys	100-luku eaa.

LOCUS	ANTAJA, TAPA	HENKILÖT	AIHE/OPETUS	AJOITUS
<i>Jug.</i> 81.1	Jugurtha, puhe	Rooma, Karthago, Perseus	Rooman epäluotettavuus	200-100-luku eaa.
<i>Jug.</i> 31.6—7	Memmius, puhe	esi-isät, Gracchukset, Fulvius	ylimystön paheellisuus	130- ja 120- luvut eaa.
<i>Jug.</i> 31.17	Memmius, puhe	esi-isät	kansan tulee puolustaa oikeuksiaan	400-luku eaa.
<i>Jug.</i> 40.5	Mamilius, puhe	ylimystö, kansa	vallan väärinkäytöt	100-luku eaa.
<i>Jug.</i> 42.1—4	kertoja, pohdiskelu	Gracchukset, Fulvius	vallan väärinkäyttö, kansan ja ylimystön suhde	120- ja 130- luvut eaa.
<i>Jug.</i> 85.12	Marius, puhe	anonyymi	osaavuuden tärkeys	yleistävä
<i>Jug.</i> 85.16	Marius, puhe	Albinuksen ja Bestian isät	nousukkaiden hyveellisyys, ylimystön paheellisuus	107 eaa.
<i>Jug.</i> 107.1	Sulla, puhe	anonyymi	pieni joukko pärjää ylivoimaa vastaan	yleistävä
<i>Jug.</i> 79.2—10	kertoja, anekdootti	Filainos- veljekset	itsensä uhraaminen yhteiskunnan hyväksi	yleistävä
<i>Hist.</i> 1.49.4	Lepidus, puhe	Pyrrhos, Hannibal, Filippos	tyrannialle ei tule alistua	200-luku ja 100- luvun alku eaa.
<i>Hist.</i> 1.49.5	Lepidus, puhe	Romulus	Sulla tuhoaa valtakuntaa	500-luku eaa., 80—70-luku eaa.
<i>Hist.</i> 1.49.17	Lepidus, puhe	Vettius Picens, Cornelius	Sullan aiheuttamat paheet	80—70-luku eaa.
<i>Hist.</i> 1.49.21	Lepidus, puhe	Tarula, Scirtus, Fufidius	Sullan aiheuttamat paheet	80—70-luku eaa.
<i>Hist.</i> 1.49.23	Lepidus, puhe	esi-isät	kansantribuunien valta	400-luku eaa.

LOCUS	ANTAJA, TAPA	HENKILÖT	AIHE/OPETUS	AJOITUS
<i>Hist.</i> 1.67.7	Philippus, puhe	Saturninus, Sulpicius, Marius, Damasippus, Lepidus	paheellinen vallankumoustoiminta	100- ja 80-luku eaa.
<i>Hist.</i> 1.67.13	Philippus, puhe	anonyymi	nykyisyyden turmeltuneisuus	yleistävä
<i>Hist.</i> 1.67.19	Philippus, puhe	Cinna	hirmuvalta	80-luku eaa.
<i>Hist.</i> 1.67.20	Philippus, puhe	Cethegus	puolenvaihto	80-luku eaa.
<i>Hist.</i> 3.15.1—3	Licinius, puhe	esi-isät, Sulla	yhteiskunnan nykyinen huono tila	400-, 200- ja 80- luvut eaa.
<i>Hist.</i> 3.15.9—11	Licinius, puhe	Sulla, Catulus, Brutus, Mamercus, Curius, Lucullus, Quintius	levottomuudet valtakunnassa	70-luku eaa.
<i>Hist.</i> 3.15.24	Licinius, puhe	anonyymi	mennyt hyvä aika	mennyt hyvä aika
<i>Hist.</i> 1.54	kertoja, pohdiskelu ?	Octavius, Caepio	vilja-annoksen pienentäminen	100—80-luku eaa.
<i>Hist.</i> 2.43.10	Cotta, puhe	esi-isät	omistautuminen yhteiselle hyvälle	yleistävä
<i>Hist.</i> 4.60.5—9	Mithridates, kirje	Filippos, Antiokhos, Perseus, Eumenes, Aristonikos, Nikomedes	Rooman epäluotettavuus	100-luvun alku eaa.